

2012

Reizen in woelige tijden

Workgroup on Norbertine History in the Low Countries

Follow this and additional works at: https://digitalcommons.snc.edu/werkgroep_norbertijner

---

Recommended Citation

Workgroup on Norbertine History in the Low Countries, "Reizen in woelige tijden" (2012). *Workgroup on Norbertine History in the Low Countries. Proceedings of their meetings.*. 22.

https://digitalcommons.snc.edu/werkgroep_norbertijner/22

This Book is brought to you for free and open access by the Center for Norbertine Studies at Digital Commons @ St. Norbert College. It has been accepted for inclusion in Workgroup on Norbertine History in the Low Countries. Proceedings of their meetings. by an authorized administrator of Digital Commons @ St. Norbert College. For more information, please contact sarah.titus@snc.edu.

Reizen in woelige tijden

Reizen in woelige tijden

Deze bundel kwam tot stand naar aanleiding van de tweeëntwintigste contactdag van de
Werkgroep Norbertijner Geschiedenis in de Nederlanden
op zaterdag 5 mei 2012 in de Abdij van Postel

Redactie: H. Janssens

D/2012/0942/2

Besteladres:
H. Janssens, Abdijstraat 1, B-3271 Averbode
h.janssens@abdiuverbode.be

Inleiding

Tijdens de contactdag in 2012 in de abdij van Postel, sedert de twaalfde eeuw een pleisterplaats voor reizigers bij een kruispunt van wegen, werden ‘reiservaringen’ van vier norbertijnen voorgesteld. De meest bekende onder hen is de middeleeuwse proost en latere abt Emo van het klooster Bloemhof te Wittewierum in Groningen. In 1211-1212 reisde hij naar Rome om zijn kloostertje te redden. Professor Dick de Boer maakte de voorbije jaren deze grote reis opnieuw en schreef er een boek over. Door de ogen van Emo bekijkt hij de fascinerende, dynamische samenleving van de vroege dertiende eeuw.

De Tongerlose kanunnik en latere abt van de Parkabdij Diederik van Tuldel verbleef tweemaal in Italië. Tot zijn abtsverheffing in 1462 behartigde hij als procurator-generaal de belangen van de premonstratenzer orde aan de pauselijke curie. In 1475-1476 ondernam hij een diplomatieke zending naar Rome. Het rijke archiefmateriaal van de Brabantse norbertijnenabdiën laat de auteur toe om de gelaagde politieke motivering en de resultaten van deze Romereis te analyseren. Bij momenten gunnen de administratieve bronnen een glimp op vijftiende-eeuwse reisomstandigheden en netwerken.

In de nacht van 26 op 27 januari 1588 overvielen een tachtigtal vrijbuiters uit Bergen op Zoom het slapende stadje Ninove. Tijdens de plundering werd de norbertijn Gisbert Bijl als gijzelaar meegenomen. Negen maanden verbleef hij in gevangenschap. Jaak Peersman laat ons zien op welke manier het verhaal van deze gebeurtenis bewaard bleef in de verhalende bronnen van de abdij van Ninove.

Op 5 juli 1758, tijdens de Zevenjarige Oorlog, kwamen Hannoverse troepen langs in Averbode en namen de jonge norbertijn Trudo Salé als gijzelaar mee. De tocht leidde tot in Munster. Bijna drie maanden was Salé afwezig. Later schreef hij hierover een mooi reisverslag. H. Janssens brengt hiervan een samenvatting en meldt dat nog andere bronnen over dit voorval bewaard bleven.

Tijdens de contactdag werden de bijdragen in omgekeerde chronologische volgorde gebracht. De Werkgroep dankt de verschillende sprekers omdat door hun inspanningen zowel de contactdag als deze tekstbundel mogelijk werden. Dank ook aan de abdij van Postel voor de grote gastvrijheid.

In het voetspoor van Emo.
De reis van een premonstratenzer proost naar Rome
in 1211-1212

Dick E.H. de Boer

In deze bijdrage schets ik de motieven, de omstandigheden en de karakteristieken van de reis die de Friese proost Emo, van het premonstratenzer kloostertje dat later als Bloemhof bekend zou worden, in 1211-1212 naar Rome maakte, zoals ik die op 4 mei 1212 in mijn lezing in de abdij van Postel schetste. Omwille van de omvang heb ik de relatie tussen Emo's belevenissen en de tijdens het Vierde Lateraans Concilie van 1215 afgekondigde besluiten buiten de hierna volgende tekst gelaten.

De reis in kort bestek

Wie de hoofdthema's zoekt voor de reis die Emo van Huizinge, vergezeld van zijn jeugdvriend Hendrik, naar Rome maakte vanaf 9 november 1211 tot begin juli 1212, hoeft niet lang te speuren. Enerzijds is er zijn inspiratie door de idealen van Norbert van Xanten die oprechte soberheid weer op de kloosterlijke agenda van christelijk Europa had geplaatst, en anderzijds het thema van de pelgrim, want hoewel de reis van Emo formeel een 'zakenreis' was, is iedere reis naar Rome bijna per definitie ook een pelgrimage in meervoudig opzicht. Een pelgrimage naar zoveel plaatsen van devotie en inspiratie èn een pelgrimage naar de antieke cultuur en de wortels van de kennis. Als proost èn geleerde moet Emo beide elementen nadrukkelijk hebben ervaren, naast wat uiteraard voor hem de kern bleef, zijn streven naar rechtvaardigheid en daardoor naar de verwezenlijking van zijn ideaal: het redden van het prille kloostertje in Jukwerd en Wierum dat door de tegenwerking van de Münsterse bisschop teloor dreigde te gaan. Als 'zakenreis' had zijn tocht ten doel de beslissing van de bisschop van Münster door die van Rome te laten herroepen. De basisgegevens van de reis zijn de volgende: de heenreis naar Rome leidde met een bocht via Dortmund door Henegouwen en Artois naar Prémontré, waar Emo op 28 november arriveerde om op 1 december verder te reizen via Troyes, Dijon en Lyon. Direct na de Kerst passeerde hij de Mont Cenis, om via Turijn en Piacenza de noordelijke uitlopers van de Apennijnen te bereiken. Via plaatsen als Pontremoli, Lucca, Sutri en Viterbo bereikte hij op 19 januari 1212 de Heilige Stad. Daar nam zijn worsteling met de bureaucratie 50 dagen in beslag. Maar uiteindelijk wist hij een gunstige beschikking van paus Innocentius III te verwerven, zodat hij op 11 maart 1212 weer kon afreizen. De reis ging echter via Pavia met een omweg naar Bologna, in plaats van rechtstreeks naar Frisia. De reden was dat het langdurige verblijf in Rome Emo's financiën had uitgeput. Hij kon slechts tijdelijk geld lenen van enkele kooplieden, op voorwaarde dat hij hen in Bologna zou terugbetalen; bovendien waren zij slechts tot een lening bereid tegen afgifte van een onderpand. Het enige – en gelijk meest waardevolle – object dat zich daarvoor leende, was de pauselijke steunbrief. Dit leek als extra voordeel op te leveren dat die brief met de kooplieden veiliger naar het Noorden kon reizen, in verband met de gespannen situatie in midden Italië. Pas geruime tijd na aankomst op 11 maart in Bologna arriveerden echter de kooplieden, die onderweg bestolen bleken te zijn. Emo was de wanhoop nabij, zodat zijn vriend Hendrik besloot naar Rome terug te reizen, om bij de pauselijke kanselarij een kopie van de brief te halen, terwijl hij Emo achterliet om tot rust te komen bij de monniken van Santo Stefano. Het verblijf bij de oudste universiteit van christelijk Europa moet een pleister op zijn ziel geweest zijn, doordat dit hem in de gelegenheid stelde een schat aan boeken te raadplegen. Hoe dan ook slaagde de opzet en keerde

Hendrik met een kopie terug. Dus moeten Emo en zijn vriend direct na Pinksteren, omstreeks 14 mei 1212 opnieuw zijn vertrokken. Via Milaan, de San Bernardinopas, Zürich, Bazel en Keulen kwamen ze uiteindelijk in de week van 6 juli in Frisia aan.

Door een labirint

Emo's reis was als het ware een speurtocht door het labirint van de vroege dertiende eeuw. Het thema van het labirint dringt zich op aan de reiziger die Emo's voetspoor volgt. In tal van kerken is het zichtbaar als het klassiek-mythologische thema van de ontsnapping van Theseus, dankzij Ariadne's liefde, dat wordt omgevormd tot een metafoor voor de zoektocht van ieder mens naar vervulling van idealen, naar de kern van de eigen zielenroerselen, naar het geluk, of – en dat vooral in de middeleeuwse kerken – naar het ware geloof. Voor Emo had die reis zo ongeveer al deze facetten in zich.

Afb. 1: Het labirint in het portaal van de dom van Lucca, omstreeks 1200.

Daarbij werden de hindernissen op zijn pad in belangrijke mate bepaald door de politieke conflicten die het reizen door Europa aan het begin van de dertiende eeuw compliceerden. De strijd tussen Welfen en Staufen in het Duitse Rijk groeide in deze jaren naar een hoogtepunt en raakte verweven met de spanningen tussen de Franse en Engelse koningen, sinds Hendrik VI – zoon van Frederik Barbarossa – in 1197 was overleden en als potentiële opvolger slechts zijn driejarig zoontje Frederik achterliet. De kroon van het Duitse Rijk werd betwist door Hendriks broer Filips van Zwaben en zijn Welfische tegenstander Otto van Brunswijk, die een deel van de Duitse vorsten achter zich kreeg. De schitterende reliekschrijn voor het gebeente van de heilige Drie Koningen in de Keulse Dom is een stille en tegelijk veelzeggende getuige van de dramatische gebeurte-

nissen. Nadat hij enkele jaren had gewaagd in zijn steun aan de ene dan wel de andere partij, kon paus Innocentius III weinig anders dan zijn steun geven aan de Welf als koning Otto IV, toen in juni 1208 Filips van Zwaben was vermoord. Het Staufische kamp bleef hulpeloos achter met als enige hoop de nog geen veertienjarige Frederik. In 1209 kreeg Otto de keizerskroon op de lokken en hij onderstreepte zijn macht en ambities door de nieuwe reliekschrijn te bestellen en er zichzelf in goud als de vierde koning te laten afbeelden. Zo konden duizenden pelgrims aanschouwen hoe hij flonkerde als koning bij de gratie Gods. Dit geniaal stukje politieke propaganda is nog steeds te zien, ook al kreeg de paus onmiddellijk spijt als haren op zijn hoofd, toen Otto onmiddellijk alle gedane beloften brak en zelfs delen van de Kerkelijke Staat ging annexeren. Innocentius excommuniceerde de ‘tyrannus’ tot drie maal toe met als belangrijkste effect dat Otto met zijn troepen Italië onveilig maakte om te voorkomen dat brieven vanuit Rome, waarin de onderdanen tot afvalligheid werden opgeroepen, de gebieden ten noorden van de Alpen zouden bereiken. Zo werd de strijd tussen Welfen en Staufen steeds venijniger en raakte verweven met conflicten op alle niveaus tussen wereldlijke en geestelijke vorsten, en met de dynastieke kampen op het Europese toneel. Mede daardoor bestreden in Keulen Dietrich van Hengebach en Adolf van Altena elkaar de positie van aartsbisschop en plunderde in de eerste week van mei 1212, toen Emo op de terugreis in Bologna vertoefde, de Brabantse hertog Hendrik I de stad Luik. Uiteindelijk culmineerden al die conflicten in de slag bij Bouvines in 1214. Maar tijdens Emo’s reis leidden zij nog tot uiterst ongewisse omstandigheden, vooral tijdens zijn terugreis, toen Frederik II – inmiddels ruim zeventien jaar oud – van Sicilië een verrassingstocht naar Rome had gemaakt, waar hij met alle eer door paus en stad was ontvangen.

Wie was Emo?

Dus rijst de vraag: wie was de man die het waagde om door zo’n kolkende en bruisende wereld zo’n reis te maken, waarbij hij bovendien de heenreis begon in de volle herfst van 1211, met de zekerheid dat hij in de winter de Alpen zou moeten overtrekken, om zijn reisdoel te bereiken? En mede daardoor: wat bezielde hem om dit avontuur te wagen? Toen ik decennia geleden met Emo in aanraking kwam – of liever met de kroniek van zijn klooster, waarin hij zijn reis – kort – beschrijft – besepte ik direct dat de winterse passage van de Mont Cenis en de doortocht door de Apennijnen, waar sneeuw en ijs tot ver in maart problemen kunnen opleveren, een heroïek impliceerden die met de beruchte Elfstedentocht van 1963 te vergelijken is. Dit maakte me eens te nieuwsgieriger naar de man en zijn motieven.

De historische gegevens betreffende Emo zijn schaars. In wezen zijn zij beperkt tot wat hij over zichzelf en zijn opvolger Menko over hem schrijft in de kroniek van het klooster Bloemhof in het Fries-Groningse Wierum, dat naar de dracht van de premonstratenzers Wittewierum zou gaan heten. Emo moet ergens tussen 1170 en 1175 zijn geboren in een geslacht van lagere plattelandsadel – in Gronings jargon ‘hoofdelingen’ – die gegoed waren in Fivelgo, ten noordwesten van de stad Groningen. Fivelgo hoorde tot het diocees Münster, terwijl de stad Groningen het noordelijkste steunpunt van de bisschop van Utrecht was.

Emo genoot als kind een goede ‘lagere school’ opleiding, mogelijk op een schooltje van een klein Gronings kloostertje, en bleek toen al een bolleboosje te zijn. Uit het feit dat hij omstreeks 1190 samen met zijn oudere broer Addo de wereld in trok om te gaan

studeren aan de ‘scholen’ van Parijs, Orléans en Oxford, kunnen we afleiden dat er een nog oudere broer moet zijn geweest, die voor het voortzetten van de familiale stamboom verantwoordelijk moet zijn geweest. Maar het lijkt erop dat die tak spoedig verdord is. Zij heeft althans geen sporen nagelaten. Addo studeerde vooral theologie en werd omstreeks 1198 pastoor van Westeremden, terwijl Emo, die zich vooral op de rechten had toegelegd, aan het bijbehorende parochieschooltje schoolmeester werd. Dit kan er op duiden dat de familie van Emo gegoed was in dit Fivelgose dorp. Maar omdat Emo omstreeks 1203 door de inwoners van het naburige Huizinge werd uitgenodigd hun pastoor te worden, lijkt het erop dat de familie ook daar een positie te midden van de elite heeft ingenomen.

Het lijkt verwonderlijk dat een man van Emo’s scholingsniveau zich met zo’n nederige positie tevreden stelde. Hoe dan ook veranderde dit toen hij zich in 1207 het lot aantrok van een zieltoegend kloostertje dat kort na 1200 door een neef was gesticht bij het nog verder naar het noordoosten liggende dorp Jukwerd. Door conflicten over de kloosterbezittingen en over de koppige wens van de stichter dat zijn klooster een dubbelklooster moest blijven, weigerden alle benaderde orden de jonge stichting op te nemen. Het kloostertje bleef daardoor naamloos, verstoken van de zo nodige paterniteit en dreigde te mislukken. Dit kon Emo niet aanzien, dus gaf hij toe aan zijn hang naar een leven in afzondering en zijn drang het klooster te redden.

Een onverwachte vijand

De grote kans daartoe diende zich in 1211 aan, toen op 23 juni ‘het grotere en wijzere deel’ van de kerkpatroons van Wierum besloot – bij meerderheid van stemmen, overeenkomstig het Friese recht – hun kerk aan het klooster te schenken. Daardoor vloeiden de broodnodige inkomsten toe en kon vooral de uiteenhuizing van broeders en nonnen worden geëffectueerd. De pastoor van Wierum werkte mee door af te treden en bij de benedictijnen in te treden. Nu kon Emo aansluiting zoeken bij de door hem om de eenvoud van leven en regel zo bewonderde premonstratenzer orde. Maar de bisschop van Münster haalde een streep door de rekening: tot woede en verbijstering van Emo besloot hij – tegen de logica en tegen het Friese recht in – op 18 september de claim van een ‘*Ernestus prepotens*’ te honoreren en de kerk toe te wijzen aan deze kennelijk heel machtige edelman, die er zijn zoon tot pastoor wilde maken. Een protest van Emo bij het seendericht haalde niets uit.

Lang is onduidelijk geweest wie deze Ernestus was en wat de bisschop bewoog tot een in wezen wederrechtelijke steun aan deze potentiaat. Onlangs werd echter duidelijk dat er een verband moet zijn tussen de bisschoppelijke beslissing en het feit dat zes dagen tevoren een zekere Ernestus Gerlinga als eerste onder de leken wordt genoemd bij degenen die voor de bisschop een netelig probleem betreffende één andere kerk hadden opgelost. Kennelijk was de ene dienst de andere waard, en werden de belangen van Emo’s klooster daaraan opgeofferd.

- Dit maakt Emo’s woede en haast begrijpelijk: ideaal, devotie en recht werden geschonden en alleen een razendsnelle actie bood uitzicht op redding. Het conflict tussen de aartsbisschoppen van Keulen maakte een beroepsprocedure aldaar zinloos, terwijl voor een succesvol beroep in Rome de aansluiting bij en steun van Prémontré een belangrijke vereiste was. Dus kon Emo niets anders dan besluiten tot een ongewisse reis. Eigener

beweging bood een jeugdvriend aan hem te vergezellen. Deze Hendrik had ooit ook een poging gewaagd het leven van een monnik te leiden, maar had spoedig moeten vaststellen daarvoor niet geschikt te zijn. Wel was hij de gesprekspartner van Emo geweest, toen deze in 1207 besloot het kloostertje te gaan redden. Maar hij had zich ontwikkeld als ‘bouwer en versierder van kerken’. En dus gingen op 9 november 1211 twee paar ogen op reis: één paar van een intellectueel, met een onverzadigbare honger naar kennis, en een architect, met een enorme fascinatie voor de geweldige bouwkundige dynamiek in een Europa dat de vormentaal van de gotiek aan het ontdekken was. Dit maakte het voor mij extra boeiend om mij af te vragen hoe dicht het mogelijk was bij de persoon van Emo en diens metgezel te komen. Wat waren hun belevenissen en ervaringen? Wat is er anno 2012 nog te zien van wat hij 800 jaar geleden met eigen ogen aanschouwde aan landschappen, bouwwerken, architectuur en kunst? Wie waren de mensen die zijn pad kruisten en zijn waarnemingen kleurden?

Het besef welke bijzondere mogelijkheden er op dit punt liggen, kan worden geïllustreerd met het voorbeeld van de kathedraal van Soissons. Anno 2012 valt dit godshuis opnieuw te bewonderen als de mooie aaneenschakeling van stijlen, van de voorzichtige overgang van romaans naar vroeggotiek tot het laatgotische westwerk. Opnieuw, want aan het eind van de Eerste Wereldoorlog had het krijgsgeweld grote delen van het gebouwencomplex van kathedraal, pandhof en bijgebouwen in puin gelegd. Echter het vroeggotische koor en het zuidelijke transept, dat vanaf 1176 was gebouwd als een soort ronde zijkapel, bleven grotendeels gespaard. Het koor was tussen 1197 en 1212 verrezen, hoger en lichter dan men tot dan toe gewend was. En het moet in de eerste dagen van december 1211, toen Emo en Hendrik in Soissons overnachtten, nagenoeg gereed zijn geweest, want een steen in de zuidelijke zijbeuk herinnert eraan dat de ‘*grex canonicorum*’ op 13 mei 1212 het nieuwe bouwdeel in gebruik nam. Waarschijnlijk was men de steigers aan het afbreken en waren vlak voor het invallen van de winter de nieuwe glas-in-lood-ramen geplaatst, waarvan een deel – ondanks het geweld van eeuwen – nog steeds ter plekke te zien is. En dus komen we in Soissons heel dicht bij Emo en Hendrik, slechts van hen gescheiden met een matglazen venster van de tijd en kunnen we onze hand leggen, daar waar zij het ook deden. Die sensatie blijkt verrassend vaak langs Emo’s route te vinden, zodat het volgen van de gedreven premonstratenzer proost op zijn pad door vroegdertiende-eeuws Europa een ware ontdekkingsstocht in een tijdperk wordt.

De bronnen voor de reconstructie

De belangrijkste bron om het verhaal van *Emo’s Reis* te kunnen schrijven is de kroniek die Emo in 1219 begon te schrijven, waarbij hij op basis van losse aantekeningen de vroegste geschiedenis van zijn klooster en zijn leven schetste, om vanaf dat moment nauwkeurig de gebeurtenissen in zijn deel van Frisia te beschrijven, en de lezer daar doorheen telkens, via *soliloquia*, kijkjes in zijn zieleleven en geloofstwijfels te gunnen, dan wel, als het ware door een verrekijker, informatie van her en der uit Europa te vervlechten. Deze kroniek, die na Emo’s dood in 1237 door zijn opvolger Menko is voortgezet, is bewaard als HS 116 in de universiteitsbibliotheek van Groningen. Al sinds de vijftiende eeuw is dit één van de belangrijkste historiografische bronnen voor de Fries-Groningse geschiedenis. Toch is de beschrijving van de reis naar Rome daarin maar een klein onderdeel van ternauwernood vier foliozijden. Dus is voor het reconstrueren en vertellen van de reis uitvoerig gebruikgemaakt van talrijke andere bronnen.

Allereerst bronnen die eigen varianten van reistrajecten naar Rome beschrijven, zoals het reisschema van aartsbisschop Sigeric van Canterbury van zijn pelgrimage naar Rome uit 990, dat de basis vormt voor de *Via Francigena*, of het reisdagboek van de IJslandse abt Nikulas van Munkathvera uit 1160. Daarnaast de reisdialoog tussen twee (fictieve) monniken in de kroniek van Albrecht von Stade. Deze abt is in 1236 naar Rome gereisd om te bepleiten dat hij zijn benedictijner klooster in een cisterciënzer klooster mocht omvormen. In zijn kroniek lijkt hij echter simpelweg een stuk van een middeleeuws routeboekje te hebben overgeschreven, waardoor een unieke echo van dit verloren genre bewaard is gebleven. Ook reisgidsjes van Rome, zoals de *Mirabilia Urbis Romae*, die juist in de tweede helft van de twaalfde eeuw begonnen te circuleren, konden Emo's reis nader gestalte geven. Voor de sfeer, de evenementen en de beleving van de tijd bleken heiligenlevens, kronieken, oorkonden en troubadoursliederen een welkome aanvulling te zijn en vooral de *Dialogus Miraculorum* van Emo's tijdgenoot Caesarius van Heisterbach was de sleutel tot het devotionele universum van de vroege dertiende eeuw. Tenslotte bleek het van essentieel belang voor de historische reconstructie van Emo's reis het traject persoonlijk af te leggen en te voet, per fiets of in de auto het landschap te ervaren, de keuzes te overwegen en de ontmoetingen te maken met het rijk geschakeerde erfgoed dat in zijn tijd al bestond of juist vorm kreeg.

Toch leverde ook Emo's eigen reisverslag, in al zijn beknoptheid, essentiële gegevens waaruit zowel de route, als de basisprincipes van het 'budgetreizen' anno 1212 konden worden afgeleid. Een citaat uit het begin van de reis kan dit verduidelijken:

'Zij reisden via Coevorden en enkele andere plaatsen, en staken bij Duisburg de Rijn over. Van daar kwamen ze via Maastricht, Tongeren, Heylisse, Villers (c), Bonne-Esperance, Hautmont (b), Clairfontaine, Foigny (c), Thenailles en Laon in Prémontré aan'.

Enerzijds is dit relaas van de eerste twintig dagen van de reis erg beknopt, maar anderzijds geeft het enkele belangrijke aanwijzingen. Allereerst maakt het duidelijk dat Emo en zijn vriend kozen voor de 'droge-voeten-route' over de Drentse zandgronden die het bovendien mogelijk maakte het gebied van de vijandige Münstertse bisschop te mijden. Maar bovendien blijkt uit de vermelde namen zowel de globale route als het feit dat de reizigers er de voorkeur aan gaven om waar dat mogelijk was bij andere premonstratenzer kloosters te overnachten (de vetgedrukte plaatsnamen), waar dat niet mogelijk was, waren cisterciënzer kloosters (c) en eventueel benedictijner kloosters (b) een goed alternatief. De logica suggereert dat waar dat niet het geval was – zoals in Coevorden of Tongeren – een plaatselijke parochiegeestelijke, een kapittel, of eventueel een edelman onderdak zal hebben geboden. Verderop, in Italië, waar Emo's pad grotendeels de *Via Francigena* volgt, boden uiteraard pelgrimshospitia een goed onderdak.

In het bovenstaande lijstje is alleen Maastricht hoogstwaarschijnlijk geen overnachtingsplaats geweest. De afstand tussen het (niet genoemde) kleine, jonge premonstratenzerinnen klooster Sint Gerlach bij Houthem – dat in de *vita* van Sint Gerlach wordt genoemd als vaste halteplaats voor abten op weg naar Prémontré – en Tongeren was een aangename dagreis van 28 kilometer. Maastricht zal alleen als passagepunt zijn genoemd. De enorme abdij van Bonne-Espérance en het piepkleine kloostertje van Sint Gerlach vertegenwoordigen de twee uitersten van de 'collega's' waarbij Emo op zijn reis verbleef. Bonne-Espérance hoorde tot de eerste golf van kloosterstichtingen nadat Norbert van Xanten met zijn vurig pleidooi voor een nieuwe orde op basis van de

eenvoudige regel van Augustinus succes had gehad. Gesticht in 1125 was het in 86 jaar uitgegroeid tot een groot klooster met een enorm bezit. Sint Gerlach was kort na 1202 gesticht en verkeerde, net als Emo's eigen klooster, in de moeilijke eerste levensjaren, waarin het eveneens tijdelijk voor een bestaan als dubbelklooster koos. Ook in dat opzicht kon Emo tijdens zijn reis tal van wijze lessen leren. Naast kloostergemeenschappen blijkt op een groot aantal plaatsen langs Emo's route een priorij van augustijner kanunniken gevestigd te zijn geweest, zodat daar tenminste dezelfde geest van gastvrijheid in soberheid onze onverzettelijke proost kan hebben omringd.

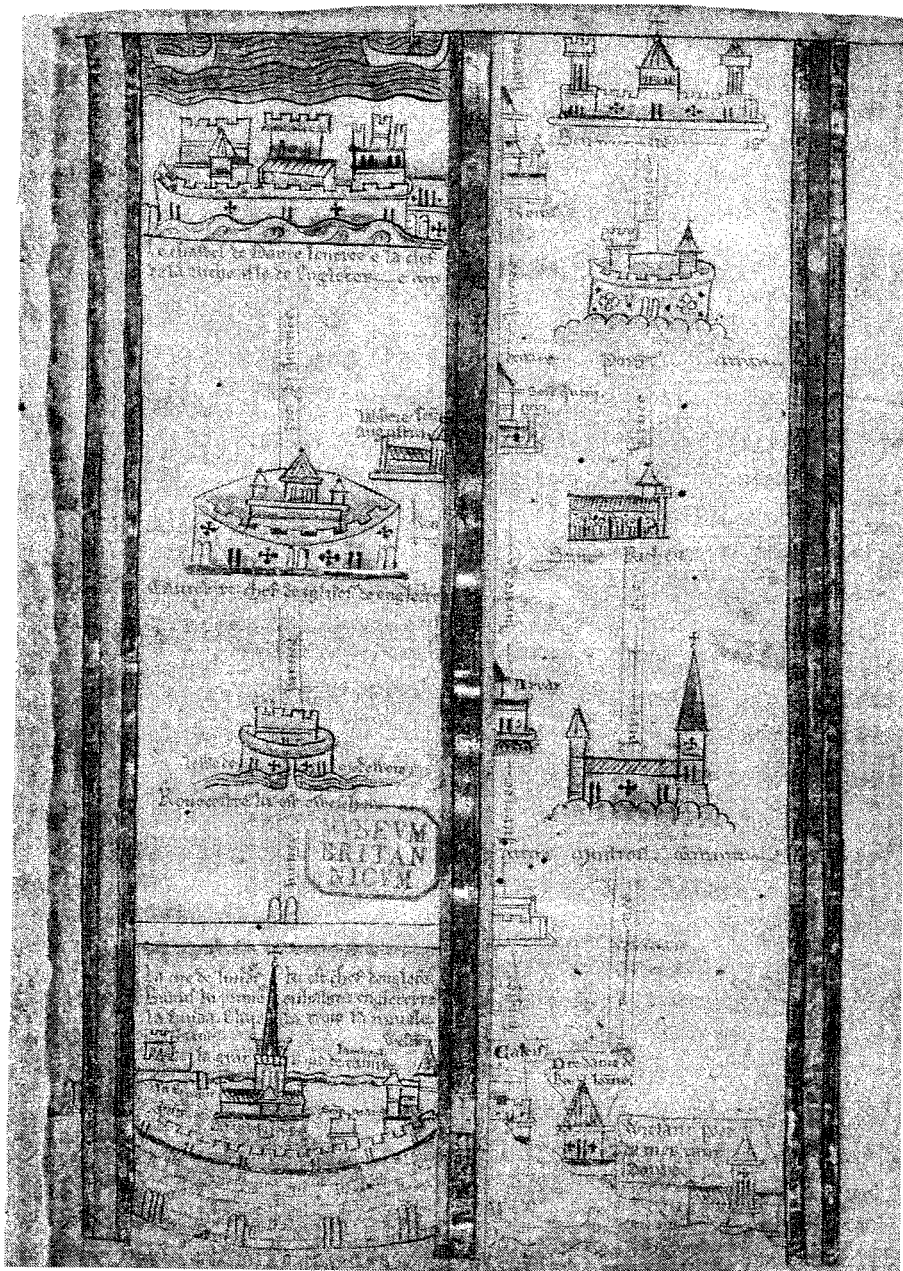
Te voet?

Bij dit alles rijst uiteraard de vraag naar de wijze waarop Emo en Hendrik reisden, hun kennis van de route, hun eventuele taalproblemen. Helaas is de kroniek hier nauwelijks expliciet over. In theorie zou het mogelijk zijn dat hij zich te paard heeft verplaatst, toch zijn er diverse redenen om aan te nemen dat het – ook al was het in wezen een 'zakereis' – in alle opzichten het karakter van een pelgrimage heeft gehad en dus te voet is uitgevoerd. Immers, de grote meerderheid van de middeleeuwse reizigers, en vooral de pelgrims, reisde als voetganger. Paard, muilnier of ezel werden, als ze al werden ingezet, vooral gebruikt als lastdieren. Slechts wereldlijke en geestelijke vorsten en edelen verplaatsten zich op rijdieren, naast de professionele ruiters, boden, diplomaten en bereden soldaten. Zo reisde een meester Thammo, als juridische vertegenwoordiger van het toen al bijna 80 jaar oude en welgestelde klooster Mariëngaarde in 1241 te paard naar de Romeinse curie. Maar als proost van een zieltogend kloostertje zal er voor Emo – ondanks zijn afstamming uit een hoofdellingengeslacht – geen gerieflijk zadel beschikbaar zijn geweest. En als hij al de beschikking heeft gehad over een lastdier, was dat zeker geen eigen dier dat hij de gehele reis bij zich heeft gehad. Hoogstens kan hij telkens voor enkele dagreizen een ezel of paard hebben geleend van een klooster waar hij onderdak had gekregen, om het telkens weer terug te sturen met een dienaar van een volgende abdij. De overtocht over de Mont Cenis, in de dagen na Kerstmis 1211, lijkt in elk geval nauwelijks met een lastdier gedaan te kunnen zijn.

Hoe dan ook is Emo maar op één punt duidelijk over zijn transport. Op de terugreis deed hij wat Albrecht von Stade 40 jaar later formuleerde als een advies 'gun na al die inspanningen je voeten rust en reis van Bazel tot Keulen per boot'; Emo gunde zichzelf die luxe vanaf Straatsburg en vermeldde daarna dat het vanaf Keulen (weer) een *pedester iter* was, een voetreis dus. Voor de snelheid en afstand van het reizen zal het weinig hebben uitgemaakt. Zoveel mogelijk zullen de Fries-Groningse reisgenoten zich hebben aangesloten bij andere reizenden, om als groepje sterker te staan bij ontberingen en gevaar. Altijd bepaalde dus de voetganger de actieradius van zo'n groep, die vrijwel stevast bij lange reizen tussen de 30 en 35 km gemiddeld lag. Mede daardoor bepaalden bijvoorbeeld bij de reizen van Albrecht van Beieren in de tweede helft van de veertiende eeuw door zijn Hollands-Henegouws-Beierse machtscomplex de uitgaven voor schoenen een opmerkelijk deel van het reisbudget.

Van landkaarten en andere hulpmiddelen voor de reizenden uit het begin van de dertiende eeuw is teleurstellend weinig bewaard gebleven, behalve de al genoemde pelgrimsgidsjes en het fragment in de kroniek van Albrecht von Stade. Ongetwijfeld heeft Emo gedurende het eerste deel van zijn reis baat gehad bij zijn ervaringen toen hij als student naar Parijs en Orléans reisde, maar hij zal vooral hebben geprofiteerd van het netwerk

van verbindingen dat over Europa lag voor de reizen van cisterciënzer en premonstranzer abten naar de generaal kapittels van hun orden en de visitaties. Daardoor kon hij in elk geval van klooster tot klooster over de meest actuele route-informatie beschikken. Kaarten moeten er zeker zijn geweest, vooral van het type dat in de *Chronica Maiora* van Matthew Paris was opgenomen en de wegen als een rechte lijn weergaf, als de kortste verbinding tussen twee punten, waarbij steden en abdijen met kleine ‘icoontjes’ werden aangegeven. Wellicht hebben de reizigers – ook al konden zij zich in kringen van geestelijken met het Latijn verstaanbaar maken – een taalgidsje gebruikt, waarin zinnestelsels in het Latijn, Middelhoogduits en Middelfrans de communicatie faciliteerden. De schaarse voorbeelden van dergelijke gidsjes leveren treffende gelijkenissen met de huidige hulpmiddelen.

Afb. 2: Kaart van Matthew Paris uit de *Chronica Maiora* (exemplaar British Library).

Een brief van Gervasius en een vermaning van Conchobar

Voor het welslagen van zijn reis was het voor Emo essentieel om in Prémontré met zijn nog steeds naamloze kloostertjes in de orde te worden opgenomen en om een aanbevelingsbrief te ontvangen van de in 1209 benoemde abt Gervasius. Deze van oorsprong Engelse abt onderhield een uitstekende relatie met paus Innocentius III en zijn brieven golden zodanig als hoogstandjes van epistolaire kunst, dat zij in het onderwijs als voorbeelden werden gebruikt. In 1214 schreef Gervasius een brief aan Innocentius, waarin hij aandrang op een spirituele hervorming en het organiseren van een nieuwe kruistocht. Emo was kennelijk zo gelukkig met de steun van Gervasius, dat hij diens brief integraal opnam in zijn reisbeschrijving. Een korte passage maakt duidelijk waarom: ‘... *De brenger van de huidige brief is een kanunnik van het nieuwe klooster, dat tot onze orde behoort, afkomstig uit Frisia waar nog pas zelden kloosterlingen van de premonstratenzers of van een andere orde worden aangetroffen ...*’. Met zo’n introductie moest de paus wel het onrecht dat door de Münsterse bisschop was aangericht ongedaan maken. Maar eerst diende Emo Rome veilig te bereiken.

Dit was gezien het aanbreken van de winter lang niet gegarandeerd, net zomin als het trouwens zeker was dat Emo en Hendrik na een verhoopt succes bij de Curie behouden in het noorden zouden terugkeren. Immers, uitputting en ziekte, krijgsgeweld en struikrovers maakten iedere reis riskant. Als een *memento mori* moet Emo de geestelijke ontmoeting met zijn Ierse collega Conchobar in de Église Lemenc, aan de zuidkant van Chambéry in de Savoie, hebben ervaren. Een geestelijke ontmoeting, want hij vond plaats bij Conchobars graf. Conchobar mac Meic con Calle moet ongeveer twintig jaar geweest zijn, toen hij in 1140 intrad in het augustijner klooster van Sint Petrus en Paulus in Armagh. In 1151 werd hij daar tot abt gekozen. De functies van abt en bisschop waren in Ierland vaak in één persoon verenigd, maar onder druk van de Engelse machthebbers werden ze op dat moment door twee personen bekleed. Toen in 1174 de aartsbisschop van Armagh overleed, probeerde men de oude traditie in ere te herstellen door Conchobar tot opvolger te kiezen. De Ieren provoceeden met hun keuze de Engelse veroveraars. De Engelsen wilden namelijk een bisschop uit de ‘Normandische’ elite naar voren schuiven, die de Ierse kerk onder gezag van Canterbury zou brengen.

De Engelsen deden er alles aan om het gezag van Conchobar te ondermijnen. Conchobar besloot onmiddellijk naar Rome te reizen om steun te vragen van paus Alexander III. Deze paus had niet veel op met de Engelse machtspolitiek. Hij had een jaar eerder aartsbisschop van Canterbury Thomas Becket heilig verklaard, die in 1170 op bevel van de Engelse koning was vermoord. De paus schreef een steunbetuiging en Conchobar aanvaardde in 1175 de terugreis naar Ierland. Hij vond in Chambéry onderdak bij de kleine religieuze gemeenschap van de Église Lemenc, maar werd er ziek en overleed. Meteen voltrokken zich vele wonderen bij zijn graf, zodat de Savoyards besloten hem als hun heilige te houden. De onuitsprekelijke naam Conchobar veranderden zij in Saint Concord. Nog in 1630 beschermde hij Chambéry tijdens een pestepidemie. Kort na 1850 werd zijn eenvoudige graf omgebouwd tot een gigantische glazen reliekkist, waarin de gebalsemde heilige als een Doornrosje zijn eeuwige slaap slaapt. Emo moet in Conchobar een lotgenoot herkend hebben, een man die van zijn gevoel voor rechtvaardigheid en zijn gedrevenheid de reis naar Rome maakte, maar die zijn vurige toewijding met de dood bekocht. Het zal het besef bij hem levend hebben gehouden dat de scheidslijn tussen succes en falen flinterdun was.

Over de bergen

Geen woord wijdt Emo aan zijn overtocht over de Mont Cenis. Sinds Hannibal was dit één van de beste plaatsen om de Frans-Italiaanse Alpen over te steken. Toch moet die in de dagen na Kerst zwaar zijn geweest, met omstandigheden die zich midden in de eeuwen die een opwarming van het klimaat kenden, met de onze laten vergelijken. Weliswaar wachtte er een kleine refuge – die nu verdronken ligt in het stuwmeer direct onder de pas – maar zelfs de naar verhouding minder steile klim aan de Franse zijde van de berg werd tussen november en maart slechts ondernomen als de noodzaak dwong. Dat was in Emo's geval zeker zo, net zoals dat in januari 1077 het geval was voor keizer Hendrik IV, toen die zich naar Canossa repte om door een verzoening met de paus zijn keizerskroon te redden. In 1077 werd de steile afdaling in de richting van Susa een kil graf voor talloze paarden en manschappen. In december 2007 had ik, ook na de Kerst, te voet op de Mont Cenis bij een 'inlevingstocht' prachtig zonnig vriezend weer, maar in februari vlak daarbij, op de ski, de meest barre omstandigheden, met strenge vorst, mist en felle sneeuwjachten. Die sfeer wordt opgeroepen door een ooggetuigenverslag zoals de Engelse monnik John Bremble dat in februari 1188 stuurde aan zijn superieur, de prior van Canterbury, voor wie hij op dienstreis naar Rome was. Hij schrijft, over zijn passage van de *Mons Jovis*, de berg van Jupiter, die pas veel later de Grote Sint Bernard ging heten:

... het zij mij vergeven als ik vertel waarom ik niet schreef. Toen ik dan op de Berg van Jupiter was aangekomen en nu eens opkeek naar de hemelen der bergen, dan weer met afschuw de diepten der dalen inkeek, reeds zeer nabij aan de hemel en daardoor in het volste vertrouwen gehoord te worden, zei ik: 'Heer, breng mij terug naar mijn broeders, opdat ik hen kan berichten, dat zij niet zelf naar deze plaats der martelingen moeten komen'. Want ik zou ze niet ten onrechte plaatsen der martelingen willen noemen, daar waar de marmeren ijsplaten de rotsige aarde bedekken, waar het onmogelijk is een voet stevig neer te zetten, sterker nog, waar je niet zonder gevaar een stap kunt maken, en wel, o wonder, op zo'n manier dat je, wanneer je op het glibberig pad niet kunt blijven staan en wankelt, terneer stort, de dood tegemoet. Hier heb ik mijn hand diep in mijn ransel gestopt, om voor uwe oprechtheid toch enige lettergrepen op te tekenen, en vond ik mijn inktpot aan mijn zijde hangend, gevuld met een uitgedroogd en stijf bevroren vocht. Maar ik kon evenmin mijn vingers bewegen om te schrijven. Ook mijn baard was van ijs verstijfd en de adem uit mijn mond was daarop al te rijkelijk als ijs neergeslagen.

De omstandigheden in de Apennijnen, waar het ook tot ver in maart nog stevig meteorologisch kan spoken, zullen nauwelijks beter zijn geweest. Daarom dwingt het feit dat Emo naar eigen zeggen inderdaad op 19 januari 1212 in Rome arriveerde, vooral respect af.

When in Rome ...

Of Emo tijdens zijn verblijf in Rome ook bij de premonstratenzers heeft gelogeed, is een open vraag. Zelf geeft hij geen uitsluitsel over zijn verblijfplaats. Voor de hand ligt enerzijds dat hij gebruik heeft gemaakt van de *schola Frisonum*, de Friese vestiging in Rome waaraan al sinds het eind van de achtste eeuw een kerk en een gastenverblijf

verbonden waren. De kerk van deze kleine enclave, direct naast de Sint Pieterskerk, aanvankelijk alleen gewijd aan de aartsengel Michael en later ook aan de heilige Magnus van Trani, staat nog steeds bekend als de Friezenkerk. Zo kwam het patrocinium van Magnus ook terecht in kerkjes als die van Hallum en Anloo.

Toch is het een intrigerende gedachte dat een premonstratenzer onderdak beter in Emo's opzet gepast zou hebben. Daartegen pleit de officiële visie, dat de premonstratenzer orde pas vanaf 1231 over een vestiging in Rome beschikte. Dit is op zijn minst een verbazingwekkend gegeven. Immers, als dit waar zou zijn, zouden de volgelingen van het gedachtegoed van Norbert van Xanten het in de eerste 110 jaar van het bestaan van de orde zonder Romeinse vertegenwoordiging hebben moeten stellen. Dit in afwijking van alle andere orden. Het is minstens verleidelijk te overwegen of de toewijzing van de kerk van San Alessio door paus Gregorius IX in 1231 aan de premonstratenzers niet eerder een bevestiging van een al bestaande situatie is geweest. Toen Norbert van Xanten in 1133 – als lid van het gevolg van keizer Lotharius – in de kerk van Santa Sabina te gast was, stond direct daarnaast op de Aventijn al het vierde-eeuwse kerkje van Sint Bonifatius van Tarsus en Sint Alexis/Alessio, waaraan in 935 een kloostertje was verbonden waar aanvankelijk uit Damascus gevluchte monniken werden ondergebracht. In het midden van de twaalfde eeuw was die gemeenschap echter verschrompeld en waren de gebouwen kennelijk bouwvallig geworden. Dit maakte in 1216 een restauratie in opdracht van de opvolger van Innocentius III, Honorius III, noodzakelijk.

Afb. 3: De crypte van San Alessio in Rome.

De gedachte dat al voor die tijd, ruwweg in de periode 1180-1190, kerk en klooster van San Alessio aan de premonstranzers waren toegewezen, wordt gevoed door het verhaal van de devotie van Alexis, juist in het laatste kwart van de twaalfde eeuw. In 1173 inspireerde het Franstalige lied van de ‘*vie de Saint Alexis*’ dat door een troubadour op de jaarmarkt van Lyon werd gezongen, de rijke koopman Pierre Valdez/Petrus Waldo ertoe zijn vrouw en dochters – met een behoorlijke bruidsschat – in een klooster te plaatsen en zelf de rest van het familiekapitaal aan de armen te schenken. Hij wilde voortaan in zelfgekozen armoede leven en tijdens de mis in de zedepreek anderen aanzetten zijn voorbeeld te volgen. De heilige Alexis was zijn rolmodel. Deze had immers in de vierde eeuw, als zoon van een rijke koopmansfamilie, het bruidsbed ontvlucht en was ogenschijnlijk spoorloos. Toen vele jaren later een bedelaar, die sinds mensenheugenis onder de trap van het huis van de rijke koopman had geleefd, overleed en werd afgelegd, bleek hij de nimmer herkende verloren zoon te zijn, die van aalmoezen had geleefd en uiteindelijk in vrijwillige armoede was gestorven.

Deze inspiratie en keuze brachten Petrus Waldo weinig succes. Op aandrang van de familie legde de bisschop van Lyon hem een preekverbod op, en toen hij dat niet accepteerde en weigerde nog langer het gezag van de bisschop te erkennen, escaleerde het conflict razendsnel en leidde tot de verkettering van Waldo en zijn volgelingen, de Waldenzen of ‘*pauvres de Lyon*’. Verketterd, of niet, de beweging behield enorme aanhang, ook in Italië, zelfs tot in Rome. Daardoor werd het feit dat San Alessio een rolmodel voor de Waldenzen was al snel een probleem. Door het complex van de San Alessio toe te wijzen aan een respectabele orde, die eveneens naar een gestreng leven in opperste eenvoud streefde, kon de ketterij de wind uit de zeilen worden genomen. Ik ben er van overtuigd dat dit moet zijn geschied ruim voordat in 1221 de dominicanen de Santa Sabina toegewezen kregen.

Met de erkenning van dominicanen en franciscanen in 1215/1216 maakte de Kerk de vergissing goed, die in 1173 had geleid tot de verkettering van de Waldenzen. Prediking van naastenliefde en armenzorg, en het streven naar een leven in vrijwillige armoede, werden een nieuwe standaard in de kerk van de dertiende eeuw, in plaats van opnieuw verketterd te worden. Tijdens zijn bezoek aan Rome maakte Emo, naast zijn worsteling met de pauselijke bureaucratie, de discussies hierover van nabij mee. Mede daarom biedt zijn reis aan wie hem volgt, zo’n fascinerend venster op een ongekend dynamische periode uit de middeleeuwse geschiedenis.

Bibliografie

- Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*, inleiding, editie en vertaling H.P.H. Jansen † en A. Janse, (Middeleeuwse Studies en Bronnen 20), Hilversum, 1991.
De reis naar Rome wordt beschreven blz. 22-31.
- Dick E.H. de Boer, *Emo's reis. Een historisch culturele ontdekkingsstocht door Europa in 1212*, (Leeuwarden-Leuven), 2011.

De politieke context
van het premonstratenzer *Iter Italicum*:
de Romereizen van Diederik van Tuldel (1419-1494)

Janick Appelmans

“Monte Amiata ligt op Sienees grondgebied. In hoogte evenaart hij de Apennijnen en in Italië, zegt men, moet hij alleen aan de Alpen van Pistoia en nog twee andere bergen de voorrang geven. Tot boven aan de top is hij bedekt met bossen. Het hoogste gedeelte, dat dikwijls in wolken gehuld ligt, is met beuken begroeid, daaronder volgen kastanjes, nog lager groeien eiken of kurkeiken; het gebied aan de voet is door mensenhand in cultuur gebracht en met wijnstokken en bomen beplant; daar liggen ook akkers en weiden. In een afgelegen dal van het gebergte groeien hoge dennen, die voor de bouwwerken van Siena en van Rome voortreffelijk timmerhout leveren. Hier komen de boomstammen vandaan, die Pius heeft gekocht voor de bouw van zijn paleis in Pienza. Tussen de dennen en de kastanjes bevindt zich de enige kale strook van de berg, maar ook die is begroeid met gras en geschikt voor kleinvee. In westelijke richting daalt de berg af naar de zee kust van Siena, naar het zuiden kijkt hij uit over Santa Fiora, waarover wij straks zullen spreken; in het noorden ziet men Pienza liggen, veel Siense vestingen, Siena zelf en de rivier de Orcia; in oostelijke richting heeft men uitzicht op de hoge citadel van Radicofani en de rivier de Paglia, die zich verenigt met de Chiana om gezamenlijk in de Tiber uit te monden. Op de Amiata liggen veel dichtbevolkte steden. Een daarvan, Abbadia, is een van de mooiste qua ligging, in het oostelijk gedeelte van de berg, op gelijke afstand ongeveer van de top en van de Paglia. In het midden daarvan heeft de natuur een vlakke gevormd van ongeveer acht stadiën, die overal dicht begroeid is met kastanjes; aan de rand wordt hij door ruige rotsen omgeven. In vroeger tijden is daar een stad gebouwd, die aan de ene zijde beschermd wordt door steile rotsen, aan de andere kant door een hoge muur en een gracht, die altijd vol staat met water dat naar binnen stroomt. Binnen de stadsmuur zijn tamelijk gerieflijke huizen gebouwd van vierkante steenblokken en waarvan de daken zijn vervaardigd van materiaal dat tegen sneeuw bestand is. Vóór de stad is het bos tot ongeveer een stadie omgehakt om plaats te bieden aan tuinen en enkele akkers.”¹

“Hier ligt een oud klooster, gewijd aan onze Verlosser, uitstekend gebouwd met een kerk en woningen voor de monniken. Het klooster is volgens de overlevering gesticht door Rotari, koning van de Longobarden, die het met grote bezittingen heeft verrijkt. De abt bezat over verschillende vestingen soevereine en gedelegeerde macht en daarom heet deze stad Abbadia, want zij viel onder de volledige jurisdictie van de abt. Het klooster bezat kostbaar liturgisch vaatwerk en een rijke bibliotheek, waarvan nog maar enkele boeken over zijn. Daartoe behoort een bijzonder groot en prachtig manuscript van het Oude en Nieuwe Testament, geschreven in majuskels, dat Pius’ begeerte wekte. Tegenwoordig is het klooster arm, niets op deze aarde is nu eenmaal bestendig; heersers hebben het van alles beroofd en ook de bevolking is niet trouw gebleven: uit afkeer van het juk van de monniken zijn de mensen overgelopen naar de Sienezen, in de hoop door hun macht beter beveiligd te zijn tegen vijandelijke aanvallen.”²

¹ M. GOLDSTEEN (vert.) en Z. VON MARTELS, *Enea Silvio Piccolomini*, p. 464; PIUS SECUNDUS, *Commentarii*, boek 9, p. 216, r. 1-27.

² M. GOLDSTEEN (vert.) en Z. VON MARTELS, *Enea Silvio Piccolomini*, p. 465; PIUS SECUNDUS, *Commentarii*, boek 9, p. 216, r. 27-37.

“De paus had zijn intrek genomen in het klooster. Zes kardinalen en veel curialen woonden in de stad. De referendarissen kozen een onderkomen in Piano, een plaats op twee mijl afstand, niet onaantrekkelijk of slechter dan Abbadia. Op vastgestelde dagen kwamen ze naar de signatura, die de paus in het bos hield onder deze of gene boom en bij een zacht murmelende bron. Iedere dag koos hij een andere plaats uit en ontdekte nieuwe bronnen in de dalen en nieuwe schaduwplekken, zodat het niet gemakkelijk was een keus te maken. Op een keer, toen de paus met de signatura bezig was, waren honden vlak in de buurt een enorm hert op het spoor gekomen. Hij schudde hen met zijn hoeven en gewei van zich af en nam met grote snelheid de vlucht in de richting van het gebergte. Soms ook hield de paus met de kardinalen een consistorie onder de kastanjes en ontving gezantschappen in de weiden. Iedere dag liet hij zich, vergezeld van de curialen, door de bossen dragen en handelde hij onderweg persoonlijke en publieke zaken af. Wanneer de avond viel, ging hij naar een plaats op korte afstand van het klooster, van waaruit de Paglia te zien was; daar zette hij zich dan neer en onderhield zich op aangename wijze met de broeders. Verrukkelijke tijd! In het dal beneden had de zon alles verzengd, iedere boom in de dorstige velden was verdord, het leek of de aarde door Phaëton’s brand was getroffen, die alles in de as had gelegd. Rond het klooster en de hoger gelegen plaatsen was alles groen, werd geen hitte gevoeld en waaide een aangenaam briesje. Men had kunnen zeggen: hier was de woonplaats van de gelukzaligen, beneden in het dal de verblijfplaats waar de verdoemden gestraft worden. Soms daalden de curialen af naar lager gelegen gebied om te jagen; bij hun terugkeer zeiden ze, dat ze ondraaglijke hitte hadden doorstaan. Anderen, die het gebergte hadden doorkruist naar de hooggelegen woonplaatsen van wilde dieren, vertelden, dat ze gerild hadden van de kou.”³

Deze passages met de beschrijving van Monte Amiata en de bijzonder gunstige ligging van Abbadia San Salvatore op de oostelijke flank zouden uit een twintigste-eeuwse literaire reisgids geplukt kunnen zijn.⁴ Zij rolden uit de pen van een van de grootste vijftiende-eeuwse literaire talenten, de humanist Enea Silvio Piccolomini (1405-1464). In juli 1462 was de keizerlijke hofdichter van weleer op het hoogtepunt van zijn aanzien. Na een loopbaan als diplomaat en bisschop was hij vier jaar eerder, op 19 augustus 1458, tot paus verkozen. Als Pius II regeerde hij zes jaar over de Westerse Kerk tot zijn dood op 15 augustus 1464.

Net in diezelfde zomerdagen van 1462 – Pius II vertrouwt de lezer toe dat “het al juli was, maar de kersen waren nog niet rijp”⁵ – neemt de loopbaan van de Tongerlose

³ M. GOLDSTEEN (vert.) en Z. VON MARTELS, *Enea Silvio Piccolomini*, p. 466-467; PIUS SECUNDUS, *Commentarii*, boek 9, p. 217, r. 29-47.

⁴ Gebruikte afkortingen:

A.A.A. Abdijarchief Averbode
 A.A.M. Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen
 A.A.P. Abdijarchief Park
 A.A.T. Abdijarchief Tongerlo
 A.S.V. Archivio Segreto Vaticano
 KAB Kerkelijk Archief Brabant
 R.A.A. Rijksarchief Antwerpen
 R.A.L. Rijksarchief Leuven
 S.A.L. Stadsarchief Leuven

⁵ “Mense Iulio nondum illic cerasa maturuerant”: PIUS SECUNDUS, *Commentarii*, boek 9, p. 216, r. 41.

norbertijn Diederik van Tuldal een belangrijke wending: Pius II benoemt hem tot abt van de Parkabdij bij Leuven. Diederiks aanstellings- en dispensatiebullen dagtekenen immers van 5 juli 1462.⁶

Deze bijdrage wil een licht werpen op de doelstellingen en de realisaties van Diederik van Tuldal tijdens zijn verblijven aan het pauselijk hof. Na een beknopt overzicht van Diederiks eerste vijfendertig levensjaren behandelt een eerste luik zijn verwezenlijkingen als procurator van de premonstratenzer orde bij de curie in de jaren 1458-1462. In 1475 reisde hij als abt van de Parkabdij, voorzien van vorstelijke vrijgeleides en aanbevelingsbrieven, naar het pauselijk hof. Verschillende auteurs belichtten deze Romereis vanuit telkens wisselende perspectieven, maar het totaalbeeld ontbreekt. Aan deze lacune wil de voorliggende bijdrage verhelpen.

Diederik van Tuldal, premonstratenzer van Tongerlo en docent kerkelijk recht

Diederik van Tuldal zag het levenslicht te Hilvarenbeek in 1419 of 1420 als tweede zoon van de edelman Jan Janszoon van Tuldal, alias van Eel, en Elisabeth van Groenedael.⁷ Hij was afkomstig uit een familie die zich opwerkte als cijnslieden of pachters van de abdij van Averbode op de Tulderse hoeve bij Esbeek. De Broeders van het Gemene Leven in 's-Hertogenbosch stonden in voor zijn intellectuele vorming. Hendrik van der Heyden, de latere Windesheimer prior van het Betlehemklooster bij Leuven, was er een van zijn klasgenoten.⁸

Als tweede zoon was Diederik voorbestemd voor een kerkelijke loopbaan. Op een onbekend tijdstip trad hij tot de orde van Sint Norbert toe en werd hij premonstratenzer in de abdij van Tongerlo.⁹ Hij belandde er in een geleerd milieu. Tijdens van Tuldels noviciaat was Diederik van Andel de vertegenwoordiger van de premonstratenzer orde te Rome en op de zittingen van het Concilie van Bazel (1431-1448) de vaandeldrager van de Tongerloze cultuur.¹⁰ Gezien zijn functie reisde Diederik van Andel door Europa en genoot hij vorstelijke bescherming. Het pauselijk vrijgeleide, dat U. Berlière en A. Erens aanhalen en aan Diederik van Tuldal toeschrijven, was aan zijn oudere medebroeder uitgereikt.¹¹

Net als verschillende confraters liet Diederik van Tuldal zich in 1436 inschrijven aan de jonge Leuvense universiteit.¹² Nadat hij er het basisprogramma van de artes met taalkunde, welsprekendheid en logica als de voornaamste vakken had doorlopen, begaf hij zich naar Parijs. Aan de universiteit aldaar behaalde de norbertijn in 1448 de graad van

⁶ Abbadia San Salvatore, 5 juli 1462: A.A.P., R IV, 12, 837-840.

⁷ L.F.W. ADRIAENSSEN, *Hilvarenbeek*, p. 253; H. DE RIDDER-SYMOENS en L. MILIS, *Tongerlo en zijn studenten*, p. 426; N.J. WEYNS, *Diederik van Tuldal*, kol. 921.

⁸ J. APPELMANS, *Abt Diederik van Tuldal*, p. 23.

⁹ Vast staat dat Diederik niet aanwezig was bij de abtsverkiezing van Diederik van Haren in 1428: A.A.T., Fonds Sint-Michielsabdij, reg. 11, f. 216r en 216v.

¹⁰ Ook de Ninoofse abt Bartholomeus van Hoemen nam in de jaren 1433-1435 deel aan het Concilie van Bazel: D. VAN DE PERRE, *De datering van de regeerperiodes*, p. 33.

¹¹ 23 april 1424: U. BERLIÈRE, *Inventaire analytique des diversa cameraria*, p. 42, nr. 179 en p. 188; A. ERENS, *Thierry van Tuldal et la commende*, p. 324. Zij lieten zich misleiden door J. MOLANUS, *Historiae Lovaniensium libri XIV*, P.F.X. DE RAM (ed.), I, p. 199.

¹² J. APPELMANS, *Abt Diederik van Tuldal*, p. 24.

licentiaat in het kerkelijk recht.¹³ In de vijftiende eeuw waren universitaire studies niet alleen een haast exclusief klerikale aangelegenheid, ze slorpten bovendien heel wat geld op. Om de studies van Diederik te bekostigen wees de abt van Tongerlo hem het pastoorsbeneficie van Waalwijk toe.

Na zijn studies te Parijs keerde Diederik naar de Leuvense Alma Mater terug. Vanaf de zomer van 1451 was hij er voor een periode van vier jaar als docent verbonden aan de faculteit voor kerkelijk recht.¹⁴ Daarnaast werd hij door de leden van de eigen faculteit tweemaal als rechter in beroep voorgedragen. Het decanaat, de hoogste functie binnen de faculteit, viel hem eveneens twee keer te beurt. Voor beide mandaten gold een termijn van zes maanden.

De aanstelling aan de universiteit bracht Diederik in nauw contact met de Leuvense academische wereld. Met een aantal collega's zou Diederik tot lang na zijn professoraat de beste betrekkingen onderhouden. De hechte vriendschapsbanden met de Noord-Brabantse theoloog Hendrik van Someren zouden Diederik in een van de meest ophefmakende filosofische twisten van de vijftiende eeuw, het dispuut over de toekomstige betrekkelikheden, meesleuren.¹⁵

Verblijf als ordeprocurator aan de curie (1458-1462)

Na zijn professoraat fungeerde Diederik als procurator-generaal van de norbertijner orde. Hij trad daarmee in de voetsporen van zijn Tongerloze medebroeder Diederik van Andel, die hem voorgedaan was in het subtiele diplomatenwerk aan de curie. Anders dan bijvoorbeeld bij de predikheren, de karmelieten en de augustijnse heremieten kweet zich bij de witheren geen overweldigend groot aantal Italiaanse medebroeders van het procuratorschap.¹⁶ Met Tossanus van Trazegnies († 1486) is immers nog een derde premonstratenzer zaakgelastigde afkomstig uit de Lage Landen gekend.¹⁷

Diederik beantwoordde aan het laatmiddeleeuwse typeprofiel van de procurator: idealiter volgden op de artesstudies aan een universiteit in of dichtbij de geboortestreek rechtenstudies in het zuiden, bij voorkeur aan een Italiaans *studium generale*.¹⁸ Een ordeprocurator mocht evenwel geen kamergeleerde zijn, maar diende ook over een aantal andere competenties te beschikken. Al in de dertiende eeuw wist Humbert van Romans, generaal overste van de franciscanen (1254-1263), dat een procurator best “literatus, discretus et zelator ordinis, honestae et amabilis conversationis inter saeculares, firmus in amore status ordinis et personatus” was.¹⁹

Eind twaalfde eeuw boden de eerste procuratoren hun diensten aan. Zij loodsten verzoekschriften vlot door de ingewikkelde bureaucratie van de pauselijke kanselarij en

¹³ De tweede proefles die Diederik gaf, dient op 11 oktober 1448 in plaats van op 6 oktober 1448 geda-teerd te worden: H. DE RIDDER-SYMOENS en L. MILIS, *Tongerlo en zijn studenten*, p. 426, daarin gevolgd door L.F.W. ADRIAENSSEN, *Hilvarenbeek*, p. 253 en J. APPELMANS, *Abt Diederik van Tuld*, p. 24, mis-keken zich op M. FOURNIER en L. DOREZ (ed.), *La Faculté de Décret*, II, p. 193, f. 249r.

¹⁴ J. APPELMANS, *Abt Diederik van Tuld*, p. 25-27.

¹⁵ J. APPELMANS, *Diederik van Tuld en Hendrik van Someren*, p. 125-133.

¹⁶ A. SOHN, *Mittler zwischen Papsttum und Orden*, p. 85-86.

¹⁷ J. APPELMANS, *Un plan de redressement financier*, p. 82-83.

¹⁸ A. SOHN, *Deutsche Prokuratoren*, p. 133-136.

¹⁹ A. SOHN, *Mittler zwischen Papsttum und Orden*, p. 78.

bespaarden hun opdrachtgevers de lange en soms gevaarlijke reisweg naar Rome.²⁰ Vanaf de late vijftiende eeuw konden de professionele pleitbezorgers zelfs een beroep doen op handboeken over de geplogenheden van de apostolische administratie.²¹

Samen met de cisterciënzers beschikten de norbertijnen vanaf het pontificaat van Honorius III (1216-1227) als eerste religieuze ordes over een algemeen vertegenwoordiger bij de Heilige Stoel.²² Middels de breve *Devotionis tuae benignum* van 16 januari 1234 stond Honorius' opvolger Gregorius IX (1227-1241) de premonstratenzers toe om tijdens het generaal kapittel een procurator-generaal aan te stellen.²³ Buiten de kapittelvergaderingen en wanneer de dringende noodzaak dit wettigde, zo leert een vroeg veertiende-eeuws akkoord tussen de abt van Prémontré en de hoofden van Engelse norbertijnenabdijen, kwam het aan het hoofd van de orde toe om de zaakgelastigde aan te duiden.²⁴

Wanneer Diederik precies de taak van belangenbehartiger bij de Heilige Stoel aanvatte, is niet gekend. Zijn vroegste activiteiten kunnen in 1458 gesitueerd worden. In november van datzelfde jaar ontving hij een tegemoetkoming van de abdij van Tongerlo.²⁵ Het is niet uitgesloten dat hij al eerder aan het pauselijk hof vertoefde. Van de meeste curialen is immers geweten dat zij pas na enige jaren voldoende affiniteit hadden met de complexe pauselijke administratie om als procurator aan de slag te gaan.²⁶

Als procurator diende Diederik van Tuldel verzoekschriften bij de curie in, beijverde hij de bevestiging en de uitbreiding van de voorrechten van de norbertijnen en stimuleerde hij de religieuze hervorming van de eigen orde. Het takenpakket beperkte zich niet tot het verdedigen en vertegenwoordigen van de orde en de ordegenoten in processen en andere curieaangelegenheden, maar hield ook een belangrijke informatieopdracht in. Ordeprocuratoren waren goed geplaatst om de eigen achterban vertrouwelijke info aan te reiken uit de binnenste machtscenakels van de curie of om te anticiperen op acties van rivalen.²⁷ Het kwam er daarbij op aan om goede relaties op te bouwen met verschillende kardinalen en zich niet te beperken tot de kardinaal-protector van de eigen orde. Het discreet toestoppen van een geldsom was een geplogenheid die deuren opende.²⁸

Tijdens Pius' regering vertoefde de pauselijke curie in Midden-Italië. Voor zijn pontificaat had Enea Silvio Piccolomini zich een onvermoeibaar reiziger getoond. Na universitaire studies in Siena en Firenze trok hij als secretaris van de bisschop van Fermo, Domenico Capranica (1400-1458), naar het Concilie van Bazel.²⁹ Tijdens de diplomatieke loopbaan die Enea de volgende twee en een halve decennia uitbouwde, leidden ambassades hem onder meer naar Schotland, het hof van keizer Frederik III (1415-1493) in Wenen, de hussietenleider Georg Podiebrad (1420-1471) in Bohemen en de pauselijke curie in Rome. In de jaren 1458-1462 hield paus Pius II zich meestal op in

²⁰ A. SOHN, *Deutsche Prokuratoren*, p. 61.

²¹ *Ibidem*, p. 83.

²² P. HOFMEISTER, *Die Generalprokuratoren*, p. 236.

²³ Rome (Lateranen), 16 januari 1234: I. LE PAIGE, *Bibliotheca Praemonstratensis ordinis*, p. 657.

²⁴ Saint-André-aux-Bois, 16 maart 1316 (n.s.): C.L. HUGO, *Sacri et Canonici ordinis Praemonstratensis Annales*, probationes, I, kol. 34-36 en vnl. 35, art. 5; G. VAN DEN BROECK, *Le procureur général*, p. 84.

²⁵ A.A.T., sect. II, nr. 560, f 199r.

²⁶ A. SOHN, *Deutsche Prokuratoren*, p. 260.

²⁷ A. SOHN, *Mittler zwischen Papsttum und Orden*, p. 71.

²⁸ A. SOHN, *Deutsche Prokuratoren*, p. 103-104.

²⁹ M. GOLDSTEEN (vert.) en Z. VON MARTELS, *Enea Silvio Piccolomini*, p. 25-28.

Rome, de Pauselijke Staten en Zuid-Toscane. Hij ontvluchtte Rome tijdens de mistige julimaanden en liet ook de snikhete augustusdagen, die een stank over de Eeuwige Stad verspreiden, aan zich voorbijgaan om met een kleiner gezelschap het platteland in te trekken. In 1462 bood een pestepidemie hem een uitgelezen kans om vanaf het late voorjaar de hele zomer in de frisse luwte van de Monte Amiata te vertoeven.³⁰ In Mantua had hij een algemeen concilie bijeengeroepen en in Ancona sloeg hij van op zijn sterfbed gade hoe een kruisvaardersvloot zich in de haven verzamelde, maar nooit zou uitvaren om de Turken uit het in 1453 veroverde Constantinopel te verdrijven.³¹

Het lijkt aannemelijk dat Diederik van Tuldcl als belangenbehartiger van de orde van Prémontré met de curie optrok. Het was in principe de taak van elke ordeprocurator om de pauselijke hofhouding te volgen.³² Enkele posten uit de Parkse abdijrekeningen geven expliciet aan dat Diederik bij de curie was, onder meer in Viterbo.³³ Toen Pius II zich in 1462 moeite getroostte zijn gevolg uit te dunnen om de rust en koelte van de Monte Amiata op te zoeken, was Diederik in de buurt om zich van zijn abtsbenoeming te verzekeren. Maar zelfs in het Zuid-Toscaanse heuvelland bleef een ruime hofhouding de kerkleider volgen. Alleszins meldt Pius II zelf dat kardinalen en andere hoge curiedignitarissen in hetzelfde stadje resideerden.³⁴ Referendarissen en lagere functionarissen logeerden in een nabijgelegen plaatsje. Een vergelijking tussen het pauselijk *itinerarium* en de bullen voor de norbertijnen lijkt te bevestigen dat de procurator de curie volgde. De privileges die Diederik van Tuldcl voor de premonstratenzer kloosters en orde verkreeg, dagtekenen van Mantua, Petriolo, Rome, Siena en Viterbo. Dit lijstje vertoont veel gelijkenissen met de uitgifteplaatsen van de belangrijkste pauselijke bullen van Pius II, opgenomen in het *Bullarium Romanum*.³⁵ Tenslotte is Diederiks activiteit gelijkmatig verdeeld over de vier jaren, van 1458 tot zomer 1462, waarin hij met zekerheid de functie van procurator vervulde.

Waarschijnlijk versierde Diederik de pauselijke bevestiging in 1458 van enkele voorrechten.³⁶ Daar bleef het echter niet bij, want drie jaar later, zo verhaalt de zeventiende-eeuwse Parkse abdijchroniqueur Johannes Masius, verkreeg hij van de paus de vernieuwing van een aantal privileges die door diens voorgangers toegestaan waren.³⁷ Diederik bepleitte in 1459 met succes de verwijdering van de commendataire prelaten in de abdijen van Saint-Jean-de-la-Castelle in Gascogne en Bellpuig de las Avellanas in Catalonië. Curieambtenaren werkten een vergelijk uit waarbij de commendataire abten binnen het jaar het religieuze habijt dienden aan te nemen.³⁸

Tevens diende Diederik in naam van premonstratenzer conventen supplieken bij de curie in. Op verzoek van de abdijsamenleving van Berne liet hij door curiemedewerkers een

³⁰ C. MÄRTL, *Alltag an der Kurie*, p. 135-136.

³¹ M. GOLDSTEEN (vert.) en Z. VON MARTELS, *Enea Silvio Piccolomini*, p. 28-31.

³² A. SOHN, *Mittler zwischen Papsttum und Orden*, p. 79.

³³ R.A.L., KAB, 9456, abdijrekening 1463, f. 12v (2x): “venit ad nos in viterbio vbi protunc curia fuerit” en “mansimus in curia”.

³⁴ PIUS SECUNDUS, *Commentarii*, boek 9, p. 217, r. 29-31.

³⁵ F. GAUDI (ed.), *Bullarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificum Taurinensis editio*, V, p. 143-182 vermeldt Ancona, Mantua, Petriolo, Pienza, Rome en Siena.

³⁶ Rome, 9 december 1458: A.A.T., sect. I, nr. 1983.

³⁷ 27 april 1461: A.A.P., R VII, 3: J. MASIUS, *Chronicon Ecclesie Parcensis*, p. 261.

³⁸ A.A.P., R VII, 3: J. MASIUS, *Chronicon Ecclesie Parcensis*, p. 259 en 277; A.A.P., R VII, 21: J. FRUMENTIUS, *Chronicon*, p. 111-113; J. APPELMANS, *Thierry de Tuldcl et les Prémontrés brabançons face à la com-mende*, p. 161 en 168.

vidimus van zes pauselijke privileges aanmaken. Jan, pauselijk kameraar en auditeur bij de *rota*, overhandigde het notarieel transsumpt op 27 april 1461 aan de ordeprocurator.³⁹

De noden en verzuchtingen van de Brabantse circarie genoten de bijzondere aandacht van de zaakgelastigde. Ingaand op een verzoek van landsheer Filips de Goede (1430-1467), had paus Pius II op 17 juli 1459 de hertogelijke raadgever en toenmalige bisschop van Toul, Guillaume Fillastre (1400/1407-1473), tot *visitor* en *reformer* van de kloosters in de Bourgondische landen aangesteld. De procurator wist van de paus een bul te verkrijgen, die de bisschoppelijke volmacht herriep voor de premonstratenzer orde. Binnen de norbertijnenorde zou het generaal kapittel zelf hervorming bewerkstelligen.⁴⁰ Waarschijnlijk zorgde hij voor de bevestiging van de voorrechten en de bezittingen van de Sint-Michielsabdij. Pius II bekrachtigde de incorporatie van de kerken van Beerse, Borsbeek, Deurne, 's-Gravenwezel, Meer, Merksplas, Minderhout, Nederokkerzeel en Vorselaar. Blijkbaar was de ratificatie van dit voorrecht voor de Sint-Michielsheren van groot belang, daar zij reeds het volgende jaar de Leuvense deken Egidius Vranx om een *vidimus* van de pauselijke bul verzochten.⁴¹ De vidimering van het eveneens in 1462 verworven privilege, dat de Sint-Michielsheren toestond zich om het even waar en door om het even welke bisschop te laten wijden, kon tot 1472 wachten.⁴²

In september 1458 verzorgde Diederik de afwikkeling van Arnold van de Valgaets abtsbenoeming in Averbode.⁴³ Tezamen met Pierre Bogaert, proost van Kamerijk en procurator van de hertog van Bourgondië, verklaarde hij zich bereid tot de betaling van het *servitium commune* en de vijf kleine *servitia*⁴⁴ voor de nieuwe abt.⁴⁵ De Florentijnse koopmansvennootschap van Francesco en Carolo de Cambini verzorgde de financiële transacties. De verzaking van Jan Baudewijns (1441-1458) ten voordele van Arnold van de Valgaet (1458-1473) was tot in de puntjes voorbereid, daar de Toscaanse bank de verheffings-taksen al na een week inlostte.⁴⁶ Pius II stond de kersverse abt van Averbode toe om zelf of via een afgevaardigde voor vier jaar, vanaf de uitvaardiging van de bul, zijn bezoek *ad limina* af te leggen.⁴⁷ Diederik van Tuldél legde op 10 maart 1461 dan ook het visitatiebezoek af in naam van prelaat Arnold.⁴⁸ Hij werkte die dag eveneens de visitatie voor Simon de La Terrière, abt van Prémontré (1458-1470) af.⁴⁹ Twee jaar eerder werden de *ad limina* voor de abten Zeger Claes van Bunsbeek (Heylisse, 1457-1500) en Hendrik van Kemmenaden (Tongerlo, 1458-1470) “*per venerabilem virum dominum Theodericum de Tuldél*” verzorgd.⁵⁰ Dergelijke toenemende *ad limina*-bezoeken waren een uiting van de centraliserende tendensen, die binnen de Kerk werkzaam waren.

³⁹ H. VAN BAVEL, *Regestenboek*, p. 56, nr. 792.

⁴⁰ N.J. WEYNS, *Diederik van Tuldél*, kol. 922.

⁴¹ Viterbo, 25 mei 1462 en Leuven, 4 mei 1463: A.A.T., Sint-Michielsabdij, reg. 15, p. 8-9 en 9; A.A.T., Sint-Michielsabdij, reg. 16, p. 7-8 en 8; A.A.T., Sint-Michielsabdij, reg. 17, f. 86r.

⁴² A.A.P., R VII, 3: J. MASIUS, *Chronicon Ecclesie Parcensis*, f. 292v; A.A.T., Sint-Michielsabdij, reg. 15, p. 10 (2x); A.A.T., Sint-Michielsabdij, reg. 16, p. 9 (2x).

⁴³ Rome, 4 september 1458: A.A.A., sect. I, nr. 2427-2429.

⁴⁴ Niet onaanzienlijke, van oorsprong vrijwillige, bijdragen voor de administratiekosten.

⁴⁵ Rome, 11 september 1458: A.S.V., *Oblig. et Sol.*, 77, f. 186v; U. BERLIÈRE, *Inventaire analytique des libri obligationum et solutionum*, p. 188, nr. 1692.

⁴⁶ Rome, 11 en 12 september 1458: A.A.A., sect. I, nr. 2430; A.A.A., sect. I, nr. 2431; A.A.A., sect. I, reg. 25, f. 9r-9v; A.A.A., sect. I, reg. 303, f. 13r.

⁴⁷ Petriolo, 17 juni 1460: A.A.A., sect. I, nr. 2436.

⁴⁸ Rome, 10 maart 1461: A.S.V., *Div. Cam.*, 29, f. 171v; U. BERLIÈRE, *Inventaire analytique des diversa cameralia*, p. 127, nr. 582.

⁴⁹ Rome, 10 maart 1461: A.S.V., *Div. Cam.*, 29, f. 171v.

⁵⁰ Siena, 20 maart 1459 en Mantua, 18 juni 1459: A.S.V., *Div. Cam.*, 29, f. 73v en 77v; U. BERLIÈRE, *Inventaire analytique des diversa cameralia*, p. 125, nr. 572 en p. 126, nr. 577.

Aan de curie wist Diederik sympathie te wekken in de pauselijke omgeving. Bij wijze van bijzondere gunst verkreeg hij op 3 januari 1460 van paus Pius II de toelating een draagaltaar te bezitten om in het bijzijn van kennissen en verwanten te celebreren.⁵¹ Dit voorrecht, dat in principe beperkt was tot de bisschoppen, gold eveneens in gebieden onder interdict.

Mogelijk speelde Diederik ook een rol in het verkrijgen van een belangrijke gunst ten voordele van de abten van de Antwerpse Sint-Michielsabdij in 1459. Vele norbertijnse abten hadden in de afgelopen decennia het recht op de *pontificalia* weten te verwerven. De abdij van Tongerlo kon zich als een der eerste beroemen op een gemijterde prelaat (1390 of 1411). In 1450 schonk Nicolaas V (1447-1455) aan Jan Baldewijns en zijn opvolgers als abten van Averbode het voorrecht om zich met mijter en andere *pontificalia* uit te dossen.⁵² Abt Jan Fierkens (1452-1476) van de Sint-Michielsabdij en zijn convent haalden als voornaamste argument aan dat zij als moederabdij fungeerde voor kloosters die wel over de *pontificalia* beschikten. Hun redenering luidde dat de Antwerpse prelaten als vader-abten niet achterop mochten hinken. In 1459 gaf paus Pius II toe en de prelaten van Sint-Michiels verkregen het recht op de mijter, ring en andere bisschoppelijke voorrechten.⁵³ Kleinere abdijen als Dielegem en Heylisseem zouden pas in de zestiende eeuw het recht op de *pontificalia* in de wacht slepen.⁵⁴ Zelf zou Diederik van Tuldel na zijn abtsverheffing onmiddellijk werk maken van het verkrijgen van dit voorrecht.⁵⁵

Het bemachtigen van talrijke voorrechten voor de orde was een geldopslopende aangelegenheid. Meestal stond de premonstratenzer orde aan haar Romeinse vertegenwoordiger de inning van ordetailles in een aantal circarieën af.⁵⁶ Bijkomende subsidies en inkomsten uit beneficia vulden het budget aan. In november 1458 boekte een Tongerlose religieus “*Item pro subsidio promotori et protectori generali ordinis in curia Romana ij coronas*”.⁵⁷ Diederik diende een beroep te doen op meer substantiële inkomstenbronnen. Om de zware lasten die het procuratorschap met zich meebracht te kunnen dragen, wees abt Hendrik van Kemmenaden hem de parochie van Nispen toe. In vergelijking met het Waalwijkse beneficie betekende dit een serieuze promotie. In een Luikse pouillé uit de jaren 1457-1462 werd de kerk van Nispen dubbel zo zwaar belast als de parochie aan de Maas.⁵⁸ In zijn nieuwe pastorij nabij Roosendaal resideerde Diederik evenmin. Hij duidde de seculiere geestelijken Petrus Matheus en Henricus de Merica als plaatsvervangers aan.⁵⁹

Net als bij de uitoefening van andere functies toonde Diederik van Tuldel zich als pleitbezorger voor de orde een vaardig netwerker.⁶⁰ Hij stond ingeschreven als

⁵¹ Mantua, 3 januari 1460 (n.s.): A.A.P., R VII, 3: J. MASIUS, *Chronicon Ecclesie Parcensis*, p. 260; A.A.P., R VII, 21: J. FRUMENTIUS, *Chronicon*, p. 113; A.A.P., R VII, 89, f. 10r-10v.

⁵² Rome, 10 april 1450: A.A.A., sect. I, nr. 2399; A.A.A., sect. I, lias 1, nr. 1; A.A.A., reg. 168b, p. 89; A.A.A., reg. 303, f. 43v.

⁵³ Mantua, 29 december 1459: A.A.T., fonds Sint-Michielsabdij, reg. 11, f 212r-212v en 292v; R.A.A., fonds Sint-Michielsabdij, nr. 4, f. 34r-34v en 292v.

⁵⁴ Rome, 4 oktober 1532: A.A.M., fonds *Conventualia*, Dielegem, nr. 4; Rome; 4 mei 1518: A.A.M., fonds *Conventualia*, Heylisseem, nr. 1.

⁵⁵ A. D’HAENENS, *Abbaye de Parc*, p. 805-806.

⁵⁶ A. SOHN, *Deutsche Prokuratoren*, p. 116: De ordeprocurator van de Duitse orde ontving een jaargeld via wisselbrieven.

⁵⁷ A.A.T., sect. II, nr. 560, f 199r.

⁵⁸ A.A.P., R VII, 2, f. 12v en 16v.

⁵⁹ A.A.P., R VII, 21: J. FRUMENTIUS, *Chronicon*, p. 111; K. ULENS, *De vorming van de parochie*, I, p. 99-100.

⁶⁰ J. APPELMANS, *L’art de choisir ses objectifs*, p. 288-289.

“Theodericus, procurator ordinis premonstratensis Leodiensis diocesis” in de broederschap van Santa Maria dell’Anima.⁶¹ Deze broederschap bereikte zowat de helft van alle Duitse procuratoren en was gevestigd in het gelijknamige gasthuis in de wijk Parione.⁶² Het sociale leven van de zaakwaarnemers speelde zich af in en om het Santa Maria dell’Animahospitaal en de broederschap stelde hen huizen ter beschikking in de wijken Ponte en Parione.

Volgens J. Vromentius, L. De Pape en A. Erens zette Diederik na zijn abtsverheffing de taak van ordeprocurator enige tijd verder.⁶³ Voor deze bewering is geen enkele aanwijzing in het bronnenmateriaal voorhanden. Hij verzorgde nog enkele decennia de Romeinse relaties van de Brabantse abdijen, maar werd nooit meer met de functie van ordeprocurator geassocieerd.

Abtsverheffing en terugkeer uit Italië

In de zomer van 1462 nam de loopbaan van Diederik van Tuldél een beslissende wending. Walter van Beringen (1394-1463), sinds 1434 abt van de Parkabdij te Heverlee bij Leuven, zocht een geschikte opvolger. Daartoe polste hij Hendrik van der Heyden, de prior van het nabijgelegen Betlehemklooster te Herent.⁶⁴ Deze windesheimer suggereerde de naam van zijn oud-medestudent Diederik van Tuldél. De kandidatuur van de algemeen vertegenwoordiger had niets verbazingwekkend. Voor veel ordeprocuratoren vormde hun missie bij de Heilige Stoel de ideale opstap voor een glansrijke kerkelijke loopbaan. Eén van Diederiks opvolgers als norbertijns zaakgelastigde, Tossanus van Trazegnies, werd verkozen tot abt van Saint-Feuillen de Roelux (1473-1486).⁶⁵ Eén op drie dominicaanse vertegenwoordigers bij de curie schopte het tot generaal overste, terwijl vele anderen een Italiaanse bisschopszetel bekleedden.⁶⁶ De minderbroeder Francesco della Rovere (1414-1484) was achtereenvolgens procurator (1463), overste van de orde (1464), kardinaal (1467) en regeerde van 1471 tot 1484 als Sixtus IV over de Westerse Christenheid.

Net als vele andere prelaten van zijn generatie had prelaat van Beringen stappen gezet om een vlotte transitie van zijn waardigheid te garanderen.⁶⁷ Al in 1459 wist hij heretogelijke beschermingsbrieven te verkrijgen. Filips de Goede beloofde daarin dat de abdij in geval van vacatie, hetzij door overlijden of andere oorzaak, niet in commende zou worden gegeven en garandeerde de kanunniken een vrije abtsverkiezing.⁶⁸ Tevens beloofde de landsheer de nodige steun voor het verkrijgen van de noodzakelijke bevestiging van de elect. De landsheerlijke garantie liet prelaat van Beringen toe om ten gepaste tijde aan zijn waardigheid te verzaken. Ook daarmee volgde hij het voorbeeld van veel reguliere abten van zijn tijd. Deze prelaten deden dat om de continuïteit binnen hun instellingen te waarborgen. Vooreerst wensten zij hun kloosters van commendataire

⁶¹ C. JAENIG (ed.), *Liber Confraternitatis B. Marie de Anima*, p. 72; A. SOHN, *Deutsche Prokuratoren*, p. 400.

⁶² A. SOHN, *Deutsche Prokuratoren*, p. 123-124, 149-150 en 248.

⁶³ A.A.P., R VII, 21; J. FRUMENTIUS, *Chronicon*, p. 116; L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 189;

A. ERENS, *Thierry van Tuldél et la commende*, p. 326.

⁶⁴ J. APPELMANS, *L’art de choisir ses objectifs*, p. 281.

⁶⁵ J. APPELMANS, *Un plan de redressement financier*, p. 82-83.

⁶⁶ A. SOHN, *Mittler zwischen Papsttum und Orden*, p. 71 en 86.

⁶⁷ J. APPELMANS, *Thierry de Tuldél et les Prémontrés brabançons face à la commende*, p. 167-168.

⁶⁸ Brussel, 3 mei 1459: A.A.P., R IV, 12, 819; A.A.P., R VII, 89, f. 9r-9v.

abten te vrijwaren. Daarnaast speelde de hoge ouderdom van sommige abten mee. Ten slotte was de resignatie een mooi hulpmiddel om het abbatiaat aan een beloftevolle medebroeder of een verwant door te geven. Vooral naar het einde van de eeuw lieten tal van premonstratenzer abten zich bijstaan door hulpabten met recht van opvolging. Na de resignatie werden de oud-abten met eerbied omringd.⁶⁹

In 1462 was voor abt Walter het moment gekomen om het roer van de Parkabdij over te laten aan een opvolger uit eigen rangen. De keuze van de premonstratenzers viel daarbij niet op een Parkheer, maar op de hen bekende en door Hendrik van der Heyden gesugereerde ordeprocurator Diederik van Tuldel, norbertijn van Tongerlo.

Daar de bijna zeventigjarige Walter van Beringen “corporis imbecillitate ac senio fractus” zelf niet meer in staat was om de tocht over de Alpen aan te vatten, liet hij zich aan de curie vertegenwoordigen.⁷⁰ In ruil voor de verzaking kreeg de oud-abt een jaarrente van vierhonderd rijns gulden toegewezen. Lang zou hij niet van zijn pensioen genieten, want nauwelijks dertien maanden later, op 6 juli 1463 ging hij heen.⁷¹ Juridisch en praktisch ging de procedure als volgt in zijn werk: Hendrik van Someren, een oud-collega van Diederik aan de Leuvense universiteit en kanunnik in het Luikse Sint-Pauluskapittel, trad op als zaakgelastigde van Walter van Beringen. Hij legde in diens plaats vrijelijk de abtsfunctie neer in de handen van de paus. Hierdoor werd de abdij vacant. De apostolische stoel trok de benoeming aan zich en voorzag vervolgens Diederik van Tuldel van de abdij.⁷²

Voor de abtszegening volgde Diederik van Tuldel zuidoostwaarts de bedding van de Paglia tot in de bisschopsstad Orvieto. Nicolaas van Cusa, bisschop van Brixen en kardinaal-priester van Sint-Pieter in de Boeien, ging voor tijdens de eucharistieviering.⁷³ De Florentijn Petrus leidde de zegening in goede banen. Acht kaarsen van elk acht pond verlichtten het altaar. Klaroenblazers en koorzangers luisterden de zegeningsplechtigheid op. Hun klaag- en lofzangen weergalmden door de kathedraal. Enkele andere personen droegen hun steentje bij tot het welslagen van de plechtigheid. De witheer vergoedde de kanselier, de bisschoppelijke secretaris, de palfrenier en het keukenpersoneel. Om de inwendige mens te versterken bood Diederik een middagmaal en een avondmaal aan. Hij liet tevens twee kleine kroezen wijn aanrukken.⁷⁴

⁶⁹ U. BERLIERE, *Les élections abbatiales*, p. 64-71.

⁷⁰ A.A.A., sect. IV, nr. 85: A. VAN BOTERDAEL, *Brabantia Praemonstratensis*, p. 115.

⁷¹ A. D'HAENENS, *Abbaye de Parc*, p. 805.

⁷² Abbadia San Salvatore, 5 juli 1462: A.A.P., R IV, 12, 840; A.A.P., R VII, 89, f. 11v-12v.

⁷³ R. VAN WAEPELGHEM, *Une élection*, p. 673.

⁷⁴ A.A.P., R VIII, 12, f. 292r; R.A.L., KAB, 9456, abdijsrekening 1463, f. 12r: “*Exposita in munere benedictionis nobis exhibitata in vrbe veteri per Reuerendissimum dominum Nicholaum tituli sancti Petri ad vincula presbiterum cardinalem*

Primo pro cedula que dirigebatur prescripto cardinali per cameram apostolicam ut nobis munus benedictionis conferet

v grossos

Item pro cena viz pro ij tortisijs de viij libris

lx vol.

Item pro viij candelis de viij libris

lx vol.

Item pro duabus mappis

xxiiij vol.

Item pro duobus paruis vasis vini

xliij vol.

Item pro folijs Auri et argenti

xxviijz voll.

Item pro bitumine et olla

v vol.

Item in prandio et cena prescriptis computatis summa circiter

xjz ducata

Item dedimus Petro florentino qui fuit director hujusmodi benedictionis

v grossos

Item camerario pro sigillo

j ducatum

Ondanks de promotie tot het abbatiaat vertoefde Diederik nog een tiental dagen aan de pauselijke curie op de Zuid-Toscaanse heuvels. De verlenging van het verblijf aan het hof was ingegeven door de wens om de expeditie van de stukken op te volgen. Ondertussen verrichtte hij nog enkele beperkte uitgaven voor afschriften en breven.⁷⁵ Tevens wenste hij zijn onlangs verworven waardigheid op een treffende wijze te veruitwendigen. Diederik wou in geen geval achterop lopen op zijn gemijterde medeabten. Hij ambieerde eveneens de *pontificalia* en diende daartoe een suppliek bij de curie in. Op 18 juli 1462 stemde paus Pius II met het verzoek in en in de burcht van de Sint-Salvatorabdij op de Monte Amiata verschaftte hij de abt van de Parkabdij het pontificaliënrecht.⁷⁶ Daardoor verkregen Diederik van Tuldcl en zijn opvolgers bisschoppelijke voorrechten, zoals de mijter en de ring. De abt van Park mocht, net als een bisschop, pontificale missen opdragen, gezeten op een troon aan de zijde van het altaar waar de brieven uit het Nieuwe Testament voorgelezen werden. Het voorrecht gold voor de eigen abdijkerk evenals voor alle afhankelijke cultusgebouwen. Tevens mochten de abten van de Parkabdij de lagere wijdingen toedienen.⁷⁷

Voor de aanmaak van de *littera solemnis* telde Diederik dertig ponden Brabantse groten neer. De prelaat liet geen gras groeien over het voorrecht en bestelde aanstonds een mijter ter waarde van vijfenveertig ponden. Tevens schafte hij zich een paar *sandalia*, liturgische schoeisel, aan.⁷⁸ Om de vieringen meer luister bij te zetten kocht hij in 1464 een rode koorkap in goudlaken.⁷⁹

Nadat de abt van Park zich verzekerd had van het pontificaliënrecht, bereidde hij de reis over de Alpen voor. Voor zijn vertrek uit de curie bezoldigde hij Nicolaas Tefelis, die als zaakwaarnemer in verband met de promotie naar de Romeinse curie was afgevaardigd, voor het werk en de onkosten.⁸⁰

Item in coquina	j ducatum
Item Secretario domini	j ducatum
Item palfrenarijs domini	j ducatum
Item trumpetis	z ducatum
Item cantoribus qui cantauerunt letanias missam et laudationem	j ducatum
Summa quoad munus benedictionis venit ad xvijz ducata pro ducato vt antevij solidi jz denarii facit vj libra iij solidos viij denarios grossos, vi miten".	

⁷⁵ A.A.P., R VIII, 12, f. 292v; R.A.L., KAB, 9456, abdijsrekening 1463, f. 12v.

⁷⁶ Abbadia San Salvatore, 18 juli 1462: A.A.P., C VII, kastje VI, lias 2, nr. 19; A.A.P., R VII, 3: J. MASIUS, *Chronicon Ecclesie Parcensis*, p. 264-265; L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 183-185.

⁷⁷ A.A.P., R VII, 21: J. FRUMENTIUS, *Chronicon*, p. 115.

⁷⁸ A.A.P., R VIII, 12, f. 292v; R.A.L., KAB, 9456, abdijsrekening 1463, f. 12v:

"Item pro impetracione mitre C coronas pro corona vj solidos facit	xxx libra grossos
--	-------------------

Item pro factura mitre cum omnibus que in ea sunt Clij coronas pro corona ut ante vj solidos grossos facit	xlvi libra xij solidos
--	------------------------

Item pro sandalijs v peters pro petro iij solidos vj denarios grossos facit	xxij solidos vj denarios grossos".
---	------------------------------------

⁷⁹ A.A.P., R VIII, 12, f. 314r: "Item pro vna cappa choralis de rubeo aureo pano per nos empto [...] lxiiij libra v solidos viij denarios grossos".

⁸⁰ A.A.P., R VIII, 12, f. 292r; R.A.L., KAB, 9456, abdijsrekening 1463, f. 12r: "Exposita pro magistro Nicholao tefelis qui fuerat missus propter promocionem nostram ad curiam Romanam pro laboribus et expensis suis

Primo habuit a domino Waltero pie memorie predecessore nostro de pecuniis nostris

lx florenos Renenses

Item postea exposuimus pro eo in negocijs suis in curia

vij ducata j grossus

Item dedimus sibi adhuc ex manu nostra

xij florenos Renenses

desuper exposuit pro nobis circiter duos clinck.

Et summa defalcatis ij clinck. quos magistro Nicholaus habuit xx libra iij solidos vij denarios grossos".

De tocht te paard vanuit Toscane naar Brabant nam om en bij de achtentwintig dagen in beslag.⁸¹ Dit komt neer op een daggemiddelde van 45 tot 50 kilometer.⁸² Naar middeleeuwse normen is dat een behoorlijke snelheid, die past bij ruiters die er zonder al te veel bagage voldoende vaart in houden.⁸³ De zomertijd is bovendien de ideale reistijd, niet alleen omwille van de gemiddelde weersomstandigheden, de langere dagen en de vlottere doortocht van de Alpencols, maar evenzeer omdat het waterpeil in beken en rivieren dan het laagst staat.⁸⁴

Diederik en zijn reisgenoten beschikten over vier tot vijf paarden. De keuze van het paard als transportmiddel hoeft in geen geval te verbazen: de meeste verre verplaatsingen in de late middeleeuwen gingen over land en de keuze van het paard was niet zozeer door een licht voordeel in snelheid ingegeven, dan wel door het reiscomfort en het sociaal aanzien.⁸⁵ Het gezelschap bestond uit drie kennissen van de abt, de *magistri* Hendrik van Someren, Jan Gronsel en de clericus Jan van Beringen.

Diederik van Tuldeld en Hendrik van Someren (ca. 1418-1472) waren leeftijds- en streekgenoten die allebei in Leuven en Parijs studeerden en een academische loopbaan uitbouwden.⁸⁶ De norbertijn koos voor het kerkelijk recht, de kanunnik voor de theologie. In 1462 keerde Hendrik van Someren naar Leuven terug om er de vacante leerstoel van de befaamde ecclesioloog Heimeric de Campo (1395-1460) over te nemen. Diederik spaarde kosten noch moeite om Hendrik bij te staan. Hij liet hem delen in abdijbroden, stelde hem aan als expert bij arbitrages en nam een verwante, Elskan van Someren, als dienstmeid in de Parkabdij aan.⁸⁷ In 1471 wist Hendrik van Someren de paus ertoe te bewegen om onder anderen de abt van Park te gelasten voor hem een prebende en de dekenale waardigheid van de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekerk op te nemen.⁸⁸ Ook voor andere Brabantse premonstratenzer kloosters was de theoloog de vertrouwensman bij uitstek. Voor de abdij van Averbode trad Hendrik op als getuige en de Tongerlose norbertijnen reikten hem voor zijn vertrek naar Rome vijftig rijngulden aan om aan de Romeinse curie de pauselijke ratificatie van het akkoord tussen een commendatair abt en de Tongerlose abdijsamenleving te bepleiten.⁸⁹ Bij testament legateerde hij alle bezittingen aan Diederik van Tuldeld. Aldus vonden diverse theologische werken hun weg naar de bibliotheek van de Parkabdij.⁹⁰ Uit dank voor de ontvangen boeken stichtten de Parkheren een jaargetijde op 14 augustus, de sterfdag van Hendrik van Someren.

De Sint-Pieterskootheer Jan van Beringen bleef na Diederiks abtsverheffing een gunsteling van de Parkabdij, die deze verwant van ereprelaat Walter van Beringen een jaarrente uitkeerde. Bij zijn heengaan liet hij haar erfrenten ter waarde van vier Hollandse

⁸¹ A.A.P., R VIII, 12, f. 292v; R.A.L., KAB, 9456, abdijsrekening 1463, f. 12v: "Item in veniendo a curia fuimus in itinere circiter xxviii diebus cum iiii^{or} equis et ad tempus cum quinque quolibet die ij ducata facit
lvj ducata".

⁸² De afstand Orvieto-Parkabdij bedraagt in vogelvlucht 1068 kilometer. Langs de weg wordt dat al snel 1350 kilometer. Op 28 dagen gerekend, zou dit een gemiddelde van 48,21 kilometer per dag betekenen.

⁸³ N. OHLER, *Reisen*, p. 141; C. VERHOEVEN, *Reizen in de middeleeuwen*, p. 51 rekent op tien weken om vanuit het hertogdom Gelre naar Rome te reizen.

⁸⁴ N. OHLER, *Reisen*, p. 28-29.

⁸⁵ G. BERINGS, *Transport en communicatie*, p. 32 en 35.

⁸⁶ J. APPELMANS, *Diederik van Tuldeld en Hendrik van Someren*, p. 125-129.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 128-129.

⁸⁸ Rome, 27 augustus 1471: A.A.P., R IV, 13, 883.

⁸⁹ J. APPELMANS, *Diederik van Tuldeld en Hendrik van Someren*, p. 129-130.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 133-134.

gulden na. Hij bedacht de abdij van Tongerlo met een mantelpak ter waarde van veertig florijnen.⁹¹

Jan Gronselt was eveneens een vertrouweling van de Parkadij. In 1464 deelde hij met Hendrik van Someren en nog drie anderen abdijsbroden ter waarde van vijf pond en vijf schellingen groot, terwijl hij in 1470 een fooi in natura ontving.⁹²

Bij de terugkeer in Brabant trakteerde de premonstratenzer prelaat te Brussel en op andere plaatsen. Daarbij vergoedde hij de onkosten van zijn reisgenoten. Tevens bracht de abt de uitgaven, die hij verricht had voor een audiëntie bij hertog Filips de Goede, in rekening.⁹³

De nieuwe overste bereikte de Parkabdij kort na midden augustus. De kanunniken en de andere abdijsbewoners ontvingen hun prelaat met de nodige luister. Jan Fierkens, abt van de Antwerpse Sint-Michielsabdij, installeerde Diederik als drieëntwintigste abt van Park op de feestdag van de heilige Bernardus (20 augustus 1462).⁹⁴ Er zijn geen eigentijdse bronnen die toelaten om deze plechtigheid op 27 augustus 1462, de vooravond van het feest van Sint-Augustinus, te dateren. De Parkse zeventiende-eeuwse kroniekschrijvers en veel moderne auteurs hebben dit evenwel gedaan in navolging van Petrus Impens' kroniek van het Herentse Betlehemklooster, die maar rond 1485-1487 geredigeerd werd.⁹⁵ De abdijsrekening van 1463 spreekt enkel van de inbezitting "ipso die sancti Bernardi" en dit feest werd in zowat alle bisdommen van de Nederlanden op 20 augustus gevierd.⁹⁶

Nog tijdens het eerste jaar van zijn abbatiaat droeg Diederik van Tuldcl een eucharistie op in aanwezigheid van hertog Filips de Goede. Vermoedelijk vond de eucharistieviering plaats in het kader van het erfelijk aartschapelaanschap, dat de abten van Park bij de Brabantse hertogen waarnamen.⁹⁷

De Romereis van 1475-1476

Als abt van de prestigieuze Parkabdij werd Diederik van Tuldcl de belangrijkste vertegenwoordiger van de geestelijkheid in de Staten van Brabant. In de vele uitdagingen en bedreigingen die zich in het derde kwart van de vijftiende eeuw voor de Brabantse

⁹¹ 20 november 1479: A.A.P., C VII, kastje LIV, lias 1, nr. 1; A.A.P., R VIII, 3, f. 64r en 227v-236r, vnl. 227v en 233v; A.A.P., R VIII, 12, f. 150r en 169v.

⁹² A.A.P., R VIII, 12, f. 311r; A.A.P., R VIII, 13, f. 74v.

⁹³ A.A.P., R VIII, 12, f. 293r: "Item de expensis factis per dominum ac magistrum henricum de someren magistrum Johannem gronselt et dominum Johannem beringen post aduentum nostrum ex curia romana in bruxella et fura penes dominum ducem ac alijs locis pariter ij libra vj s. iij denarios grossos".

⁹⁴ A.A.P., R VIII, 12, f. 292v; R.A.L., KAB, 9456, abdijsrekening 1463, f. 12v: "Item in captione possessionis ipso die bernardi dedimus post solempne prandium seruitoribus domini sancti Michaelis xj salucia aurea pro salutia vj solidos iij denarios grossos facit iij libra viij solidos ix denarios grossos".

⁹⁵ A.A.A., sect. IV, nr. 15: P. IMPENS, *Chronicon Betlemiticum*, f. 240v; A.A.P., R VII, 3: J. MASIUS, *Chronicon Ecclesie Parcensis*, p. 264; A.A.P., R VII, 21: J. FRUMENTIUS, *Chronicon*, p. 115; L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 183; A. D'HAENENS, *L'abbaye de Parc*, p. 806; P. IMPENS, *Abbatia Parcensis*, p. 24; C.L. HUGO, *Sacri et Canonici ordinis Praemonstratensis Annales*, II, kol. 490; R. VAN WAEFELGHEM, *Une élection*, p. 674.

⁹⁶ E.I. STRUBBE en L. VOET, *De chronologie*, p. 182-183.

⁹⁷ A.A.P., R VIII, 12, f. 292v; R.A.L., KAB, 9456, abdijsrekening 1463, f. 12v: "Item quando cantauimus primam missam coram principe nostro ij libra x solidos viij denarios grossos".

witheren aandienden, bepaalde hij op doortastende wijze haalbare doelstellingen.⁹⁸ Sommige speerpunten van zijn beleid, zoals de strijd tegen de commende, het filosofisch dispuut *de futuris contingentibus* en de sterke greep van de Parkabdij in het parochiewezen genoten zijn aanklappende aandacht en niet aflatende inzet. Hoewel hij reeds als procurator de interne hervorming van de premonstratenzer orde voorstond, slaagde hij er tijdens zijn abbatiaat niet in om een kloosteroverstijgende reformatie te verwezenlijken.⁹⁹ In andere aangelegenheden, zoals het protest tegen de vorstelijke amortisatiebelasting, zijn taak als conservator van de privileges van de Leuvense universiteit of de uitbreiding van het universitair benoemingsrecht inzake beneficies ten koste van andere collatoren, hield hij zich opvallend afzijdig. De duidelijke keuzes en de geconcentreerde inzet van mensen en middelen verklaren het succes van Diederiks politieke optreden.

Rond 1475 stonden de Brabantse norbertijnen voor een hele reeks uitdagingen. De belangrijkste bedreiging vormde de commende. De grote toekenning van abdijen in commende viel samen met het einde van de regering van Filips de Goede en het bewind van Karel de Stoute (1467-1477). In de vijftiende eeuw stond het begrip commende steeds voor seculier abbatiaat.¹⁰⁰ Kardinalen, bisschoppen en kanunniken behoorden wel tot de geestelijkheid, doch leefden in tegenstelling tot de religieuzen niet volgens een kloosterregel. Zij bekleedden met vorstelijke steun en pauselijke instemming de abtsfunctie. De abdijsamenleving kon van haar kiesrecht geen gebruik maken. De afkoop van dergelijke commendataire abten, veelal hertogelijke raadsliden, ging gepaard met hoge jaarrenten of pensioenen en dure pauselijke privileges.

De eerste fase van de commende kende een klassiek verloop: net zoals in vroeger jaren besloten commendataris Ferry de Clugny (ca. 1430-1483) en de religieuzen om het seculier abbatiaat om te zetten in een kostelijke jaarrente. Toen de titularis van de rente het bisschopsambt van Doornik (1473) verwierf, speelde de paus het pensioen door aan Philibert Hugonet († 1484), bisschop van Macon. Deze broer van de Bourgondische kanselier schoof op zijn beurt de jaarrente vrij spoedig door aan Lucas de Tolentis (1428-1491), nuntius aan het hof van Karel de Stoute. De achterliggende reden van deze laatste overdracht was begrijpelijk: Philibert Hugonet had zijn kardinaalshoed (1473) in ruime mate te danken aan de inspanningen van de pauselijke legaat. In zijn supplicie speelde Lucas de Tolentis de relatieve “paupertatem et miseriam, in qua coniectus [erat],” als hoofdargument uit. Daarenboven friste hij het geheugen van de Heilige Vader op door te wijzen op de vele gevaren en lasten die hij als pauselijk legaat in de Balkan doorstaan had. Voor de abdij van Tongerlo daarentegen dreigde de rente, die “per tot manis translata erat”, een blijvende last te worden.¹⁰¹ Het pensioen woog immers heel zwaar door op het abdijsinkomen. De kanunniken van Tongerlo leenden duizend rijns gulden en betaalden die begin 1477 terug.¹⁰² Zonder de verkoop van goederen kon de abdij de vereiste annuïteiten nooit ophoesten. Om de bedragen te vergaren stond de paus het Tongerloose convent toe jaarlijks abdijsgoederen ter waarde van duizend rijns gulden te vervreemden.¹⁰³

⁹⁸ J. APPELMANS, *L'art de choisir ses objectifs*, p. 277-280, 282 en 291-292.

⁹⁹ F.J. FELTEN, *Die Kurie und die Reformen*, p. 388.

¹⁰⁰ J. APPELMANS, *Bischoppen als commende-abten*, p. 33; J. APPELMANS, *Thierry de Tuldel et les Prémontrés brabançons face à la commende*, p. 160-161.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 174-177.

¹⁰² Januari 1477: A.A.T., sect. II, nr. 561, f. 18v.

¹⁰³ Rome, 5 oktober 1471: A.A.T., sect. I, nr. 2119.

Naast de budgettaire moeilijkheden van Tongerlo, baarde de hoge leeftijd van een aantal premonstratenzer abten zorgen. De nakende vacatie van verschillende abdijen zou de krachtdadige hertog Karel de Stoute een uitgelezen kans bieden om eigen vertrouwelingen te belonen met een substantieel inkomen. Het was dus zaak bij de Heilige Stoel de afbouw van zowel de jaarrente als van toekomstige commenden te bepleiten. Anno 1475 was het echter onmogelijk een Romereis te organiseren met deze openlijke dubbele doelstelling. Het Bourgondisch machtsgebied was nog nooit zo uitgestrekt. Karel de Stoute had in de voorgaande jaren Gelre en Lotharingen veroverd.¹⁰⁴ In deze politieke context was het ondenkbaar om een missie naar de Heilige Stoel te ondernemen die openlijk inging tegen de hertogelijke belangen en die van zijn raadslieden.

De aanleiding om toch een beroep te doen op de paus kwam uit een geheel andere hoek. De laatste twee jaar van zijn academische loopbaan was de theoloog Hendrik van Someren erg geïsoleerd geraakt in het sinds 1446 aan de Leuvense universiteit woedende filosofische dispuut *de futuris contingentibus*.¹⁰⁵ Na de opschorting van zijn doceerbevoegdheden op 26 november 1470 zocht hij zijn toevlucht binnen de muren van de Parkadij. Op 1 oktober 1471 nam Diederik van Tuldal openlijk stelling ten gunste van Hendrik van Someren en ondersteunde hij diens succesvolle poging om een pauselijke beslissing tot rehabilitatie als docent in de godgeleerdheid te bemachtigen. Drie dagen na zijn terugkeer uit Italië overleed de verguisde hoogleraar theologie op 14 augustus 1472.

Het heengaan van één van de protagonisten deed het wijsgerig twistgesprek maar in beperkte mate luwen, want inmiddels hadden zich twee uitgesproken facties gevormd. Wijlen Hendrik van Someren genoot de steun van de hertogelijke hofhouding, de bisschop van Doornik, enkele Leuvense theologen en de premonstratenzers. De Keulse en Parijse universiteiten hielden naar zijn standpunten over. De andere partij, onder leiding van Peter van den Beken of Petrus de Rivo, wist zich in hoofdzaak in de Leuvense universitaire milieus door dik en dun gesteund. In 1474 vonden hertog Karel de Stoute en de Luikse bisschop Lodewijk van Bourbon (1456-1482), in wiens bisdom Leuven lag, het nodig om het filosofisch dispuut uiteindelijk bij te leggen. Een pauselijke uitspraak leek in de ogen van de hertog en zijn entourage de meeste garanties te bieden voor een definitieve pacificatie. Daarom zonden zij iemand die hun standpunt in het dispuut deelde, Diederik van Tuldal, gewapend met hertogelijke aanbevelingsbrieven voor de paus en het kardinalencollege, naar de Eeuwige stad.¹⁰⁶ Zo bood een universitair twistgesprek de abt van Park de mogelijkheid om met een hertogelijk vrijgeleide diens eigen kerkelijke benoemings- en bezoldigingspolitiek te bekampen.

Naast de hertogelijke en bisschoppelijke geloofsbrieven was Diederik van Tuldal, zo leert een Romeinse notarisakte van 3 april 1476, in het bezit van een procuratiebrief opgesteld door notaris Lodewijk van Groenendael in opdracht van de Tongerloze kloostergemeenschap.¹⁰⁷

¹⁰⁴ R. VAUGHAN, *Charles the Bold*, p. 122 en 357.

¹⁰⁵ Voor een overzicht van het dispuut, zie J. APPELMANS, *Abt Diederik van Tuldal*, p. 33-38; R. BAUDRY, *La querelle des futurs contingents*, p. 21-46; A.L. GABRIEL, *Intellectual Relations*, p. 119-127; F. SASSEN, *Een wijsgeer uit Noord-Brabant*, p. 10-13. Eind 2011 is onder leiding van Russell Friedman aan de KU Leuven het vierjarig onderzoeks- en editieproject “Petrus de Rivo, de controversie *de futuris contingentibus*, en de Leuvense universiteit in de 15de eeuw gestart”.

¹⁰⁶ Leuven, 14 juli 1474 (2x) en Luik, s.d.: L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 202-207; J. APPELMANS, *Diederik van Tuldal en Hendrik van Someren*, p. 134-135.

¹⁰⁷ Rome, 3 april 1476: A.A.T., sect. I, nr. 2196.

Om de reis te financieren deed de abt een beroep op handelaars, kennissen en medebroeders. Vijf personen voorzagen de prelaat van het leeuwendeel van het reisgeld. Naderhand vergoedde de abdij de milde geldschieters. Parkheer Arnold Vincke droeg honderdvijfentwintig gulden bij. Een Mechels edelman bood honderd rijns gulden aan. De Brusselse koopman Gabriël Ofhuys, met wie de abdij nauwe betrekkingen onderhield, had tweehonderd dukaten veil. Baudewijn, een andere handelaar, die net vanuit de curie terugkeerde, schoot honderd dukaten voor. Notaris Jan Lachaert leende dertig rijns gulden.¹⁰⁸

Te Rome aangekomen stuurde Diederik van Tuldel, als zaakgelastigde van de abdij van Tongerlo, aan op de cassatie van de jaarrente. Zijn suppliciek vond gehoor. Op 17 maart 1475 verbrak de paus het pensioen van Lucas de Tolentis omdat dit het klooster al te zwaar belastte.¹⁰⁹ De rentelast bracht de officies, de traditionele gastvrijheid en de gebruikelijke aalmoezen in de verdrukking. Daarom werd het pensioen verbroken, geannuleerd en als van generlei waarde beschouwd. De Tongerlose abdij moest zich niet meer houden aan de aflossing van de rente.¹¹⁰ Vier weken na de goedkeuring van de bul *Super gregem dominicum* stapte Diederik naar de pauselijke kameraar met het verzoek een *vidimus* op te stellen. Voor de transcriptie baseerde de curiemedewerker zich op de registratie van het stuk in het “libro primo Secreto Bullarum Sanctissimi Domini nostri domini Sixti papae Quarti”, dat in de apostolische rekenkamer bewaard werd.¹¹¹

De verbreking van de jaarrente impliceerde voor de abdij van Tongerlo echter niet dat de verstreken annuïteiten vervielen. Daarom verzag Diederik van Tuldel in een pauselijk verlof om verder goederen te vervreemden en de schuld van de abdij te delgen.¹¹² Het verblijf aan de curie stelde hem in staat om rond de achterstallige aflossingen met de tweede titularis, Philibert Hugonet, inmiddels tot kardinaal gepromoveerd, een financiële schikking te treffen. In het voorjaar van 1476 onderhandelden bisschop Philibert van Mâcon en abt Diederik van Tuldel, die optrad als zaakwaarnemer voor de abdij van Tongerlo, in de Romeinse woonst van de kardinaal over de uitbetaling van de rente. Een curiemedewerker tekende als notaris de modaliteiten van de overeenkomst op. De abt van Tongerlo diende tweeduizend tweehonderd dukaten af te lossen aan de kardinaal van Mâcon. De prelaat van Park verbond zich ertoe binnen de drie maanden een eerste schijf van duizend dukaten, aan een koers van zestig Vlaamse groten, te storten. Beide partijen kwamen overeen de transactie te laten verlopen via Brabantse handelaren en vennootschappen.¹¹³ Een maand later verzocht de paus hertog Karel de Stoute toe te zien op de naleving van het akkoord tussen de kardinaal en de witheren.¹¹⁴

Om voortaan de hertogelijke benoemingspolitiek te pareren, deed Diederik van Tuldel een beroep op de Heilige Stoel. Hij poogde de norbertijner orde en de Brabantse abdijen door middel van pauselijke indulten en beschermingsbrieven in te dekken tegen mogelijke commenden. De abt van Park wenste enkele afzonderlijke abdijen te behoeden van het seculier abbatiaat. De instellingen van Sint-Michiels, Ninove en Park genoten

¹⁰⁸ A.A.P., R VIII, 13, f. 118r.

¹⁰⁹ J. APPELMANS, *Thierry de Tuldel et les Prémontrés brabançons face à la commende*, p. 179-180.

¹¹⁰ Rome, 17 maart 1475 (n.s.): A.A.T., sect. I, nr. 2155.

¹¹¹ 12 april 1475: A.A.T., sect. I, nr. 2156; A.A.T., sect. II, nr. 55/1, nr. 5; A.S.V., *Div. Cam.*, 39, f. 14v; U. BERLIÈRE, *Inventaire analytique des diversa cameraria*, p. 151, nr. 696.

¹¹² Rome, 13 juli 1475: A.A.T., sect. I, nr. 2181.

¹¹³ Rome, 3 april 1476: A.A.T., sect. I, nr. 2196.

¹¹⁴ Rome, 4 mei 1476: A.A.P., R IV, 13, 919.

Diederiks bijzondere aandacht. Op 26 maart 1476 verkreeg hij van de Heilige Stoel de belofte dat de drie vermelde abdijen bij vacatie niet aan een commendataris zouden toevertrouwd worden. De religieuzen zouden ongestoord kunnen overgaan tot de keuze van een nieuwe overste. Op 2 april stelde abt van Tuldcl zich in zijn eigen naam en in die van zijn medeabten van Sint-Michiels en Ninove voor de storting van de *servitiq communa* en de andere verschuldigde taksen garant.¹¹⁵ Hij zorgde er eveneens voor dat de paus de Antwerpse Sint-Michielsabdij onder de bescherming van de dekens van Utrecht, Kamerijk en Sainte-Croix te Luik plaatste om haar te verdedigen tegen “invasores”.¹¹⁶

Belangrijker dan de beschikkingen voor individuele instellingen, was het *motu proprio Regimini universalis ecclesie*, dat paus Sixtus IV uit eigen beweging op 9 juni 1476 uitvaardigde. Daarin herhaalde de paus het verbod op commenden. Alle norbertijner kloosters, die niet vaceerden aan de Romeinse curie, mochten voortaan bij vacatie overgaan tot een vrije prelaatsverkiezing, zoals bepaald in de statuten en de gewoonten van de orde. De aanwezigheid van de vader-abt of van commissarissen bleef vereist. In geval van tweedracht diende de meest geschikte kandidaat benoemd te worden. Provisies, commenden of alle andere soortgelijke pauselijke beschikkingen zouden zich niet meer tot de voornoemde kloosters uitstrekken. Wel behield de paus zichzelf en zijn opvolgers het recht voor om onder bijzondere omstandigheden van het verbod af te wijken. De *sanctio derogativa* gold enkel wanneer de paus drie verschillende bullen uitvaardigde, waarbij in de brieven van latere datum aan de voorafgaande stukken expliciet herinnerd werd. Tevens diende de paus de drie bullen aan hetzelfde klooster te richten. Tenslotte diende de Heilige Vader een tussenperiode van telkens drie maand in acht te nemen. Over dergelijke provisie mochten de auditeurs of rechters, ongeacht hun rang, niet procederen noch informeren.¹¹⁷ De paus wees de abten van Sainte-Geneviève te Parijs en Sankt Georg te Keulen en de proost van Sint-Pieters te Leuven als de verdedigers van het privilege aan.

De ondertekening op 19 maart 1473 door Peter van der Beken van de pauselijke beslissing die vijf van zijn stellingen herriep, wordt aanzien als het einde van het wijsgerig dispuut *de futuris contingentibus*.¹¹⁸ Deze veroordeling was een uitloper van het onderzoek van een Romeinse commissie van Petrus de Rivo's traktaten. Terug te Leuven verklaarde de filosoof dat de gecensureerde stellingen uit hun context gerukt waren. Daarin zag hij voldoende grond om zijn onderwijs in dezelfde stijl voort te zetten. De Romeinse demarche van Diederik van Tuldcl heeft mee bijgedragen tot een tweede veroordeling van zeven stellingen in september 1476. Slechts na een tweede nederige onderwerping bleek voor Peter van der Beken de weg vrij voor het einddiploma in de godgeleerdheid. Hoewel hij in 1449 al de graad van baccalaureus in de theologie bezat, behaalde hij het doctoraat slechts in januari 1477.¹¹⁹

¹¹⁵ Rome, 28 maart 1476 (n.s.): A.A.P., R VII, 28, f. 17v-18v; A.S.V., *Oblig. et Sol.*, 84, f. 268v; J. APPELMANS, *Thierry de Tuldcl et les Prémontrés brabançons face à la commende*, p. 186; U. BERLIÈRE, *Inventaire analytique des libri obligationum et solutionum*, p. 203, nr. 1832 en p. 247-248.

¹¹⁶ Rome, 4 oktober 1475: A.A.T., sect. I, nr. 2182.

¹¹⁷ Rome, 9 juni 1476: A.A.P., C VII, kastje XI, lias 5, nr. 1, f. 16v-18r; A.A.P., R VII, 28, f. 15r-17r; A.A.P., R VII, 29, f. 16v-18v; A.A.T., sect. IV, nr. 55/1, nr. 8; J. APPELMANS, *Thierry de Tuldcl et les Prémontrés brabançons face à la commende*, p. 185; L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 230-241.

¹¹⁸ A.L. GABRIEL, *Intellectual Relations*, p. 125.

¹¹⁹ J. APPELMANS, *Abt Diederik van Tuldcl*, p. 37-38; R. BAUDRY, *La querelle*, p. 44-46.

Tijdens de Romereis van 1475-1476 verloor Diederik van Tuldcl de hervorming niet uit het oog. Hij drong bij paus Sixtus IV aan op vernieuwende richtlijnen voor de discipline en de spiritualiteit binnen de orde van de Heilige Norbert. De oproep vond gehoor op 5 september 1475. De paus machtigde het premonstratenzer generaal kapittel om de ordestatuten te wijzigen, telkens het dit nodig achtte. Het was de expliciete bedoeling om de statuten aan te passen aan de reglementen van de congregatie van Windesheim. Bij iedere bijsturing dienden de verzamelde norbertijner prelaten voortaan de restrictieve voorschriften van Pius II in acht te nemen.¹²⁰

Een ander speerpunt van het beleid van Diederik van Tuldcl was de versterking van de greep van de abten op de parochies. In de pastorieën eerbiedigden sommige premonstratenzers de reguliere tucht niet. De ongehoorzame kanunniken verwaarloosden de erediensten. De prelaten haalden al te vaak bakzeil, wanneer de weerbarstige geestelijken gestraft moesten worden. Om aan de wantoestanden van de kloosterling-parochiepriesters een einde te stellen, verkreeg Diederik tijdens het verblijf aan de Romeinse curie een indult, dat het terugroepen van de buitenheren vereenvoudigde. Paus Sixtus IV bevestigde daarin de bepalingen van een soortgelijke bul van Johannes XXIII (1410-1419). De “*Bulla de reuocatione curatorum per parcensem recepta*” schreef de te volgen procedure voor. De abt kon zonder tussenkomst van andere instanties de weerspannige kanunnik naar het convent terugroepen. Hij mocht een nieuwe kandidaat aanduiden. De bisschop of de aartsdiaken diende zonder verpinken de voorgedragen clericus aan te stellen.¹²¹ Voor de abdij van Averbode verkreeg Diederik een bul, die financiële schikkingen met betrekking tot parochiepriesters vastlegde.¹²² Voor het eigen klooster verwierf hij het voorrecht om voortaan Frans onkundige pastoors in de parochies van Archennes en Celles aan te stellen.¹²³ Voor het goed functioneren van de zielzorg kon hij een vicaris aanstellen.

Zijn ganse leven toonde Diederik van Tuldcl zich een ijverig netwerker. Zijn verblijf aan de Romeinse curie stelde hem in de mogelijkheid om zijn dankbaarheid en sympathie om te zetten in daden en gunsten. Zo vertaalde de erkentelijkheid voor de persoon van Hendrik van der Heyden, prior van Betlehem, zich in een bijzondere achting voor gans diens congregatie. Tijdens de Romereis stond Diederik broeder Willem Greben, de prior van Hoorn en procurator van Windesheim, bij in een geschil met de bisschop van Kamerijk. Uit eigen beweging verkreeg hij datzelfde jaar een door de inmiddels overleden paus Paulus II uitgeschreven jubileumaflaat voor het generaal kapittel van Windesheim.¹²⁴

Anderen genoten ook van de spirituele gunsten waarvoor prelaat van Tuldcl in Rome ijverde. Nog in 1475 verkreeg hij een akte, bij welke het kardinalencollege honderd dagen aflaat toestond aan alle bezoekers van het Sint-Crispinus- en Sint-Crispianusaltaar in de Leuvense franciscaner kapel.¹²⁵ Kort na het verstrijken van het jubeljaar

¹²⁰ Rome, 5 september 1475: A.A.P., C VII, kastje VI, lias 2, nr. 9; A.A.P., R VII, 28, f. 10r-12r; L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 202 en 207-210; F.J. FELTEN, *Die Kurie und die Reformen*, p. 385-386; N.J. WEYNS, *Diederik van Tuldcl*, kol. 928.

¹²¹ Rome, 6 juni 1475: A.A.P., 29, f. 15v-16v; A.A.T., fonds Sint-Michielsabdij, reg. 11, f. 255v-257r; R.A.A., fonds Sint-Michielsabdij, nr. 4, f. 255v-257r; L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 211-216.

¹²² A.A.P., R VII, 3; J. MASIUS, *Chronicon Ecclesie Parcensis*, p. 286-287.

¹²³ Rome, 6 maart 1476 (n.s.); A.A.P., R IV, 13, 903; L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 291-293.

¹²⁴ A.A.A., sect. IV, nr. 15; P. IMPENS, *Chronicon Betlemiticum*, f. 241r; A.A.P., R VII, 21; J. FRUMENTIUS, *Chronicon*, p. 116; P. IMPENS, *Abbatia Parcensis*, p. 25.

¹²⁵ Rome, 1 mei 1475: S.A.L., 4225.

1475 kregen alle religieuzen van de norbertijner orde de volle jubileumaflaat na inwilliging van een verzoekschrift van de abt van Park.¹²⁶

Tenslotte bood de aanwezigheid aan de curie in 1475 de gelegenheid om het eigen prestige en dat van de Parkabdij te verhogen. Het pleit niet onmiddellijk voor de bescheidenheid van prelaat van Tuldal dat de eerste bul die hij verkreeg de abtelijke voorrechten verruimde met het privilege om kelken, liturgisch vaatwerk en andere kerkelijke ornamenten te wijden.¹²⁷ Bij de toekenning van de *pontificalia* twaalf en een half jaar eerder had Sixtus' voorganger Pius II deze *pontificalia* expliciet niet toegekend.

Diederik van Tuldal keerde huiswaarts met lovende pauselijke breven. Hertog Karel de Stoute apprecieerde Diederiks optreden helemaal niet. De afschaffing van de jaarrente strookte geenszins met de hertogelijke zienswijze, waarbij commenden en pensioenen in de Nederlanden als een verworven recht en een hoeksteen van de vorstelijke politiek golden. Daarom schreef Karel de Stoute een onheuse brief aan het adres van de paus.¹²⁸ Hij onthaalde de tijding van Diederiks Romeinse demarches op een woede-uitbarsting. Mogelijk opperde de hertog dat hij gedesinformeerd was omtrent de reisdoelen van de norbertijner prelaat.¹²⁹ De hertog zon op wraak. Ditmaal deed hij geen beroep op de diensten van de paus. Hij tilde niet alleen zwaar aan de cassatie van het Tongerlose pensioen, maar eveneens aan het pauselijk verbod op commenden. Hij bepaalde dat nuntius Lucas de Tolentis recht had op het volledig pensioen, verhoogd met de achterstallige bedragen, en wees erop dat de legaat gebruik mocht maken van de normale dwangmaatregelen om zijn rechten te laten gelden.¹³⁰ De Bourgondiër zag zich zozeer voor schut gezet, dat hij gelastte beslag te leggen op de goederen van de abdijen van Park en Tongerlo. De afwikkeling van de gehele juridische procedure voor het Parlement van Mechelen in de relaties tussen het vorstelijk gezag en de Brabantse premonstratenzers, behoort niet meer tot de scoop van deze bijdrage.¹³¹

De Heilige Vader spaarde geen moeite om te bemiddelen en prelaat van Tuldal in bescherming te nemen tegen de hertogelijke furie. De paus stelde dat hij de in ongenade gevallen vorstelijke raadgever graag over de vloer zag komen. Tevens meende Sixtus IV dat Diederik de zending keurig afgewerkt had, zozeer dat de paus zich waardig achtte om hem aan de hertog aan te bevelen.¹³² In het voorjaar van 1476 was de vorstelijke woede nog niet getemperd. De razernij van de hertog zat zo diep, dat de paus zich genoodzaakt zag nieuwe aanbevelingen aan de vorst te versturen.¹³³ Van de gelegenheid maakte hij gebruik om de hertog op de hoogte te stellen van het verbod op commenden.

De paus richtte enkele breven naar verschillende vorstelijke vertrouwelingen.¹³⁴ Hij zette hen de hele situatie uiteen en besloot dat de norbertijn geen schuld trof. Vervolgens

¹²⁶ Rome, 2 maart 1476 (n.s.): A.A.P., R IV, 13, 917.

¹²⁷ Rome, 29 januari 1475: A.A.P., R VII, 3: L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 183.

¹²⁸ L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 224.

¹²⁹ A.A.P., R VII, 21: J. FRUMENTIUS, *Chronicon*, p. 125.

¹³⁰ A. ERENS, *Thierry van Tuldal et la commende*, p. 330-331.

¹³¹ J. APPELMANS, *Thierry de Tuldal et les Prémontrés brabançons face à la commende*, p. 181-184.

¹³² Rome, 8 augustus 1475: A.A.P., R IV, 13, 907; Rome (3x), 27 november 1475, 28 augustus 1475 en 4 mei 1476: A.A.P., R VII, 34, f. 56v-57v, 57v en 58r; L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 218-223.

¹³³ Rome, 2 maart 1476 (n.s.): A.A.P., R VII, 3: J. MASIUS, *Chronicon Ecclesie Parcensis*, p. 289-290; A.A.P., R VII, 21: J. FRUMENTIUS, *Chronicon*, p. 123-125; L. DE PAPE, *Summaria cronologia*, p. 226-229.

¹³⁴ Rome, 15 november 1475 (3x) en 27 november 1475: A.A.P., R IV, 13, 909-911 en 913.

vroeg hij hun tussenkomst ten gunste van de gebrandmerkte abt van Park. De hovelingen dienden bij hertog Karel aan te kaarten dat de annulatie van het pensioen van duizend gulden ingegeven was door rechtvaardige en rechtlijnige overwegingen. Zij moesten de landsheer ertoe bewegen in de toekomst van commenden en strafmaatregelen tegen onwillige kloosters af te zien en hun invloed in hofkringen aanwenden om abt van Tuldal terug in de gunst van de Bourgondische hertog te brengen.¹³⁵

Tot nu toe is er nooit gepoogd om de Romereis enigszins nauwkeurig te dateren. De abdijsrekening van 1475 vermeldt enkel de ingezamelde geldsommen om de reis aan te vatten.¹³⁶ In de bundel opgemaakt voor het generaal kapittel ter staving van de financiële afwikkeling van de commende staan slechts een eerder beperkt aantal gegevens over de uitgaven aan de curie in 1476.¹³⁷ Vast staat dat abt van Tuldal naar de Eeuwige Stad afreisde nadat hij de vorstelijke (14 juli 1474) en bisschoppelijke credentialen op zak had. Aangezien de eerste gunst die hij verkreeg, de toelating om kelken te wijden, van 29 januari 1475 dateert, is een heenreis naar Italië in het late najaar 1474 logisch. Behalve voor de periode van november 1475 tot februari 1476 werden in zowat elke maand bullen met gunsten voor de Brabantse premonstratenzers uitgevaardigd. Een terugkeer naar de Nederlanden voor de winter 1475-1476 lijkt echter niet zo realistisch. Op 4 april 1476 was Diederik alvast aanwezig bij de onderhandelingen met Philibert Hugonet in diens Romeinse kardinaalsresidentie.¹³⁸ Het lijkt er sterk op dat hij in het late voorjaar, gesterkt door het pauselijke commendeverbod van *Regimini universalis ecclesie*, naar Brabant terugreisde.

Besluit

Het relatief rijke gekende bronnenmateriaal laat ons toe om zowel het verblijf van Diederik van Tuldal als algemeen procurator van de premonstratenzer orde van 1458 tot 1462 als zijn Romereis van 1475-1476 te evalueren. Reeds als algemeen zaakwaarnemer toonde hij zich een vaardig netwerker, die actief bemiddelde en zich inzette voor de orde en de afzonderlijke kloosters. Met zijn studies en academische carrière beantwoordde hij aan het typeprofiel van de procurator aan de curie.

De beoordeling van de Romereis tijdens zijn abbatiaat is wisselender. De pauselijke bul die hij verkreeg voor de interne hervorming van de orde bleef lange tijd dode letter. Het filosofisch dispuut *de futuris contingentibus* was reeds over zijn hoogtepunt heen, zodat de impact van Diederiks Romeinse demarche beperkt was. In zijn strijd voor de afschaffing van commendes en jaarrenten was hij maar kortstondig succesvol. Gebruikmakend van de uitzonderingsclausule in *Regimini universalis ecclesie* kende Sixtus IV de Antwerpse Sint-Michielsabdij in 1477 aan een seculiere geestelijke toe. Tegelijkertijd kwam er een commende in Tongerlo en een provisie voor een niet verkozen en ongewenste kanunnik in Grimbergen. Voor de afwikkeling van de commendecrisis reisde niet meer Diederik van Tuldal, maar ordeprocurator Tossanus van Trazegnies in 1480 naar Rome.¹³⁹ Toch kon abt van Tuldal door zijn niet aflatende inzet en het stevig

¹³⁵ J. APPELMANS, *Thierry de Tuldal et les Prémontrés brabançons face à la commende*, p. 183-184.

¹³⁶ A.A.P., R VIII, 13, f. 118r.

¹³⁷ R.A.L., KAB, 9395, f. 2v-3v.

¹³⁸ J. APPELMANS, *Thierry de Tuldal et les Prémontrés brabançons face à la commende*, p. 175.

¹³⁹ R.A.L., KAB, 9395, f. 4v : "Item et pro stipendijs procuratoris generalis in curia romanana pro anno lxxx° soluit fratri tossano de trahegnies prout ex eius quitancia hic annotata patet C duc."

uitgebouwd netwerk waarop hij een beroep kon doen, op langere termijn de premonstratenzers in het bijzonder en de religieuzen in de Nederlanden in het algemeen grotendeels behoeden van de commende. Een vaak veronachtzaamd onderdeel van Diederiks beleid vormt de strakkere greep op het parochiewezen. Naast specifieke beschikkingen voor Averbode en de Parkabdij, verkreeg hij een bul die premonstratenzer oversten machtigde om eenvoudige buitenheren die als parochiepastoor actief waren, naar het klooster terug te roepen.

Bibliografie

Onuitgegeven bronnen

Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen, fonds Conventualia
 Abdijarchieven van Averbode (A.A.A.), Park (A.A.P.) en Tongerlo (A.A.T.)
 Archivio Segreto Vaticano (A.S.V.)
 Rijksarchief te Leuven (R.A.L.), fonds Kerkelijk archief Brabant
 Rijksarchief te Antwerpen, fonds Sint-Michielsabdij
 Stadsarchief Leuven, aflatbrief voor Leuvense minderbroeders

Uitgegeven bronnen

- M. FOURNIER en L. DOREZ (ed.). *La Faculté de Décret de l'Université de Paris au XVe siècle*. II. (*Histoire générale de Paris*). Parijs, 1902.
- F. GAUDI (ed.). *Bullarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificum Taurinensis editio*. 27 dln. Turijn-Napels, 1857-1885.
- P. IMPENS. *Abbatia Parcensis priori de Bethleem offertur, quam ille humiliter recusavit*. In P. LEFEVRE (ed.), *L'“Epistola reformatoria” du prieur de Bethléem Henri van der Heyden pour l'abbaye du Parc au XVe siècle*, Tongerlo, 1927, p. 22-25. [Bijvoegsel bij de *Analecta Praemonstratensia*, III, Tongerlo, 1927].
- C. JAENIG (ed.). *Liber Confraternitatis B. Marie de Anima Teutonicorum de Urbe*. Rome, 1875.
- J. MOLANUS. *Historiae Lovaniensium libri XIV*. P.F.X. DE RAM (ed.). 2 dln. Brussel, 1861.

Literatuur

Abtsbenoeming

- U. BERLIERE. *Les élections abbatiales au moyen âge*. Brussel, 1927.
- E.I. STRUBBE en L. VOET. *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*. Brussel, 1991².
- R. VAN WAEFELGHEM. *Une élection abbatiale au XVe siècle. Thierry de Thulden, abbé du Parc lez Louvain. 1462*. In *Mélanges d'histoire offerts à Charles Moeller*, I, Leuven-Parijs, 1914, p. 671-682.

Biografie van Diederik van Tuldel

- L.F.W. ADRIAENSSSEN. *Hilvarenbeek onder de hertog en onder de generaliteit. Sociale en economische geschiedenis van een Kempens dorp tussen 1400 en 1800*. Amsterdam-Hilvarenbeek, 1987.

- J. APPELMANS. *Abt Diederik van Tuldeld (°1419-†1494): een canonist in theorie en praktijk*. In H. JANSSENS (ed.), *Norbertijnen en Wetenschap, (Werkgroep Norbertijner geschiedenis in de Nederlanden. Bijdragen van de Contactdag. XI)*, Averbode, 2001, p. 21-46.
- A. D'HAENENS. *L'abbaye de Parc, à Heverlee*. In *Monasticon belge*, IV, 3, Luik, 1969, p. 774-828.
- H. DE RIDDER-SYMOENS en L. MILIS. *Tongerlo en zijn studenten op het keerpunt van de middeleeuwen en de moderne tijden*. In *Ons geestelijk erf. Driemaandelijks tijdschrift gewijd aan de studie der Nederlandse vroomheid vanaf de bekering tot circa 1750*, XLIV, Antwerpen, 1970, p. 405-431 en XLV, Antwerpen, 1971, p. 290-332.
- N.J. WEYNS. *Diederik van Tuldeld*. In *Nationaal Biografisch Woordenboek*, VI, Brussel, 1974, kol. 921-930.

Commende

- J. APPELMANS. *Bischoppen als commende-abten: veraf?* In *Signum. Tijdschrift van de Contactgroep voor sociaal-economische en institutioneel-juridische geschiedenis van geestelijke en kerkelijke instellingen in de Nederlanden in de Middeleeuwen*, XVIII, 1, Utrecht, 2006, p. 32-38.
- J. APPELMANS. *Thierry de Tuldeld et les Prémontrés brabançons face à la commende. 1470-1481*. In *Analecta Praemonstratensia*, LXXVI, Averbode, 2000, p. 158-220.
- J. APPELMANS. *Un plan de redressement financier (1474-1494) de la circarie de Brabant*. In *Les finances dans l'Ordre de Prémontré. 5-8 octobre 2001. Actes officiels du 27e colloque du Centre d'Études et de Recherches Prémontrées. Arras-Prémontré, 2001*, Laon, 2002, p. 77-92.
- A. ERENS. *Thierry van Tuldeld et la commende en Brabant. 1470-1490*. In *Analecta Praemonstratensia*, I, Tongerlo, 1925, p. 321-356.

Monte Amiata

- M. GOLDSTEEN (vert.) en Z. VON MARTELS. *Enea Silvio Piccolomini Pius II (1405-1464) Een humanistische paus op de bres voor Europa. (Middeleeuwse Studies en Bronnen. CXXVI)*, Hilversum, 2010.
- C. MÄRTL. *Alltag an der Kurie. Papst Pius II. (1458-1464) im Spiegel zeitgenössischer Berichte*. In Z. VON MARTELS en A. VANDERJAGT (ed.), *Pius II: "el Più expeditivo pontifice": selected studies on Aeneas Silvius Piccolomini (1405-1464), (Brill's studies in intellectual history. CXVII)*, Leiden-Boston, 2003, p. 107-145.
- PIUS SECUNDUS. *Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt*. Frankfurt, 1614.

Ordeprocurator aan de pauselijke curie

- U. BERLIERE. *Inventaire analytique des diversa cameraria des archives vaticanes (1389-1500) au point de vue des anciens diocèses de Cambrai, Liège, Thérouanne et Tournai*. Rome-Namen-Parijs, 1906.
- U. BERLIERE. *Inventaire analytique des libri obligationum et solutionum des archives vaticanes (1389-1500) au point de vue des anciens diocèses de Cambrai, Liège, Thérouanne et Tournai*. Rome-Brugge-Parijs, 1904.
- F.J. FELTEN. *Die Kurie und die Reformen im Prämonstratenserorden im hohen und späten Mittelalter*. In I. CRUSIUS en H. FLACHENECKER (ed.), *Studien zum*

- Prämonstratenserorden, (*Studien zur Germania Sacra*. XXV), Göttingen, 2003, p. 349-398.
- P. HOFMEISTER. *Die Generalprokuratoren der Ordensleute beim Hl. Stuhl*. In W.M. PLÖCHL en I. GAMPL (ed.), *Im Dienste des Rechtes in Kirche und Staat. Festschrift zum 70. Geburtstag von Franz Arnold*, (*Beihefte zum Österreichischen Archiv für Kirchenrecht. Kirche und Recht*. IV), Wenen, 1963, p. 235-260.
- C.L. HUGO. *Sacri et Canonici ordinis Praemonstratensis Annales*. 4 dln. (*Instrumenta Praemonstratensia*. IV). Averbode, 1999.
- I. LE PAIGE. *Bibliotheca Praemonstratensis ordinis*. 2 dln. (*Instrumenta Praemonstratensia*. III). Averbode, 1998.
- A. SOHN. *Deutsche Prokuratoren an der römischen Kurie in der Frührenaissance (1431-1474)*. (*Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und Früher Neuzeit*. VIII). Köln-Weimar-Wien, 1997.
- A. SOHN. *Mittler zwischen Papsttum und Orden: Zu den Generalprokuratoren in Rom*. In N. STAUBACH (ed.), *Rom und das Reich vor der Reformation*, (*Tradition – Reform – Innovation. Studien zur Modernität des Mittelalters*. VII), Frankfurt am Main, 2004, p. 71-90.
- K. ULENS. *De vorming van de parochie Nispen - Roosendaal - Kalmthout onder de abdij van Tongerlo. 1157-1559*. Leuven, 1992. [Onuitgegeven verhandeling].
- H. VAN BAVEL. *Regestenboek van het archief van de Abdij van Berne. 1400-1500*. Heeswijk, 1990.
- G. VAN DEN BROECK. *Le procureur général dans les Instituts religieux*. In *Revue de droit canonique*, XVII, 1967, p. 81-120.
- D. VAN DE PERRE. *De datering van de regeerperiodes van de Ninoofse abten tot 1578*. In *Analecta Praemonstratensia*, LXXXVI, Averbode, 2010, p. 5-45.

Reizen in de middeleeuwen

- G. BERINGS. *Transport en communicatie in de Middeleeuwen*. In F. VANHEMELRYCK (ed.), *Reizen en reizigers in Brabant*, Brussel, 1993, p. 9-55.
- D.E.H. DE BOER. *Emo's reis. Een historisch culturele ontdekkingsstocht door Europa. 1212*. Leeuwarden-Leuven, 2011.
- N. OHLER. *Pelgrimsstaf en jakobsschelp. Pelgrimstochten in de Middeleeuwen en in de Nieuwe Tijd*. Averbode, 2001.
- N. OHLER. *Reisen im Mittelalter*. Düsseldorf-Zürich, 1999².
- F. VANHEMELRYCK. *Kruis en wassende maan. Pelgrimstochten naar het heilig land*. (*Historische reeks*. XIX). Leuven, 1994.
- J. VERDON. *Voyager au Moyen Age. (Tempus)*. Paris, 2007³.
- C. VERHOEVEN. *Reizen in de middeleeuwen. Een kwestie van klasse*. In R. PRIEM (ed.), *Op reis en aan tafel met Katherina van Kleef. 1417-1476*, Nijmegen, 2009, p. 38-58.

Romereis van 1475-1476

- J. APPELMANS. *L'art de choisir ses objectifs. La stratégie politique de Thierry de Tuldal (1419-1494), abbé de Parc*. In D.-M. DAUZET en M. PLOUVIER (ed.), *Abbatiat et abbés dans l'ordre de Prémontré*, (*Bibliotheca Victorina*. XVII), Turnhout, 2005, p. 275-293.
- L. DE PAPE. *Summaria cronologia insignis ecclesiae Parchensis ordinis Praemonstratensis sitae prope muros oppidi Lovaniensis*. Leuven, 1662.
- R. VAUGHAN. *Charles the Bold. The Last Valois Duke of Burgundy*. Londen, 1973.

Universitair dispuut *de futuris contingentibus*

- J. APPELMANS. *Diederik van Tuldcl en Hendrik van Someren. Twee Noord-Brabantse vrienden in het vijftiende-eeuwse Leuven*. In *Noordbrabants historisch jaarboek*, XVI, 's-Hertogenbosch, 1999, p. 125-140.
- R. BAUDRY. *La querelle des futurs contingents (Louvain 1465-1475): textes inédits. (Etudes de philosophie médiévale. XXXVIII)*. Parijs, 1950.
- J. EVANS. *Peter de Rivo and the Problem of Future Contingents*. In *Carmina Philosophiae. Journal of the International Boethius Society*, X, Cedar Falls, 2001, p. 39-55.
- A.L. GABRIEL. *Intellectual Relations between the University of Louvain and the University of Paris in the 15th Century*. In J. IJSEWIJN en J. PAQUET (ed.), *The Universities in the Late Middle Ages, (Mediaevalia Lovaniensia. Series I. Studia. VI)*, Leuven, 1978, p. 82-132.
- F. SASSEN. *Een wijsgeer uit Noord-Brabant: Hendrik van Someren*. In G.J.A. SCHAMPERS, W. VAN DEN BERG en J. REMMEN (ed.), *Feestbundel voor A.H.J. Van Delft, pastoor te Sint-Anthonis bij zijn gouden priesterjubileum*, s.l., 1955, p. 8-14.
- C. SCHABEL. *Peter de Rivo and the Quarrel over Future Contingents at Louvain: New Evidence and New Perspectives*. In *Documenti e studi sulla tradizione filosofica medievale*, VI, Firenze, 1995, p. 363-473 en VII, Firenze, 1996, p. 371-435.

Op reis met vrijbuiters.
De Ninoofse abdijkroniek over de gijzeling
van een confrater anno 1588

Jaak Peersman

De titel van deze bijdrage laat misschien iets anders vermoeden, maar binnen de Ninoofse abdijgemeenschap bestond naar alle waarschijnlijkheid geen echte kroniektraditie. Men voelde daar alleszins geen dwingende behoefte om regelmatig op te tekenen wat er binnen en buiten de abdij gebeurde. Wel zagen verschillende kronieken het licht, geschreven in verschillende ‘genres’¹ en met verschillende bedoelingen, de ene niet noodzakelijk als vervolg op de andere. Zo begon de ‘traditie’ met een mirakelboek in de laatste jaren van de twaalfde eeuw² en eindigde ze met de abtsdagboeken in de zeventiende en achttiende eeuw³. Tussendoor werd de aanzet gegeven tot een universele kroniek (het zogenoemde *Chronicon Balduini Ninivensis*, dertiende eeuw)⁴, waarvan alleen de *Recapitulatio omnium abbatum* (het samenvattend overzicht van de Ninoofse abten) uitgroeide tot een weliswaar summiere, maar toch doorlopende geschiedenis van de Ninoofse abdij vanaf de stichting tot de regering van abt Dionysius Freysers (1702-1712)⁵.

Samen met andere verhalen uit de geuzentijd stond ons gijzelingsverhaal opgetekend in het *Chronicon* dat abt Jan David (1613-1636) liet samenstellen. Het origineel bleef niet bewaard. Ook de uittreksels die fr. Godfried Van Elshout in 1652 of iets later voor zijn *Chronotaxis* overschreef uit de kroniek van abt David, gingen samen met het tweede deel van dat werk verloren. Maar vóór het tweede deel van de *Chronotaxis* verdween, hadden Davids geuzenverhalen in het algemeen en ons gijzelingsverhaal in het bijzonder de aandacht genoten van drie lezers: de eerste was abt Jan De Neve, die er in de dagen rond Nieuwjaar 1667 de volgende samenvatting van maakte⁶:

¹ Enkele voorbeelden: mirakelboek, stichtingsgeschiedenis, universele kroniek, abtenlijst, historisch-didactisch gedicht, collectanea, witboek, abtsdagboek. De auteur van deze bijdrage bereidt een monografie over deze abdikronieken voor.

² Het zogenoemde *Liber Miraculorum*, heruitgegeven in 2001 door A.-J. Bijsterveld en D. Van de Perre, *Het mirakelboek*. De uitgevers dateren de redactie van het *Liber* 1185-1190 (p. 32). Een analyse van het twaalfde mirakelverhaal (*de quodam qui far nostrum gladio suo abscidit, et infra triduum paralisi percussus est*, p. 66-69) levert een nieuwe *terminus post quem* op rond ca. 1195. Deze analyse zal verschijnen als eerste hoofdstuk van de aangekondigde monografie over de Ninoofse abdikronieken.

³ Het bewaarde archief van de Ninoofse abdij bevat twee memorialen: het eerste (Rijksarchief Beveren, *Abdij Ninove*, 71; E. Put en C. Peersman, *Inventaris*) met de dagboeknotities van de abten Jan De Neve (1666-1684), Ferdinand De Moor (1684-1698), Karel Charité (1698-1701) en Dionysius Freysers (1702-1712); het tweede (Rijksarchief Beveren; *Abdij Ninove*, 72) bevat de aantekeningen van de abten Ferdinand Vander Haeghen (1712-1754) en Ferdinand Vander Eecken (1754-1758). In het zogenoemde dagboek van abt De Neve evolueert het abtsmemoriaal van persoonlijk rekeningboek naar apologetische kroniek. Zie hierover J. Peersman, *La vie quotidienne des abbés de Ninove d'après leurs journaux*, in D.-M. Dazet en M. Plouvier (edd.), *Abbatia et abbés dans l'ordre de Prémontré*, (Bibliotheca Victorina 17), Turnhout, 2005, p. 195-212.

⁴ Het handschrift wordt bewaard in het archief van de abdij te Averbode (IV, hs. 138) en is uitgegeven door J.-J. De Smet in het tweede deel van zijn *Recueil des Chroniques de Flandre*, Brussel, 1841.

⁵ J.-J. De Smet, *Recueil* II, p. 735-746.

⁶ De tekst vindt men in de *Enarratio Summaria* van de *Syllabus Alphabeticus*, p. 45 (Archief Aartsbisdom Mechelen, *Ninove*, 12.3); voor de datering, zie het dagboek van J. De Neve, *Abdij Ninove*, 71, f° 23v°-24v°: *compilavi ep[iscop]i[s]tomen aliquam Chronici monasterij nostri ...* (7, 19, 20 et sqq. Xbris 1666; 11 jan. 1667).

Anno 1588.

Geusij prædones oppidum Ninivense interceperunt omnesque quos invenerunt cives captivos ceperunt. Fratres Ninivæ habitantes in conducticia domo cygno dicta invaserunt disperserunt et diripuerunt; duos captivos abduxerunt Bergam ad Zomam ubi per novem menses alter captivus detentus fuit altero ad litrum quærendum dimisso, qui tandem cum multis alijs captivis navi Montes Sanctæ Gertrudis veheretur mirabiliter cum captivis captivitatem evasit.

Nam cum in itinere vento silente et æstu relapso navis vado inhæreret et claves compedum ad manus eius devenissent, conspiratione facto in milites custodes et nautas sese avehentes insilierunt eosque vinxerunt ac captivarunt et navis gubernatorem coegerunt navem dirigere Steenbergam versus urbem regiam, ubi excensionem fecerunt benigne excepti a civibus et deinde cum præsidio militum ad castra Parmensis deducti et sic evaserunt Geusiorum manus.

In het jaar 1588 verraste een roversbende geuzen de stad Ninove. Alle burgers die ze er aantroffen, namen ze gevangen. Ze overvielen (ook) onze confraters die daar in een huurhuis woonden, genaamd De Zwaan; ze joegen hen uit elkaar en beroofden hen. Twee confraters voerden ze als gevangenen mee naar Bergen op Zoom. De een lieten ze gaan om het losgeld te halen, de ander werd er gedurende negen maanden vastgehouden. Maar toen men deze uiteindelijk met vele andere gevangenen per schip naar Sint-Geertruidenberg voerde, ontsnapte hij op wonderbaarlijke wijze met zijn medegevangenen aan de gevangenschap.

Want onderweg ging de wind liggen en kwam het schip bij ebbe vast te zitten in een wad. Op dat ogenblik kreeg onze confrater de sleutels van de voetboeien in handen; hij sprak af met zijn medegevangenen en samen besprongen ze de soldaten die hen bewaakten en de matrozen die hen transporteerden. Ze sloegen hen in de boeien en namen ze gevangen. De stuurman dwongen ze het schip naar Steenberg te brengen, een stad die in handen was van de (Spaanse) koning. Daar gingen ze aan wal en werden welwillend ontvangen door de burgers. Daarna werden ze met een militair escorte naar het kamp van de Hertog van Parma gebracht. Zo ontsnapten ze aan de handen van de geuzen.

Wellicht reeds in het volgende decennium schreef Ferdinand De Moor, toenmalig sub-prior en archivaris van abt De Neve, de geuzenverhalen nagenoeg volledig en vrij letterlijk over⁷. Zijn tekst stemt namelijk meestal woordelijk overeen met de uittreksels die de derde gebruiker, Reiner Vichet, een norbertijn uit de abdij van Tongerlo, omstreeks 1711 uit dezelfde *Chronotaxis* overnam⁸. Vichet redigeerde toen een eigen *Chronicon breve ecclesiæ Cornelio-Cyprianæ Ninhoviensis* als voorstudie voor het hoofdstuk Ninove in de ambitieuze compilatie *Coenobia Ordinis Praemonstratensis in Brabantia*⁹. Zo kennen we dus zeker een uitvoeriger tekst van het gijzelingsverhaal uit de kroniek

⁷ In zijn goed herkenbare handschrift schreef fr. Ferdinand een bundeltje van zeven niet genummerde bladzijden onder de hoofding *Extractum ex Chronologia Abbatiae Ninivensis asservata in scrinijs eiusdem Abbatiae*. Deze tekst, voortaan afgekort als *Extractum*, bleef bewaard in het archief van het Aartsbisdom te Mechelen (*Ninove*, 11.2) en verhaalt de gebeurtenissen van het jaar 1588 op p. [5].

⁸ Archief Abdij Tongerlo, V. 81, p. 3: *finem huic Chronico imposui Reinerus Vichet Pastor in Wijneghem 3^{bris} 1711*. Voor de titel kan men kiezen tussen *Chronicon Breve Ecclesiæ Cornelio-Cyprianæ Ninhoviensis* (p. a) en *Ninhovia sive eiusdem Abbatiae Ordinis Praemonstratensis origo et incrementum* (p. 3). Duidelijkheidshalve wordt dit werk voortaan afgekort als *Ninhovia*.

⁹ Koninklijke Bibliotheek Brussel, hs. 22471, in verwijzing voortaan *Coenobia*.

van abt David dankzij twee onafhankelijke afschriften (De Moor en Vichet) ... van eenzelfde afschrift (Van Elshout).

Dit gijzelingsverhaal is niet onze enige bron over de verhaalde feiten, wel de uitvoerigste en de belangrijkste. Voor de historische context en voor de duiding van het verhaal blijken de andere bronnen evenwel meer dan eens essentieel.

1. Uit de memoires van een jubilaris

Zo start onze analyse met de ‘memoires’ van fr. Hellinus Van Steelandt¹⁰. Deze Ninoofse confrater haalde de gezegende leeftijd van 87 jaar en liet bij zijn dood (10 juni 1641) notities na: eerst een soort *curriculum vitae* tot 1628, het jaar waarin hij om gezondheidsredenen ontslag nam als proost van het abdijgoed in Bouchaut (Velzeke)¹¹, met aansluitend een beknopte opsomming van de belangrijkste historische gebeurtenissen uit zijn kloostertijd en uit de vroegste abdijschiedenis¹². Vervolgens de opsomming van zijn confraters in chronologische volgorde van overlijden sinds zijn intrede (begin 1574)¹³. En tenslotte twee gelegenheidsgedichten die hij als *jubilarius* schreef op 10 augustus 1639¹⁴.

Het eerste van de twee gelegenheidsgedichten herdenkt precies de gijzeling van 1588:

Ipso Conversionis Divi Pauli 1588
ad rei memoriam

*Als aandenken aan een gebeurtenis
op het feest van Paulus' bekering 1588:*

A nebulonibus est captus Berghensibus op
Zoom
sub noctem Festi Steelandius in Ninive
urbe

*Door schurken uit Bergen op Zoom werd
van Steelandt ingerekend te Ninove bij 't
vallen van de nacht na 't feest van Paulus'
beking,*

cum confratre suo Gijsberto Bijl seniore,
anno milleno quingenteno, superadde
annos octoginta octo, cum civibus, eheu!

*samen met Gisbert Bijl, zijn oudere con-
frater, in het jaar vijftienhonderd en daar
nog eens achtentachtig jaren bovenop,
samen ook met burgers uit de stad, helaas!
Maar Christus heeft me al 's anderen-
daags uit hun muil gehaald
en acht maand later, wonderbaarlijk, ook
nog mijn confrater.*

Christus postridie eripuit me ex faucibus
horum,
post mensem octavum et confratrem
miraculose.

Hinc Christo summas volo mente
refundere grates,

*Zo wil ik Christus van harte mijn diepste
dank betuigen, ook omdat ik snel, en niet*

¹⁰ De originele notities gingen verloren nadat de laatste prior van de Ninoofse abdij, fr. Gilbert Van Haelen, ze had overgeschreven als *pars prima* van het zogenoemde *Liber Reverendorum Minorum* (Rijksarchief Beveren, *Abdij Ninove*, 75; P. De Leemans, *Het 'Liber Reverendorum Minorum Abbatiae Ninoviensis ab anno 1690'. Inleiding, tekstuitgave en commentaar*, onuitgegeven scriptie Aanvullende Studies in de Geschiedenis - Nieuwe en Nieuwste Tijd, Leuven, 1996).

¹¹ G. Van Haelen, *Liber Reverendorum*, f° 1r°-v°.

¹² Idem, *ibidem*, f° 1v°.

¹³ Idem, *ibidem*, f° 1v°-2r°: een kostbare aanvulling op het *Necrologium* van de abdij.

¹⁴ Idem, *ibidem*, f° 2v°; niets wijst erop dat fr. Godfried Van Elshout gebruikmaakte van de notities van fr. Hellinus bij de redactie van zijn *Chronotaxis*.

quodque domum redii cito¹⁵, non excarnificatus.   verrot geslagen, naar huis heb kunnen keren.

Aan deze tekst danken wij in de eerste plaats de namen van de twee gegijzelde confraters. Het uitvoerige verhaal van Davids *Kroniek* liet die namen onvermeld, net zoals de samenvatting hierboven. Opvallend is ook de duiding van het gebeuren als miraculeuze redding. Zo'n duiding maakt misschien weinig indruk op mensen van deze tijd, maar geeft allicht een oprechte overtuiging weer van fr. Hellinus. Samen met zijn confraters had hij inderdaad grimmige tijden beleefd.

Vier jaar na zijn intrede werden de 33 Ninoofse norbertijnen op 27 juni 1578 verdreven uit hun klooster en parochies. In het refugie van de abdij te Brussel stierven hetzelfde jaar nog de subprior en de abt. Een verhuis naar hun refugie in Aalst bracht geen beterschap: de lijst van frater Hellinus meldt daar vier overleden confraters in 1580¹⁶ en nog eens vijf in 1581¹⁷, frater Arnold Robijns niet meegerekend, omdat hij in Holland overleed¹⁸. De dodentol liep nog verder op, toen de calvinisten zich op 23 mei 1582 meester maakten van de stad Aalst: één confrater werd vermoord¹⁹, een ander verwond; de gewonde overleefde het niet, maar stierf in een Brusselse kerker²⁰; en in 1583 stierven nog twee andere leden van de communiteit in gevangenschap²¹. Balans: tussen 1578 en 1583 lieten niet minder dan zestien confraters het leven, of de halve kloostergemeenschap. Vijf van hen lieten het leven in dramatische omstandigheden: vermoord, verwond, gevangen en verlaten. Nog meer abdiheren raakten trouwens in gevangenschap, onder wie de nieuwe abt Petrus Aloys, maar zij kwamen door de betaling van een zwaar losgeld vrij²². De jaren 1583 en 1584 waren zo rampzalig, dat de rest van de communiteit zich moest verspreiden²³. Pas op 16 augustus 1585 konden de norbertijnen zich opnieuw verzamelen in het zwaar geteisterde Ninove²⁴. Oorlogstoestanden met eerst de

¹⁵ P. De Leemans, *Het 'Liber Reverendorum Minorum Abbatiae Ninoviensis ab anno 1690'*, p. 48 leest met fr. Gilbert Van Haelen 'rite' ('in goede orde'), wat inhoudelijk mooi lijkt te rijmen met 'non excarnificatus', maar problematisch is qua prosodie. Wanneer 'rite' als 'cito' wordt herschreven, verdwijnt alvast dit prosodisch probleem en blijft de tekst zinvol.

¹⁶ Nrs. 8 tot 11: Adrianus Lestuveur, Aegidius Van der Poele, Franciscus van (E)dingheen, Nicolaus Werborch (*Liber Reverendorum*, f° 1v°).

¹⁷ Nrs. 12 tot 16: Joannes Caprarius, Paulus Caverson, Adrianus Wasteels, Joannes Sadelaere en Joannes Cobbaert (*Liber Reverendorum*, f° 1v°).

¹⁸ De vermelding van Arnoldus Robijns (f° 1v° nr. 17: *quondam pastor in Strijthem, obiit in Hollandia*) mag zeer merkwaardig heten. Fr. Arnold, wiens familienaam elders als Robbins of Roevens wordt weergegeven, had zichzelf reeds in 1579 buiten de abdijsamenleving geplaatst toen ze nog in Brussel verbleef: hij was er, om de woorden te gebruiken van E. Valvekens, in *De Zuid-Nederlandsche Norbertijner Abdijen en de opstand tegen Spanje maart 1576-1585*, Leuven, 1929, p. 159, vandoor getrokken met een begijn en had, naast een som geld, ook een deel van de kerkornamenten meegenomen. Fr. Hellinus is dus op een of andere manier nog de lotgevalen van zijn gevallen ex-confrater blijven volgen en heeft, anders dan het officiële *Necrologium*, zijn overlijden gecommemoreerd.

¹⁹ Nr. 18: Franciscus Meijeraert (*Liber Reverendorum*, f° 1v°).

²⁰ Nr. 19: Livinus Bulaer (*Liber Reverendorum*, f° 1v°); vgl. *Necrologium* 14 mei (D. Van de Perre, *Necrologium*, p. 95).

²¹ Nrs. 20 en 21: Joannes De Gast, alias Truijen en Balthazar Crombrugge (in het *Necrologium Campbrugge* genaamd; zie tekst en verwijzing in noot 58).

²² F. De Moor, *Extractum*, sub anno 1582: ... *d. Anthonius de Langhe, post Abbas, ... cum aliis, etiam Praelato ipso, magno domus nostrae dispendio, captus est*. Gedetailleerde informatie hierover vindt men bij E. Valvekens, *De Zuid-Nederlandsche Norbertijner Abdijen*, p. 164-165.

²³ F. De Moor, *Extractum*, sub annis 1583-1584: ... *cum aliis alendis non sufficerent media ... iterum in dispersionem omnes abierunt*.

²⁴ Hellinus Van Steelandt, *Liber Reverendorum*, f° 1v°: *reditus eorumdem in Ninivense oppidum contigit 16 augusti anno 1585, non autem ad monasterium, quod penitus erat dirutum*.

bezetting van Ninove door calvinistische bendes in 1580 en vervolgens de belegering door Alexander Farnese in 1582 hadden van Ninove een spookstad gemaakt met een sterk ingekrompen bevolking. Het herstel verliep moeizaam en zo probeerde het stadje in januari 1588 nog steeds te overleven in een barre en vijandige omgeving.

2. De kroniek over de raid

Met recht en reden herinnerde de kroniekschrijver zijn lezers aan die onvoorstelbaar penibele situatie:

Hoewel Ninove op zichzelf al een klein vestingstadje is, was het in die tijd te groot voor zijn inwoners. Daarom hadden ze de twee bruggen, één aan elk van beide kanten van de markt, met een wal versterkt. Tegelijk beschermden ze zich tegen verrassingsaanvallen door op het stadhuis de wacht te betrekken. Maar de geuzen wisten alles en ze waren goed vertrouwd met alle plaatsen – het waren immers overlopers – en zo werden ze de wal gemakkelijk de baas. Ze vielen binnen in de huizen van de burgers, brachten bijeen (wat waarde had) en boeiden alwie naar hun mening goed genoeg was om een losgeld op te leveren²⁵.

Wanneer we deze beschrijving van de bewoonde zone uitzetten op de Sanderuskaart van Ninove, zien we dat de inwoners in 1588 geconcentreerd leefden in huizen op de Grote Markt. Zo woonden dus logischerwijs ook onze norbertijnen, die op 16 augustus 1585 naar Ninove waren teruggekeerd, in een huurhuis (*De Zwaan*) op diezelfde Grote Markt. Het lijkt weinig waarschijnlijk dat het aantal weerbare mannen in die kleine kern met pakweg een dertigtal woonhuizen²⁶ meer dan vijftig bedroeg en zo begrijpen we beter dat die nachtelijke verrassingsaanval door een tachtigtal overvallers gewoon numeriek reeds alle kans op slagen had.

Wie waren deze overvallers?

Onze fr. Hellinus noemt hen eenvoudig ‘*nebulones*’, zeg maar gespuis. De samenvatting heeft het over ‘*Geusii prædones*’, een roversbende geuzen; maar in de exacte bewoordingen van de kroniek gaat het heel secuur om ‘ongeveer tachtig rovers in huurdienst van de ketters’ (*prædones circiter 80 apud hæreticos stipendia merentes*)²⁷. De uitdrukking is niet mis te verstaan: het gaat om soldaten²⁸ uit het garnizoen van Bergen op Zoom²⁹ die hun soldij mochten aanvullen met strooptochten tegen steden die geen

²⁵ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 165: *Erat tunc oppidum Ninivense, quamvis ex se exiguum, incolis suis nimis amplum: qua propter pontes duos forum utrimque terminantes vallo munierant, ac simul in domo civica excubantes sese contra repentinos incursus tuebantur: sed Geusii omnium gnari, et locorum omnium, utpote transfugæ, bene periti, facile vallum superarunt ac in domos civium irruerunt, congerentes, ac vincientes quoscumque lytro persolvendo sufficere existimabant.*

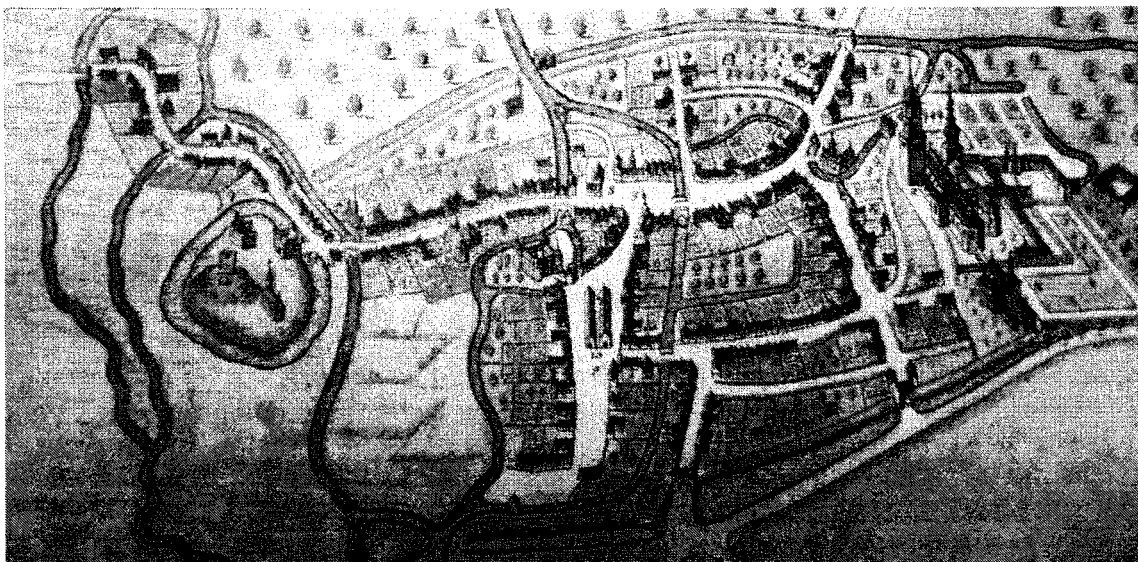
²⁶ H. Vangassen, *Geschiedenis van Ninove II*, Ninove, 1959, p. 330 signaleert dat tussen 1569 en 1650 het aantal huizen op de Ninoofse Grote Markt met acht is toegenomen tot 26, tegen de algemene tendens in. De concentratie van de bewoning op de markt en in de onmiddellijke nabijheid (Hallestraat en Lange-munt) tijdens de crisisjaren is daar zeker niet vreemd aan.

²⁷ *Postridie Conversionis S. Pauli prædones circiter 80 apud hæreticos stipendia merentes, nocte quadam Ninivensibus inopinati supervenerunt.* (Zelfde tekst bij De Moor als bij Vichet).

²⁸ Zie de betekenissen van de Latijnse uitdrukking ‘*merere stipendia*’: soldij verdienen, als soldaat dienen, krijgsveld vervullen (H. Pinkster, *Woordenboek Latijn/Nederlands*, Amsterdam, 2003², p. 641).

²⁹ Men leze het werk van Tim Piceu, *Over vrybuters en quaetdoeners. Terreur op het Vlaamse platteland (eind 16de eeuw)*, Leuven, 2008. Over gijzelingsacties vanuit Bergen op Zoom, zie aldaar p. 82, 129 en 211.

contributie betaalden aan de Staatsen. Die raids maakten namelijk deel uit van een systeem om de oorlog tegen Spanje te financieren: woonkernen in Vlaanderen en Brabant werden ‘uitgenodigd’ zich te verzekeren tegen plunderingen door maandelijks een aanzienlijke som geld te betalen aan de ontvangers van vijandelijke garnizoenen. Wie niet inging op die uitnodiging in de vorm van een *brandbrief*, riskeerde bezoek te krijgen van een bende vrijbuiters. Of Ninove zo’n uitnodiging gekregen heeft, is niet bekend³⁰, maar de stad kwam hoe dan ook op 26 januari 1588 aan de beurt.

Boven: Ninove; totaalbeeld in vogelperspectief, georiënteerd op het westen.

Onder: De Grote Markt (woonkern anno 1588).

zuidelijke brug →

(De Zwaan bevond zich aan de westzijde van de Grote Markt, dus boven het cijfer 3; zie H. Vangassen, *Geschiedenis van Ninove II*, p. 258).

← noordelijke brug

De kroniek vertelt het verhaal van de nachtelijke overval als een groot succes van de kettors. De overvallers liepen alle huizen onder de voet en maakten zich het laatst van al meester van *De Zwaan*, waar de Ninoofse norbertijnen toen nog steeds verbleven. Dat sommige confraters erin geslaagd waren te vluchten, schijnt niet op te wegen tegen de

³⁰ Hendrik Vangassen, die voor zijn *Geschiedenis van Ninove* in de eerste plaats het oude stadsarchief heeft doorploegd, heeft kennelijk geen sporen gevonden van de bewuste raid. Zie zijn overzicht van late 16de eeuw, p. 325-328.

plundering en de gijzeling van twee anderen (Hellinus Van Steelandt en Gisbertus Bijl)³¹.

Het is evenwel heel goed mogelijk dat de overvallers in feite hun eigenlijke doel misliepen. Op 19 januari 1588, amper één week voor de overval, waren de commissarissen (aartsbisschop Hauchin en raadsheer Veranneman) te Ninove begonnen aan de informatie die moest leiden tot de verkiezing van een nieuwe abt³². Dat zal de weinige inwoners van Ninove, onder wie ook informanten van de geuzen, niet ontgaan zijn. Als de raid op Ninove door de aanwezigheid van personaliteiten getriggerd werd, konden ze er uiteindelijk niet de hand op leggen. Zelfs de kanunniken die als kanshebbers voor het abbatiaat uit de stemming waren gekomen³³, bleven buiten hun bereik. Blijkbaar waren ze niet meer aanwezig of konden ze de nacht zelf van de overval nog ontsnappen.

Het valt de aandachtige lezer telkens weer op dat het uitvoerige verhaal de namen van de betrokken confraters al evenmin noemt als de samenvatting. De kroniekschrijver had heel wat namen kunnen noemen, maar heeft er naar alle waarschijnlijkheid bewust voor gekozen die niet te onthullen. Op de mogelijke reden kom ik later terug.

Het uitvoerige verhaal van de kroniek geeft ook geen details over de tocht van Ninove naar Bergen op Zoom. Dat ze een zware fysieke beproeving was, wordt zijdelings te verstaan gegeven: de vrijbuiters sturen fr. Hellinus terug om het losgeld omdat hij niet opgewassen was tegen de ontberingen van de reis (*quod itineris labori non esset idoneus*). Confortabel reizen moet inderdaad iets anders geweest zijn. Tenslotte bewogen de vrijbuiters zich diep in vijandig gebied, in volle winter, wanneer de dagen kort zijn en wegen, velden of bossen er kaal en onbeschut bijliggen. De afstand tussen Ninove en Bergen op Zoom, toch nog altijd zo'n 123 km, vergrootte bovendien de kans dat de vrijbuiters opgemerkt werden en ergens op gewapend verzet zouden stuiten. Zo zou drie jaar later, in 1591, een nieuwe raid op Ninove vanuit Bergen op Zoom mislukken, toen de ontvoerders en hun gijzelaars op de terugweg in Vilvoorde verrast werden door Spaanse troepen³⁴.

Ik kan mij niet voorstellen dat fr. Gisbert nooit de pijnlijke details van zijn zonder twijfel helse reis heeft verteld. Die details hebben echter niet het verhaal van de kroniek gehaald, evenmin als aanduidingen over de gevolgde route. Wellicht was ook dat een bewuste keuze van de schrijver, want bondigheid op zich was in zijn opstel duidelijk niet imperatief.

³¹ *Habitabant tunc Religiosi nostri in conducticia domo ad forum Ninivense satis ampla et nota Cygno dicta. Eam ultimo aggressi sunt et obtinuerunt; ac inter cætera multa rapuerunt tergum optimæ cappæ nostræ aureæ, quod capillum vocant, artificiosissime confectum. Fratrum quidam fuga sibi consuluerunt; ... duo in manus eorum lapsi, abducti sunt: quorum alter ad lytrum congerendum dimissus est, quod itineris labori non esset idoneus; alterum retinuerunt obsidem.* (Zelfde tekst bij De Moor als bij Vichet).

³² Zie E. Valvekens, *De Zuid-Nederlandsche Norbertijner Abdijen*, p. 241.

³³ Antoon De Langhe, pastoor van Aalst, en Kristiaan Sterck, proost van Renissart, waren wellicht al naar hun residenties teruggekeerd. Dat kan echter niet gezegd worden van Adriaan Wasteels, subprior, die uiteindelijk op 14 maart 1588 tot abt benoemd werd. Zie E. Valvekens, *De Zuid-Nederlandsche Norbertijner Abdijen*, p. 241-242.

³⁴ F. De Moor, *Extractum*, sub anno 1591: *cumque prope Vilvordiam ... pervenissent ac, in ulteriorem ripam præmissis cum duce septem, frater noster octavus sequeretur, supervenerunt regii milites, qui omnes feliciter liberarunt.*

3. De kroniek over de ontsnapping

Op dezelfde manier komt de kroniekschrijver ook in het tweede deel van zijn verhaal snel ter zake:

Hij was aangekomen in Bergen op Zoom en werd daar ongeveer negen maanden gevangen gehouden. Het was een gelukkig toeval dat de Hertog van Parma toen het beleg sloeg voor die stad, want om die reden werd onze confrater weggezonden met 58 andere gevangenen en ingescheept onder het waakzaam oog van de provoost. Geëscorteerd door drie soldaten moest hij afvaren naar Sint-Geertruidenberg en daar vastgehouden worden totdat voor zijn vrijlating zou zijn betaald.³⁵

Eén zinnetje volstaat dus om maanden te overbruggen. Intussen wordt met geen woord gerept over een allicht weinig opbeurend verblijf in gevangenschap. De duur van de gevangenschap in Bergen op Zoom is met ‘ongeveer negen maanden’ wel verrassend nauwkeurig omschreven: de raid op Ninove vond plaats op 26 januari en Alexander Farnese, de hertog van Parma, begon – na het debacle van de Armada in het Kanaal – de belegering van Bergen op Zoom op 23 september³⁶. Het is deze belegering die de Staatsen deed besluiten tot een evacuatie van hun gevangenenbestand (59 koppen, volgens de kroniek) naar Geertruidenberg, alles onder toezicht van de provoost en drie soldaten. Ze kozen voor een evacuatie per schip, zonder twijfel omdat een transport over land meer bewaking vereiste en grotere risico’s inhield: het nabijgelegen Steenberg was immers in handen van de Spaanse koning.

Het gevangenenschap liep echter al snel vast in het ondiepe water bij gebrek aan wind. Een gelukkig toeval, dat aan Gods hulp wordt toegeschreven (*cum nullus omnino esset ventus, deo cooperante*). Tegelijk slaagde fr. Gisbert erin om de sleutel van de voetboeien te bemachtigen. De gevangenen plegen nu overleg en bedenken een plan om zich onopvallend van hun boeien te ontdoen, en vervolgens de bewakers en de provoost uit te schakelen. In het holst van de nacht, wanneer de bewakers diep in slaap zijn, gaan de soldaten onder de gevangenen tot de actie over en maken zich na een korte schermutse-ling meester van het schip. De kroniek beschrijft dit gebeuren heel levendig, met enige stilistische opsmuk:

In het holst van de nacht, toen een diepe slaap de bewakers stevig in zijn greep had, werden de voetboeien losgemaakt. Als eerste brak voornoemde soldaat uit. Met zijn voetboeien (dat waren immers de enige wapens van de gevangenen) sloeg hij de schildwacht uit alle macht. Pijnlijk zuchtend riep die ‘Eij!’, waarop onze confrater geestig repliceerde: ‘Dat is een hert eij’. Voornoemde soldaat en anderen worstelden uiteindelijk een korte tijd, kregen de bovenhand en boeiden hen door wie zij geboeid werden gehouden.

³⁵ R. Vichet, *Coenobia*, f° 165 r°-v°: *Pervenerat Montes supra Zonam, ac inibi 9. circiter menses detentus est; et cum contingeret Principem Parmensem eam urbem obsidendo cingere, dimissus est cum captivis aliis numero 58, impositusque est navi sub custodia Prætoris quem dicunt captivorum. Eratque cum 3 militibus avehendus Montes Sanctæ Gertrudis, ibi detinendus donec pro ipso satisfacerit.* Deze tekst reproduceert naar verwachting de tekst van Reiner Vichet (*Ninhovia*, p. 165), maar vervangt de problematische lezing *Stratusque eiusdem* door *Eratque cum*. De Moor verloor op dezelfde plaats zijn geduld en kortte de tekst van zijn origineel nogal drastisch in.

³⁶ Cfr. Willem van Ham, *Bergen op Zoom*, <www.dutchrevolt.Leiden.edu/dutch/geografie/B/Pages/bergen_op_zoom.aspx>.

Aldus in vrijheid gesteld, gingen ze de stuurman te lijf. Hij smeekte hen te mogen sterven, maar ze dwongen hem in zijn bewoordingen te zweren dat hij hen zou wegbrengen naar een haven die zij verlangden.³⁷

Zo belandden ze in Steenberg. De kroniek rondt dan het verhaal als volgt af:

De gouverneur ontving hen vriendelijk, prees hen om hun heldhaftige onderneming en liet hen met een reisgeld en een betrouwbaar escorte van soldaten naar het kamp van de hertog van Parma brengen.³⁸

Tot zover het verhaal. Het gaat daarin over de gedwongen reis van fr. Gisbert, maar de kroniekschrijver heeft er geen reisverhaal van gemaakt: niets over de heenreis, geen woord over de terugreis naar Ninove. Hij presenteert ons eerder een soort van mirakelverhaal, in de stijl van de oudste kroniek van de Ninoofse abdij, het zogenoemde *Liber Miraculorum*. Een en ander gebeurde niet toevallig, maar met Gods hulp: *deo cooperante*. En het was niet zozeer de confrater die geholpen werd – zijn naam is onbelangrijk en wordt dus niet vermeld – maar de abdijsamenleving, waarvan het voortbestaan zelf zwaar werd bedreigd. Op die manier brengt de kroniek meer dan de historische feiten waarover hij schrijft: hij getuigt ook over de tijd waarin hij geschreven is en over de opvattingen van zijn schrijver.

4. De visie van de kroniekschrijver

Zoals in de inleiding al werd aangegeven, komt ons verhaal uit de verloren kroniek van abt Jan David. Dat het origineel verloren ging, laat blijvend twijfel bestaan over zijn titel: het werd meestal *Chronicon*³⁹ genoemd, maar ook *Collectanea*⁴⁰ en éénmaal zelfs *Collectanea varia*⁴¹. Een sprekende verwarring eigenlijk, want zo wordt hetzelfde werk driemaal getypeerd: een eerste maal als kroniek, waarin de gebeurtenissen jaar na jaar – in chronologische volgorde – gepresenteerd worden; een tweede maal als verzamelwerk, omdat de informatie over de behandelde periode uit verschillende bronnen moest worden bijeengezocht. De derde titel tenslotte geeft aan, dat je je evengoed aan korte mededelingen kon verwachten, opgediept uit stoffige rekeningboeken, als aan uitvoeriger getuigenissen van mensen die de beschreven gebeurtenissen hadden beleefd.

³⁷ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 166: *Profunda nocte, cum altius custodes sopor occupasset, solvuntur compedes. Erumpit primus praedictus miles; cum compedibus suis (ea enim sola erant victorum arma) eum fortissime ferit, qui cum ingemiscens clamavit eij! salse frater noster respondit: dat is een hert eij. Praedictus tandem miles aliique aliquantulum luctati et praevales eos vinciunt a quibus vincti tenebantur. Itaque in libertatem vindicati rectorem navis aggrediuntur eumque deprecantem mortem in verba sua iurare cogunt, ut deveheret eos in optatum aliquem portum.*

³⁸ F. De Moor, *Extractum*, sub anno 1588: *a Gubernatore humaniter excepti, et super hac heroica actione laudati, cum viatico et fido militum praesidio ad castra Principis Parmensis deducuntur.*

³⁹ Zo bij De Moor en Vichet.

⁴⁰ Deze naam gebruikt Godfried Van Elshout, wanneer hij de bronnen voor zijn *Chronotaxis* opsomt: *Haec desumta sunt partim ex sacrista Ninivensi in pervetusto codice pergameno continente miracula SS. Cornelii & Cypriani Cænobii Cornelio-Cyprianei Ninivensis patronorum, partim ex Balduino Ninivensi in Chronico, partim ex Collectaneis R.D. Johannis David.* (Rijksarchief Beveren, *Abdij Ninove*, 70, f° 8 r°).

⁴¹ R. Vichet, die elders in zijn *Caput 7: viri doctrina et scriptis illustres* getrouw de titels van de opgesomde werken lijkt weer te geven, geeft deze interessante variant: ... *Joannes David ... scripsit collectanea varia praesertim spectantia ad suum Cænobium.* (*Coenobia*, f° 185v°).

Over de schrijver van dit werk schijnt dan weer geen twijfel te bestaan: Hoogerwaarde Heer Jan David, abt van Ninove van 1613 tot 1636. Een persoonlijkheid met grote uitstraling, die duidelijk mee zijn stempel heeft gedrukt op de besluitvorming in de Generale Kapittels van zijn tijd en die de belangen van de orde tot in Rome ging verdedigen⁴²; een gewaardeerd raadgever ook van de aartshertogen Albrecht en Isabella. Onnodig te zeggen dat de man veel gereisd heeft, al moeten we het stellen met de pure vermelding van die reizen, want daarover heeft hij zelfs in zijn brieven nooit geschreven.

Ik betwijfel zelfs of hij ooit de tijd heeft gevonden om zelf zijn *Kroniek* samen te stellen. Die kroniek draagt dan wel zijn naam, maar of hij voor meer verantwoordelijk is dan voor het initiatief en de inspiratie ervan, is op zijn zachtst uitgedrukt onzeker. De ghostwriter van dienst was naar alle waarschijnlijkheid de privésecretaris van abt David, fr. Simon Praet, die slechts van één latere gebruiker de credits kreeg voor zijn schrandere research⁴³.

Over de *Kroniek* zelf, de inspiratie en de drijfveren van zijn auteur, leveren citaten in latere kronieken nuttige informatie op.

Vooreerst duiken de vroegste verwijzingen naar de *Kroniek* van David slechts op in de geschiedenis van de vijftiende eeuw. Dat hoeft niet noodzakelijk te betekenen dat abt David zijn kroniek pas in de vijftiende eeuw liet beginnen⁴⁴, maar alleszins dat hij vanaf die periode aanvullende en/of afwijkende informatie te bieden had. Het moet hem (en zijn secretaris, of omgekeerd) immers opgevallen zijn, dat zijn voorgangers-kroniekschrijvers gedurende die ganse eeuw het stilzwijgen hadden bewaard: de pen die de kroniekschrijver in de *Recapitulatio omnium abbatum* anno 1391 had neergelegd, werd pas omstreeks 1532 door een opvolger weer opgenomen. De synthese die toen gemaakt werd van ruim 140 jaar abdijgeschiedenis bleek bovendien inhoudelijk twijfelachtig.

Vervolgens durfde abt David de autoriteit van zijn voorgangers-kroniekschrijvers in vraag te stellen. Zo beweerde hij dat abt Bartholomæus Van Hoemen niet op 1 oktober 1447, maar een jaar later, in 1448 overleden is⁴⁵, na een lofwaardige regering van 43 jaar en 10 maanden. *Die termijn is correct*, liet hij daar zuinig op volgen, *als hij in 1404 tot abt zou zijn benoemd*.⁴⁶ Een terechte reserve, want Davids secretaris was erachter

⁴² Zie hierover L.C. Van Dijk, *De internationale betrekkingen van Joannes David, abt van Ninove (1613-1636)*, in: *De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove (Catalogus van de tentoonstelling Ninove 1-23 april 1989)*, Ninove, 1989, p. 61-76.

⁴³ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 114: *d. Simon Pratius in notis suis habet d. Bartholomæum (sc. Van Hoemen) electum Abbatem ipso S. Andreæ anno 1426, et accepisse confirmationem a sede Apostolica, et benedictum in festo Paschæ anno 1427.*

⁴⁴ Eén van de gebruikers van abt Davids kroniek, fr. Ferdinand De Moor, hanteert een afwijkende chronologie voor de jaartelling van de abdijgeschiedenis. Cfr. e.g. *Extractum*, sub anno 1588: *Annus Christi 1588 – Sixti V 4 – Joannis Hanchini Archiepiscopi Mechliniensis 6 – Philippi ii Regis Comitis Flandriæ 32 – Cænobii Ninivensis fundati 442 – Adriani Wasteels Abbatis Ninivensis 1*. De referentiereeks is dezelfde als in de *Chronotaxis* van Godfried Van Elshout, maar voor laatstgenoemde begint de abdijgeschiedenis tien jaar eerder te lopen, vanaf 1137. Daarom is de afwijkende chronologie, die de abdijgeschiedenis laat beginnen met de officiële vereniging van Ninove met Liedekerke (1146), misschien wel een vondst geweest van abt David. Zoniet heeft De Moor het chronologisch systeem van Van Elshout op dit punt aangepast aan zijn eigen overtuiging.

⁴⁵ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 125: *Joannes David in suo Chronico dicit eum mortuum anno 1448.*

⁴⁶ Idem, *ibidem*: *Hoc anno (sc. 1447) 1 octobris ex hac vita migravit Reverendus Pater Dominus Bartholomæus ab Hoemen, cum laudabiliter coenobio præfuisset 43 annis et 10 mensibus, decemque diebus. Quod verum est, si fuerit factus Abbas anno 1404. Joannes David in suo Chronico etc.*

gekomen dat Van Hoemen pas op 30 november 1426, dus 22 jaar later, tot abt verkozen was⁴⁷.

Tenslotte brak abt David met de gouden regel van zijn voorganger: “Over de doden niets dan goed”. Zo had de opvolger van abt Van Hoemen, Jan Beverlinck, zijn abdij met een regelrecht faillissement opgezadeld, maar de schrijver van de *Recapitulatio* had daar zedig over gezwegen. Hij hield het bij de mededeling dat Beverlinck baccalaureus in de H. Theologie was geweest en 37 jaar en 9 maand had geregeerd. Abt David vulde dit aan met de bijzonderheid dat Beverlinck op 4 oktober was gewijd in het bijzijn van de abten van Park en Averbode, om vervolgens los te branden: *hij verdiende die waardigheid niet, want onder zijn bewind werd het bezit van Christus en van de HH. Cornelius en Cyprianus* (de beschermheiligen van de Ninoofse abdij) *jammerlijk ontmanteld en verkwist*.⁴⁸

Dezelfde openhartigheid uit zich ook in zijn selectie van gegevens voor de zestiende eeuw. Zo wordt anno 1551 toegegeven dat het in de Ninoofse abdij misliep met de implementatie van de besluiten van het Concilie van Trente, en vooral dan in verband met de belofte van armoede. Omdat het probleem intern niet opgelost raakte, had vader-abt van Park zich te Ninove aangemeld, samen met een aantal Leuvense doctores, *om de Ninoofse abdiheren tot een betere observantie van hun geloften te bewegen. Daar is dan ook werk van gemaakt*, schrijft David, *met uitzondering van één confrater die bij ons wegging, omdat hij niet bij ons thuishoorde, en, naar we hopen, is alleen maar die zoon des verderfs omgekomen*.⁴⁹

Ook abt Michael Van Maele, alias Malenus, ontsnapte niet aan kritiek. Hij werd met de vinger gewezen, omdat hij zijn verwanten al te gul had laten profiteren van abdijsgoed (*nimia profusio bonorum in propinquos*) en zelf graag uitpakte met paarden en alles wat daarbij hoort (*magnificentia in equitaturis*)⁵⁰. En tenslotte liet de kroniek van David zich kritisch uit over de houding die Malenus innam naar aanleiding van de Pacificatie van Gent (1576). Om het verzet tegen de muitende Spaanse troepen te kunnen financieren, werden toen klokken, goud- en zilverwerk opgevorderd. Dat lokte de volgende bedenking uit: *In deze zaak wekt het verwondering dat allen zo (met de prins van Oranje) meeliepen, en nog wel het meest onze abten; dat zij al het gevraagde heel getrouw inleverden, alsof zij verplicht waren aan restitutie te doen; en dat zij zelfs verboden dat iemand in het geheim ook maar het minste zou ontfutselen aan die gemene rovers*.⁵¹ Hedendaagse historici zullen deze gezagsgetrouwe kritiek op de politiek van

⁴⁷ Zie noot 43.

⁴⁸ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 125-126: *Bartholomæum in ista dignitate secutus est Dominus Joannes Beverling sanctae theologiae Bacchalaureus, 4a octobris praesentibus Abbate Parcensi et Averbodiensi, indignus ista dignitate: ipsius siquidem gubernatione misere patrimonium Christi et SS. Cornelii et Cypriani deiectum et dissipatum est. Ita loquitur R.D. Joannes David.*

⁴⁹ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 152: *Circa hæc tempora cum Religiosi nostri laxius viverent quam eorum ferret professio, iuxta recentia Concilii Tridentini decreta reformanda potissimum circa ea quæ votum paupertatis concernunt, neque facile domesticum pateret remedium, cum Reverendo Domino Prælato Parcensi advenerunt aliquot doctores Lovanienses, inter quos Joannes Molam, Religiosos ad votorum suorum observationem inducturi: quod et factum est; unum excipimus qui de nobis exiit, quia non erat de nobis, et, ut speramus, non periit nisi iste filius perditionis. Joannes David.*

⁵⁰ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 156: *Hic Abbas ab aliquibus de nimia profusione bonorum in propinquos, et magnificentia in equitaturis notatur, ...*

⁵¹ F. De Moor, *Extractum*, sub anno 1577: *In quo hoc mirandum, omnes ita concurrisse et potissimum nostros, ut tanquam sibi restituenda fidelissime omnia proferrent, imo vetarent ne quis clam vel minimum prædonibus istis subriperet.*

de norbertijner abten na de Spaanse furie allicht nuanceren⁵², maar vanuit historio-grafisch standpunt bekeken is dit een mooie commentaar die de schrijver typeert, de trouwe en vertrouwde raadgever van de landvoogden Albrecht en Isabella.

Dit overzicht geeft ons een idee van de manier waarop de kroniek van David de dramatische verhalen van de jaren 1578-1592 had voorbereid. Het ging duidelijk al een hele tijd niet zo goed met de Ninoofse abdij. Wat moest David anders denken van het manifeste geknoei in de officiële kroniek met de regering van abt Van Hoemen, die niet in 1404, maar pas in 1426 was aangetreden? En was de regering van diens opvolger Beverlinck, die de abdij in een faillissement had gestort, geen regelrechte schande geweest? En zie eens, hoe onze voorgangers een loopje hadden genomen met de besluiten van het Concilie van Trente, en hoe abt Malenus, zelf een niet onbesproken figuur, het had bestaan om mee in opstand te komen tegen het wettig gezag van de Spaanse koning en zo het ware geloof in gevaar bracht?

Zocht abt David in dit bedenkelijk verleden een verklaring voor de zware beproevingen die de Ninoofse abdijsamenleving tijdens de crisisjaren 1578-1592 hadden getroffen? Waren met name de brutale halvering van de abdijsamenleving tussen 1578 en 1583 en de latere beproevingen een geval van schuld en boete? De kroniek van David onthoudt zich opvallend van expliciete duiding in die zin. Hij maakt wel duidelijk dat niet alleen de vroegere generaties schuld trof, maar dat ook de beproefde samenleving zelf boter op het hoofd had: na de dood van abt Malenus ontstond meteen veel herrie rond de figuur van de nieuwe abt, wiens benoeming tot in Prémontré werd aangevochten. Of in de woorden van de kroniek anno 1578:

Tweemaal is men voor de confirmatie van Aloys naar Prémontré getrokken. Zijn tegenstanders hadden abt-generaal Jean Despruets ervan weten te overtuigen dat Aloys al te naïef was en duidelijk onbekwaam. En intussen verbleven onze geestelijken voor het grootste deel in Aalst verzameld, golvend tussen hoop en vrees. Zij leden alle ongemakken van een oorlog en behalve dat waren ze ook onderling verdeeld en werden ze door hun eigen confraters belaagd.⁵³

Verder dan de suggestie van schuld en boete gaat de kroniek nochtans niet. Nergens staat er uitdrukkelijk dat al deze rampspoed een straf was van God. De auteur beschrijft het onheil zelfs niet in detail. Dat er in de jaren 1580 en 1581 negen confraters stierven in Aalst, leren we uit de dodenlijst van fr. Hellinus Van Steelandt. De kroniek zwijgt hierover. Ook over de dramatische gebeurtenissen van het jaar 1582, het jaar waarin de calvinisten Aalst innamen en uiteindelijk vier confraters omkwamen (één neergeschoten, drie in gevangenschap), geeft niet de kroniek, maar het *Necrologium* de meeste details: de kroniek noemt gewoontegetrouw geen namen en is zelfs vaag over het aantal slachtoffers.

⁵² Men leze bij wijze van voorbeeld E. Valvekens, *De Zuid-Nederlandsche Norbertijner Abdijen*, p. 116-137, over de misrekening en desillusie van de 'rebelsche prelaten'.

⁵³ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 161: *Missum est pro eius confirmatione bis Præmonstratum ad Generalem d. Joannem des Pruetis, cui adversarii persuaserant eum esse nimix simpliciter et plane insufficientem. Interea autem Religiosi nostri maiori ex parte Alosti versabantur congregati, inter spem metumque fluctantes, præter omnia bellorum incommoda etiam a membris suis oppugnati et divisi. Ioannes David.* De kroniek blijft al bij al nog mild in zijn evocatie van de interne verdeeldheid en het daarmee samenhangende wangedrag van de Ninoofse norbertijnen te Aalst. Men leze over deze schandalen de goed gedocumenteerde synthese van E. Valvekens, *De Zuid-Nederlandsche Norbertijner Abdijen*, p. 160-166.

Kroniek:

*De stad Aalst werd door de ketters ingenomen op het feest van Sint-Joris. Bij die inname werd één van onze geestelijken vermoord door de ketters; sommige anderen raakten gewond en werden naar Brussel afgevoerd. Daar kwamen ze om door verwaarlozing in de kerker en door de ernst van hun verwondingen.*⁵⁴

Necrologium:

*23 april (1582) – herinnering aan ... fr. Frans Meywaert, priester en kanunnik van onze gemeenschap en kapelaan in Lombeek; hij werd vermoord door de ketters bij de inname van de stad Aalst.*⁵⁵

*14 mei (1582) – herinnering aan ... fr. Lieven Boelaer, pastoor van Ninove, priester en kanunnik van onze gemeenschap; hij stierf aan een verwonding die hem door ketters was toegebracht bij de inname van de stad Aalst. Hij werd begraven op het kerkhof van Sint-Goedele te Brussel, waarheen hij gewond in gevangenschap was afgevoerd.*⁵⁶

*18 februari (1583) – herinnering aan ... fr. Jan Truyen, prior van onze gemeenschap. Hij werd gevangen genomen bij de inname van de stad Aalst. De ketters voerden hem naar Brussel; daar werd hij opgesloten in een kerker en stierf ten gevolge van kou, gebrek aan voedsel en verwaarlozing. Hij werd daar begraven op het kerkhof van Sint-Goedele.*⁵⁷

*29 maart (1583) – herinnering aan ... fr. Balthazar Campbrugge, priester en kanunnik van deze gemeenschap; hij werd begraven in Aalst, nadat hij daar in gevangenschap gestorven was.*⁵⁸

Het feit dat de latere abt Antoon De Langhe toen uit Aalst kon ontsnappen, krijgt verhoudingsgewijs meer aandacht in de kroniek:

*Antoon De Langhe, die later abt werd, trachtte al zwemmend (uit Aalst) weg te komen. Hij kon echter niet zwemmen en was gedoemd om te verdrinken. Maar anderen hielpen hem en zo kon hij toch aan de handen van de goddelozen ontsnappen.*⁵⁹

⁵⁴ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 162: *Occupatum est ab hæreticis oppidum Alostense ipso Sancti Georgii, in cuius occupatione quidam e Religiosis nostris ab hæreticis percussus occubuit, alii aliquot læsi Bruxellas abducti sunt, et squalore carceris ac vulnerum acerbitate perierunt.*

⁵⁵ *Necrologium A: ix kalendas maii: commemoratio ... fratris Francisci Meywaert sacerdotis et canonici huius ecclesie et sacellani in Lombeka; fuit hic truncidatus ab hereticis in expugnatione oppidi Alostensis.* D. Van de Perre, *Necrologium*, p. 86.

⁵⁶ *Necrologium A: xii kalendas Martii: commemoratio ... et fratris Johannis Truyen prioris huius ecclesie; fuit hic captus in invasione civitatis Alostensis, ductus ad Bruxellam ab hæreticis, frigore, inedia et squallore carceris oppressus obiit, sepultus ibidem in cæmeterio Sanctæ Gudulæ.* D. Van de Perre, *Necrologium*, p. 95.

⁵⁷ *Necrologium A: ii idus maii: commemoratio ... fratris Livini Bularii pastoris Ninivensis sacerdotis et canonici huius ecclesie; obiit hic ex lesura inflicta ab hereticis in expugnatione oppidi Alostensis, sepultus est Bruxellæ in cæmeterio Sanctæ Gudulæ, quo læsus in captivitate deductus est.* D. Van de Perre, *Necrologium*, p. 60.

⁵⁸ *Necrologium A: iiii kalendas aprilis: commemoratio ... fratris Balthazar Campbrugge sacerdotis et canonici huius ecclesie; sepultus est Alosto ibidem mortuus in captivitate.* D. Van de Perre, *Necrologium*, p. 76. De lijst van fr. Hellinus voegt hier nog wat interessante details aan toe, bijvoorbeeld dat Frans Meywaert en Lieven Boelaer Gentenaars waren; dat Jan Truyen een *alias* was van Jan De Gast, cellier van de gemeenschap, en dat Balthazar Campbrugge circator was (*Liber Reverendorum*, f° 1v^o: 18, 20, 19, 21).

⁵⁹ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 162: *... d. Anthonius de Langhe, post Abbas, cum enatare tentaret et imperitus natandi submergendus esset, ab aliis adiutus etiam manus impiorum evasit, ...*

De beschrijving van de geuzentijd in de kroniek wordt dus gekenmerkt door een duidelijke onderbelichting van rampspoed en lijden: in plaats van te focussen op het griezelige lot van elke confrater apart, neemt de kroniek juist afstand door onpersoonlijk en algemeen te blijven. Tegelijk echter valt een wakkere aandacht op voor positieve factoren, hulp of onverwachte redding. Hier heet het dan uitdrukkelijk dat God medelijden had (*divina misericordia*), dat God hielp (*Dei adiutorio; divina benignitate adiutus*⁶⁰, *deo cooperante*⁶¹), dat God beschermde (*divina ope*⁶²; *divinitus tectus nube*⁶³) of dat Hij (weer) omkeek naar Zijn volk (*respexit tamen ex alto Deus*⁶⁴; *respexerat enim Deus populum suum*⁶⁵).

Deze algemene tendens van de kroniek van abt David vonden we ook terug in de concrete uitwerking van ons ontvoeringsverhaal uit 1588. Het had een spectaculair reisverhaal kunnen worden. Fr. Gisbert Bijl werd namelijk in het putje van de winter helemaal vanuit Ninove naar het verre Bergen op Zoom overgebracht. Daarbij moest hij allicht de koude trotseren, zien te overleven op een karig rantsoen en proberen overeind te blijven in een vijandig gezelschap. Zoals men echter ten overvloede kon merken, besteedde de kroniek aan al die grimmige details niet de minste aandacht. Spijtig voor de amateurs van martelaarsakten, want het gruwelijk reisverhaal dat door de overlevende misschien wel in kleuren en geuren was verteld, werd nooit neergeschreven: de schrijver van onze kroniek koos overtuigd voor het hoopvol verhaal van een wonderbaarlijke ontsnapping.

5. De boodschap van het geuzenverhaal in woord en beeld

Abt David nam met zijn kroniek een merkwaardig initiatief. Hij liet voor de abdijgemeenschap⁶⁶ het verslag optekenen van de woelige geuzentijd en ruimde daarbij veel plaats in voor de verhalen van de confraters die de verschrikkingen van die tijd hadden overleefd: uitdrijving uit hun kloostergebouwen, plundering en verwoesting van de abdijgoederen, leven op de vlucht, geweldpleging, gevangenschap, gebrek aan inkomsten en buitensporige kosten en lasten. Eén van die verschrikkingen was ontvoering door vrijbuiters. Deze vrijbuiters waren geen ordinaire struikrovers, maar pionnen in een vuile oorlog, een guerrilla, die bleef aanslepen op het Vlaamse en Brabantse platteland na de opstand van onze gewesten en de herovering door Farnese. Op zoek naar gijzelaars die een flink losgeld konden opbrengen, gingen de vrijbuiters graag achter geestelijken aan. Geen wonder dus dat ook onze Ninoofse norbertijnen er meermaals mee te maken kregen: de fratres Hellinus en Gisbert in 1588, de pastoors van Pamel en Denderwindeke, Joost De Smet en Egied Aelbrecht, in 1591, en ei zo na ook de abt zelf, Adriaan Wasteels.

De kroniek duidde de dramatische gebeurtenissen impliciet door ze te lezen in een context van schuld en boete, waarbij – en dat was nieuw – de vinger gelegd werd op fouten uit het eigen abdijverleden. Zo kon zijn relaas moeilijk nog een verzameling worden

⁶⁰ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 165 (1588).

⁶¹ Idem, *ibidem* (1588).

⁶² Idem, *ibidem* (1588).

⁶³ F. De Moor, *Extractum*, sub anno 1592.

⁶⁴ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 164 (1585).

⁶⁵ Idem, *ibidem*, p. 168 (1591).

⁶⁶ Was de kroniek voor de buitenwereld bestemd, dan zou hij wellicht gedrukt zijn.

van hooggestemde martelaarsakten, waarin onze Ninoofse norbertijnen voor hun geloof lijden en dood, uitvoerig beschreven, trotserden. Het werd integendeel een sober chronologisch verslag, dat enerzijds duidelijk maakte hoezeer voor de Ninoofse abdij totale ondergang had bedreigd, materieel⁶⁷ en moreel⁶⁸, maar dat anderzijds – en vooral – de hoopvolle boodschap bracht van Gods nabijheid en hulp in hopeloze situaties.

Die impliciete oproep tot godsvertrouwen had ook reeds geklonken in de oudste kroniek van de abdij, het *Liber Miraculorum* of het *Mirakelboek van de H. Cornelius*. De abbdijheren van abt David zagen en begrepen de analogie tussen beide kronieken. Een van hen, Kristiaan Roelofs (1638-1657) zou deze analogie later als abt laten vereeuwigen op het nieuwe reliekschrijn van de HH. Cornelius en Cyprianus⁶⁹.

Ninove, abdijkerk, reliekschrijn van de HH. Cornelius en Cyprianus, detail: *de redding van Adriaan Wasteels*. Foto: J. Peersman.

Op beide zijpanelen van het schrijn liet hij een mirakel uitbeelden: rechts de wonderbaarlijke genezing van broeder Lambertus, beschreven in het *Liber Miraculorum*⁷⁰; links (en hierboven) de wonderbaarlijke redding van abt Adriaan Wasteels, opgenomen in de kroniek van abt David:

⁶⁷ Toen in 1582 (o.a.) abt Petrus Aloys en fr. Anthonius De Langhe moesten worden vrijgekocht, had de abdij 6000 gulden moeten lenen. Mogelijk werd ze toen niet kredietwaardig genoeg bevonden om nog meer te lenen en verklaart dat waarom in hetzelfde jaar en het jaar daarna vier confraters in gevangenschap sterven. Dat anderzijds vier gijzelingen tussen 1588 en 1592 mislukten, bespaarde de abbdijfinanciën een nieuwe, mogelijk fatale adering.

⁶⁸ De kroniek laat een *flou artistique* over het turbulente verblijf van de Ninoofse norbertijnen te Aalst (1579-1582) en over de betwistingen rond de benoeming van abt Aloys, die de gemeenschap fel verdeelden. Zie hierover E. Valvekens, *De Zuid-Nederlandsche Norbertijner Abdijen*, p. 158-166. R. Steyaert maakte een synthese van Valvekens' studie: *Vallen en opstaan, van diepe crisis naar heropbloei (1567-1754)*, in *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1196)*, Ninove, 1985, p. 23.

⁶⁹ In 1647; cfr. R. Vichet, *Ninhovia*, p. 188-189.

⁷⁰ A.-J. Bijsterveld en D. Van de Perre, *Het mirakelboek*, p. 96-99.

Eertijds hadden ketteren het gemunt op Adriaan Wasteels, de prelaat van Ninove. Ze wilden hem in de boeien slaan en beboeten met een zwaar losgeld. Toen onze abt eraan wanhoopde dat hij aan het ketterse geweld kon ontkomen, nam hij zijn toevlucht tot de bescherming van zijn patroonheiligen. Hij liet zich op zijn knieën vallen en reciteerde devoot het antifoon 'Heiligen Gods, snel mij te hulp.' Plots omhulde hem iets als een lichte nevel, zodat zijn belagers hem niet herkenden, hoewel ze vlakbij stonden, en hij onzichtbaar bleef voor hen omdat zij die hem zochten hem niet konden zien.⁷¹

Bibliografie

Eddy Put en Catharina Peersman, *Inventaris van het archief van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij te Ninove ... 1092-1796 (1812)*, (Rijksarchief te Beveren, Inventarissen 161), Brussel, 2008.

[F(erdinand) De Moor], *Extractum ex Chronologia Abbatiae Ninivensis asservata in scrinijs eiusdem Abbatiae*, Archief Aartsbisdom Mechelen, *Ninove*, 11.2.

Godfried Van Elshout, *Chronotaxis*, Rijksarchief Beveren, *Abdij Ninove*, 70⁷².

G(ilbert) Van Haelen, *Liber Reverendorum Dominorum Abbatiae Ninoviensis ab anno 1690*, Rijksarchief Beveren, *Abdij Ninove*, 75.

Hellinus Van Steelandt = *Liber Reverendorum ... Pars Prima: Ex manuscripto fratris Hellini de Steelandt*; zie noot 10.

R(einer) Vichet, *Ninhovia sive eiusdem Abbatiae Ordinis Præmonstratensis origo et incrementum*, Archief Abdij Tongerlo, V. 81.

[R(einer) Vichet], *Cænobia Ordinis Præmonstratensis in Brabantia*, Koninklijke Bibliotheek Brussel, hs. 22471.

Arnoud-Jan A. Bijsterveld en Dirk Van de Perre, *Het mirakelboek en de stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse abdij*, (Symbolae Facultatis Litterarum Lovaniensis, Series B, vol. 24), Leuven, 2001.

Dirk Van de Perre, *Het necrologium van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij van Ninove*, in *Analecta Praemonstratensia*, 84, 2008, p. 5-249. Het *Necrologium* is een onderdeel van het Kapittelboek, Rijksarchief Beveren, *Abdij Ninove*, 92.

Tim Piceu, *Over vrijbuters en quaetdoenders. Terreur op het Vlaamse platteland (einde 16de eeuw)*, Leuven, 2008.

P. Em. Valvekens, *De Zuid-Nederlandsche Norbertijner abdijen en de opstand tegen Spanje maart 1576-1585*, Leuven, 1929.

Hendrik Vangassen, *Geschiedenis van Ninove – tweede deel*, Ninove, 1959.

⁷¹ R. Vichet, *Ninhovia*, p. 168: *petebatur enim quondam (Adrianus Wastelius Prælatu Ninivensis) ab hæreticis in vincula coniciendus, et gravi lytro multandus; cumque se viribus hæreticis liberandum diffideret ad patronorum suorum tutelam confugit, provolutusque in genua Antiphonam Sancti Dei subvenite devota mente pronuntiavit et subito quasi nubecula eum velavit, ita ut ipsis iuxta se positus incognitus et invisibilis permaneret, iis a quibus quærebatur non videntibus eum.*

⁷² Nummering volgens de inventaris door Eddy Put en Catharina Peersman.

Trudo Salé, provisor van Averbode
gijzelaar in Duitsland (1758)

Herman Janssens

Op 29 juni 1758 was de stad Roermond¹ gemakkelijk ingenomen door Hannoverse troepen. In Brabant, dat niet verdedigd was, werd gevreesd voor een invasie.

We zitten hier volop in de Zevenjarige Oorlog (1756-1763), die volgde op de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748). In de Oostenrijkse Successieoorlog vocht Pruisen tegen Oostenrijk, met Frankrijk aan de zijde van Pruisen. In de Zevenjarige Oorlog ging Oostenrijk een alliantie aan met Frankrijk tegen Pruisen, dat op zijn beurt geallieerd was met het Verenigd Koninkrijk. We moeten ook weten dat de keurvorst van Hannover in 1714 onder de naam Georges I koning van Groot-Brittannië en Ierland was geworden, zodat er een personele unie was ontstaan tussen Hannover en Engeland. Zij worden de geallieerden genoemd: Pruisen, Hannover en Engeland. Maar ook Rusland vocht mee in de Zevenjarige Oorlog, aan de zijde van Oostenrijk, tegen de dreiging van de opkomende macht die Pruisen was. Ook Zweden en Saksen deden mee, aan de kant van Oostenrijk. Aldus was de Zevenjarige Oorlog een Europese oorlog, waarin onze gebieden, als onderdeel van Oostenrijk, dreigden te worden meegesleurd.² Het centrum van de strijd heeft echter, gelukkig, deze keer nooit in onze gebieden gelegen. De Republiek (Nederland) vocht niet mee in deze oorlog.

1. Het verhaal van de gijzeling

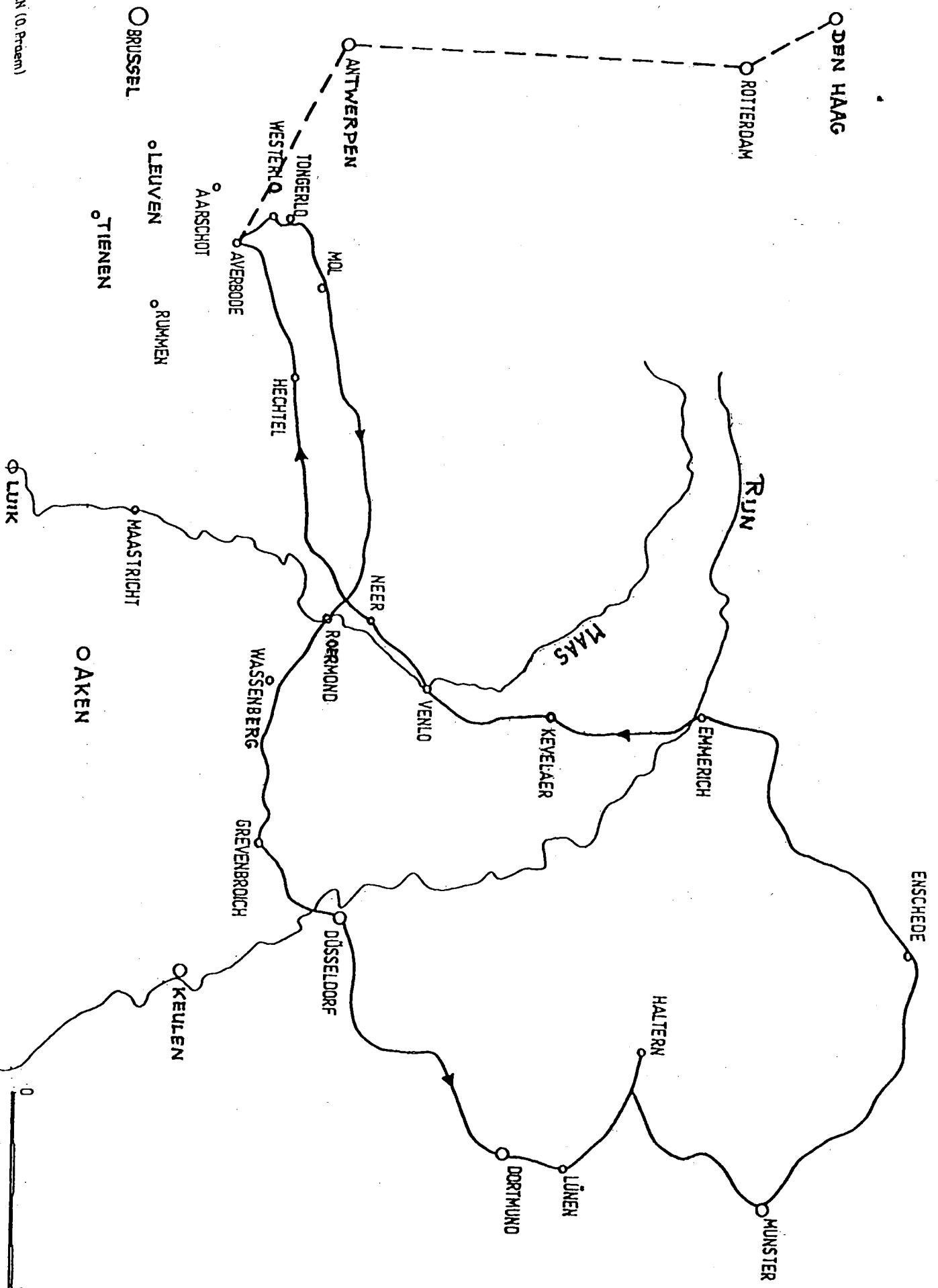
Op 5 juli 1758, tegen de middag, kwamen te Averbode kolonel de Collignon en achttien ruiters toe. Ze bezetten de toegangswegen tot de abdij en meldden zich aan. Ze kregen eten en drinken en hooi en stro voor de paarden. De kolonel zegde dat de erfprins met 8.000 tot 10.000 man onderweg was om Brabant in te nemen, terwijl zijn eigen regiment van 800 man op slechts drie tot vier uur afstand was en, bij de minste tegenstand, kon worden opgeroepen.

Abt Gisbert Halloint was bij het gerucht van de oorlog naar Brussel gevlucht. De kolonel eiste van prior Ludolphus Engels een gijzelaar uit de religieuzen die borg kon staan voor een door de abdij te betalen contributie. Nadat de prior de sacrist had aangeduid, vroeg de kolonel of deze ook Frans sprak, wat niet het geval bleek. “*Et tunc Dominus Prior designavit me F(ratrem) Trudonem Salé, provisorem*”, staat er in het verhaal, waarbij de auteur zijn identiteit bekendmaakt. Hij kreeg een volmacht mee om, in Roermond, aan de bezettende overheid 400 rijksdaalders te betalen. Om drie uur in de namiddag vertrok het konvooi met de gijzelaar in een rijtuig van de abdij naar Tongerlo, om zich daar bij het groter geheel van de troepen te voegen.

De voorbije dagen hadden deze troepen, ongeveer honderd man sterk, die op 1 juli uit Roermond waren vertrokken, reeds een snelle rondrit gemaakt door Brabant en op verschillende plaatsen gijzelaars meegenomen als borg voor een later te betalen contributie:

¹ De stad Roermond was meestal, maar niet altijd, in Spaanse of Oostenrijkse handen. vanaf 1716 behoorde ze tot Oostenrijks Gelre. Art. *Roermond (stad)*, <nl.wikipedia.org> (16.4.2012).

² Art. *Zevenjarige Oorlog (1756-1763)*, <nl.wikipedia.org> en art. *Siebenjähriger Krieg*, <de.wikipedia.org> (16.4.2012).

vier gijzelaars in Tienen, twee in Leuven en één in Aarschot, de meier. Daarna waren zij gesplitst in twee groepen: een kleine groep ging langs in Averbode, het grootste deel trok via Westerlo naar Tongerlo. De markies van Westerlo betaalde onmiddellijk een voldoende hoge som, zodat hier geen gijzelaar werd meegenomen.

In Tongerlo werd de archivaris, Cyriel van Eyxsel, aangeduid als gijzelaar. Daarop vertrok men richting Geel, ook hier werd een gijzelaar meegenomen, en naar Mol, waar overnacht werd. Alleen al de gijzelaars vormden een heel konvooi: de vier mannen van Tienen in twee *chaisen*, die van Leuven en de meier van Aarschot in een koets, bespannen met vier paarden, en dan nog de *chaise* van Averbode, met Salé en Van Eyxsel. De gijzelaar uit Geel werd in Mol al vrijgelaten, omdat Geel intussen betaald had, maar in Mol werd de burgemeester meegenomen. Alles samen dus tien gijzelaars, waarvan twee norbertijnen. Vanuit Mol verliep de tocht door de Kempen. 's Middags werd gegeten in Hamont. Over Weert bereikte het gezelschap omstreeks negen uur 's avonds de Maas die met een veerpont werd overgestoken. In Roermond werden de gijzelaars over twee logementen verdeeld.

's Anderendaags kwam de proost van Keizerbosch, het norbertinessenklooster van Averbode in Neer, langs. Hij had gehoord dat er twee norbertijnse prelaten bij de gijzelaars waren en was verbaasd gewone confraters aan te treffen. Eigenlijk hadden de gijzelaars verwacht dat hun tocht slechts tot hier zou leiden. Een probleem was echter dat, door het verloop van de oorlog, de erfprins en zijn troepen intussen oostwaarts waren vertrokken. De plaatselijke legerleiding moest wachten op instructies over wat met de gijzelaars moest gebeuren. In Roermond toonde bisschop Johannes de Robiano zich als een voortreffelijk gastheer voor de gijzelaars. Salé moest onder druk zijn volmacht te gelde maken en droeg 552 rijksdaalders af aan de heer de Janneretz, de legeroverste van het regiment huzaren. In ruil ontving hij een mooi geschreven kwitantie, die nog steeds in het abdijsarchief wordt bewaard.

Op 9 juli reisden de gijzelaars verder. De tocht verliep, met een overnachting in Erkelenz, naar Grevenbroich, waar prins Ferdinand van Brunswijk-Wolfenbüttel, de opperbevelhebber van het geallieerde leger, zich ophield.³ Doch tegen dat de gijzelaars daar waren, was deze naar Düsseldorf vertrokken, dat na een kort gevecht werd ingenomen.

De gijzelaars bleven niet in Grevenbroich, maar werden doorgestuurd naar het Sint-Nicolaasklooster ten noorden van de stad, een relatief groot mannenklooster van de derde orde van Sint-Franciscus. Hier verbleef de algemene directeur van de Kamer van de koning van Pruisen, vergezeld van 300 soldaten. De gijzelaars werden onder druk gezet. Onder bewaking moesten ze de hele tijd in de kloosterrefter verblijven, slapen op stro met daar bovenop matrassen, maar zonder kussens of dekens. Naar het toilet gaan gebeurde een voor een onder bewaking. Nu werden de bedragen van de contributie bekendgemaakt: Tongerlo, Averbode en de Antwerpse clerus moesten samen 200.000 rijksdaalders betalen, de stad en het kwartier van Leuven en de clerus 150.000, stad en kwartier van Tienen en de clerus 100.000, stad en kwartier van Aarschot en de clerus 15.000 en het Land van Geel en het Land van Mol elk 10.000, samen 485.000 rijksdaalders. Op 11 juli was het feest van Sint-Norbertus. Beide norbertijnen mochten apart in de kapel van het klooster mislezen, telkens met vier gijzelaars als 'gelovigen' en een soldaat erbij. De bedoeling van de Pruisische overheid was dat de gijzelaars een

³ Art. *Ferdinand von Braunschweig-Wolfenbüttel* (1721-1792), <de.wikipedia.org> (16.4.2012).

verklaring ondertekenden waarbij zij zich engageerden de genoemde betalingen te voldoen. Er volgden hierbij lange onderhandelingen, waarbij een bemiddelaar optrad tussen de gijzelaars en de directeur. De gijzelaars wilden niet tekenen, want ze waren enkel gijzelaars, zonder enige volmacht van hun overheden. De bedragen zelf konden niet verminderd worden. Tussendoor moesten de norbertijnen de directeur overtuigen dat zij maar eenvoudige religieuzen waren, en geen abten, wat hun waarde als gijzelaar natuurlijk sterk verminderde. Stilaan werden de dreigingen tegenover de gijzelaars harder. De sfeer onder de gijzelaars werd neerslachtig en droef. Tenslotte gaven ze toe en tekenden ze een document met de bovengenoemde bedragen, dat werd opgestuurd naar de meier van Leuven. Nadat ze getekend hadden, werden de gijzelaars met rust gelaten. Om het klooster niet tot een bijkomende last te zijn, betaalden ze aan de econoom voor de genoten maaltijden.

Op 13 juli trokken ze verder. 's Middags waren ze in Neuss. Onderweg kwamen ze kadavers van gesneuvelde paarden tegen, die geweldig stonken. Om vijf uur bereikten ze de Rijn ter hoogte van Düsseldorf. Hier had het leger een vlotbrug gemaakt, die goed werd bewaakt. Het duurde een hele poos voor ze over de brug konden en in de stad werden toegelaten. Ze werden allemaal samengebracht in één logement, waar ze verbleven onder bewaking. Het gezelschap bestond nog steeds uit de tien Brabantse gijzelaars en een Fransman die in Leuven uit een diligence was gehaald, zeven knechten die hen nog steeds vergezelden, met vier voertuigen en negen paarden. Het verblijf werd zeer prijzig. De gijzelaars bekwamen een vrijgeleide om de knechten (op één na), de voertuigen en de paarden terug naar huis te sturen. Ze mochten ook brieven meegeven, die eerst werden nagelezen. 's Zondags kregen ze de gelegenheid om mis te lezen en te horen in de kapel van de jezuïeten.

Op 20 juli kwam het bericht dat de prins de gijzelaars toestond om vrij binnen de stad rond te wandelen. Hiervoor waren ze dankbaar. Ze gingen dan ook op verkenning. Düsseldorf was minder groot dan ze gedacht hadden – maar zo groot als Diest – maar er woonden zeer veel mensen, dicht op elkaar. Op 28 juli kwam een brief toe van de commissaris van de Pruisische koning: Brabant had nog niets betaald, dit moest veranderen, of er zouden sancties volgen. De gijzelaars stuurden hem een antwoord waarbij dezelfde argumenten van tijdens de onderhandelingen herhaald werden. Behalve met brieven konden ze geen invloed uitoefenen op het thuisfront. Intussen vreesden ze dat de rekening van het hen toegewezen verblijf te hoog opliep. Met een eerste afrekening gingen ze naar de gouverneur. Op 30 juli stond deze hen toe te verhuizen naar een ander, zelf gekozen logement. De kamers waren er mooier, ieder had nu een bed apart en dit alles voor de helft van de prijs. Op 4 augustus werden ze samengebracht met een tiental andere gijzelaars: vooral geestelijken uit kloosters uit de omgeving en uit de stad zelf, evenals de postmeester.

Samen met deze gijzelaars vertrokken ze opnieuw. In het donker in de heuvels was de tocht op sommige momenten zeer gevaarlijk. Een keer geraakte het rijtuig van de weg. Ze moesten uitstappen en vier uur te voet gaan. 's Anderendaags was het rijtuig opnieuw beschikbaar.

Op 6 augustus bereikten ze Hattingen, de eerste stad op het grondgebied van Brunswijk. De volgende dagen werden ze twee keer 's nachts gewekt om te vertrekken, maar de rit ging niet door. De derde keer, op 9 augustus, wel. Er was gezegd dat ze zouden terugkeren naar Düsseldorf, maar de tocht ging verder, in de voormiddag bereikten ze

Dortmund en 's avonds waren ze in Lünen, waar ze verbleven tot 13 augustus. Hier vormde de Lippe de grens tussen Brunswijk en het Munsterland. Ze reden door richting Haltern, onder slechts lichte bewaking. Omwille van overvloedige regen de voorbije dagen geraakten ze de rivier niet over, waardoor ze moesten terugkeren en overnachten bij mensen die hier niet op voorzien waren. Ook de volgende dagen was er overvloedige regen, wat leidde tot gevaarlijke toestanden bij het oversteken van rivieren. Na een volgende overnachting in Lüdinghausen, bij een weduwe met drie dochters, konden alle priesters die dit wilden celebreren, het was 15 augustus.⁴ Omstreeks de middag kwamen ze toe in Munster.

De verblijven die hier zowel aan Salé als aan Van Eyxsel werden toegewezen, waren minder geschikt, maar zeer snel konden ze, met toestemming, verhuizen naar het huis van een man uit Bergen in Henegouwen die de landgenoten graag wilde opnemen. Dit was het begin van een lang verblijf in Munster. Eerst mochten de gijzelaars het huis niet uit, er stonden twee soldaten voor de deur. Op 19 augustus bekwamen ze toelating om binnen de stad vrij rond te lopen. Ze hebben dan ook zeer veel bezichtigd. Vanaf 26 augustus stonden alleen nog overdag Hannoverse ruiters voor de deur. Op 9 september bezocht Salé een moderne gevangenis in de stad. Hij tekende er zelfs een plannetje van. Individueel begonnen enkele Brabantse gijzelaars de toestemming te krijgen van prins Ferdinand om naar huis terug te keren. De eerste twee konden vertrekken op 11 september. Ook de meier van Aarschot hoopte dat zijn zaak spoedig in orde zou komen.

Op 15 september kwam de onder-kampcommandant met goed nieuws naar Salé: hij had een vrijbrief bij zich, door de prins ondertekend. Tegelijk ontving Salé een brief van de gouverneur die hem een terugtocht door de Republiek voorschreef en hij moest zich onderweg verhouden van alle legerstroepen. Salé ging de gouverneur bedanken en wilde zich graag houden aan de opgelegde voorwaarden. Onmiddellijk heeft hij ook een brief geschreven naar de abt. Omdat er niet onmiddellijk vervoer beschikbaar was, is Salé nog drie dagen in Munster gebleven, bovendien zocht hij een reisgezel. Van de postmeester vernam hij dat er op 18 september vervoer was. Op dat ogenblik had ook de meier van Aarschot zijn papieren in handen, zodat ze samen konden reizen. De meier had ook nog steeds zijn knecht bij zich. Het uur van vertrek was zes uur in de namiddag. Vooraf werd uitbundig afscheid genomen. De Brabantse gijzelaars gingen mee tot aan de haven, want de tocht begon per bootje over een kanaal. De Brabanders bleven wuiven tot ze uit het zicht waren. Op de boot waren ook agenten aanwezig met een geheime zending in Holland. 's Anderendaags 's middags kwamen ze aan in Enschede. Hier gingen de agenten hun eigen weg. Nu pas voelden de reizigers zich volledig vrij.

Uit de gevoerde gesprekken blijkt dat Salé in zijn smeekschrift tegenover de prins volgend betoog had ontwikkeld:

- het is volledig fout dat de abdij van Averbode bij de clerus van Antwerpen wordt gerekend
- de abdij zelf en een zeer groot deel van haar bezittingen liggen in het Land van Luik en niet in Brabant (alleen de woning van de abt en het gastenkwartier liggen in Brabant), bijgevolg heeft de abdij reeds meebetaald in de contributie van de clerus van Luik

---

⁴ In de kerk merkten ze op dat de clerus zo mooi zong. Ook elders in Munster was dit zo. Later bleek dat in het bisdom alleen kandidaten met een goede stem tot de wijdingen werden toegelaten. Onder de regulieren waren er wel die niet konden zingen.

- een zeer groot deel van de bezittingen van de abdij in Brabant liggen in heerlijkheden van de prins van Oranje (het Land van Diest en het Land van Zichem). Diens landen waren vrijgesteld van contributie
- voor de andere bezittingen in Brabant betaalde de abdij mee in de respectievelijke contributies van die gebieden
- in Roermond werden reeds 552 rijksdaalders betaald.

Bijgevolg had de abdij van Averbode haar deel reeds betaald en verzocht Salé om vrijgelaten te worden. De prins heeft agenten gestuurd om Salé te ondervragen ten einde te onderzoeken of hij de waarheid sprak. Dezelfde argumenten werden geheel of ten dele ook bij alle andere onderhandelingen, waarover zo dadelijk, ontwikkeld.

Vanaf Enschede ging het snel huiswaarts: Haaksbergen, Eibergen, 's middags in Groenlo en 's avonds in Doetinchem. 's Anderendaags door Zeddam en 's-Heerenberg naar Emmerich. De Rijn overgestoken, voorbij Kleve, Kalkar en Keppeln, naar het bekende bedevaartoord Kevelaer. In Kevelaer zijn de reizigers Onze-Lieve-Vrouw gaan dankzeggen voor de bekomen vrijheid, de tot nu toe voorspoedige reis en de behouden gezondheid, en hebben ze gebeden voor verdere bescherming. 's Anderendaags heeft Salé gecelebreerd in de kerk van Onze-Lieve-Vrouw. De meier van Aarschot en zijn knecht gingen beiden te communie. Daarop reisden ze verder via Twisteden, Arcen en Velden naar Venlo, waar ze onderdak kregen bij de pastoor, een medebroeder van Averbode. Hier bleven ze de rest van de dag en de volgende. In Blerick, aan de andere kant van de Maas, werd de pastoor – eveneens een norbertijn van Averbode – kort begroet, maar hier werd niet ingegaan op zijn vraag om te blijven. 's Middags waren ze in Keizerbosch, in Neer, het norbertinessenklooster van Averbode.

In het zusterklooster was de cellier vanuit de abdij aanwezig met de voiture, wat betekende dat de brief van Salé, op 15 september geschreven aan de abt en waarin hij zegde op 24 september in Keizerbosch te zullen zijn, goed was toegekomen. Op vraag van de proost, de priorin en alle zusters zijn ze die dag en de volgende in Keizerbosch gebleven. Toch wilde Salé niet liever dan zo snel mogelijk vertrekken.

Op 26 september 's morgens vertrokken ze. 's Avonds waren ze in Hechtel, een parochie van Averbode. Hier waren ook de prior van de abdij en de professor theologie. 's Anderendaags waren ze tegen de middag in Tessenderlo – eveneens een eigen parochie – waar ook de kamerling van de abdij was en de vrouw van de meier van Aarschot. Om vijf uur kwamen ze eindelijk toe in de abdij van Averbode. Voor de abdijspoort stond veel volk. Ook de confraters stonden voor de poort. Eerst is Salé de abt gaan bedanken. De rest van de dag en een groot gedeelte van de nacht werd er gefeest in de zaal van de abt. Er was ook vuurwerk.

De archivaris van Tongerlo werd in november vrijgelaten, dankzij de tussenkomst van de markies van Westerlo.⁵ Kort nadien zijn de resterende gijzelaars uit Brabant naar Stade overgebracht, waar ze bij slecht weer verbleven op water en brood.

⁵ Hij keerde terug op 10 november, *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, ed. W. Van Spilbeeck, Tongerlo, 1902, p. 194, noot 5.

2. Wat hebben de confraters thuis gedaan om hun gijzelaar vrij te krijgen?

Nadat de val van Roermond bekend was, is de abt, na advies, naar een veiliger oord gevlucht: Brussel. Dit bleek de juiste keuze. Want onmiddellijk zijn Pruisische troepen door Brabant getrokken om gijzelaars te nemen. Kolonel de Colignon heeft later zelf erkend dat ze moesten proberen abten vast te krijgen.

Zoals hoger verhaald werden tien gijzelaars samengebracht in het Sint-Nicolaasklooster bij Grevenbroich. Van daaruit werden naar Brabant brieven gestuurd om een contributie te eisen. Wanneer de brieven in Brabant toekwamen, hebben alle betrokken partijen vergaderd, over of ze aan de eisen zouden voldoen en of ze zelfs maar zouden antwoorden. Gevolmachtigd minister von Cobenzl heeft aan de abt laten weten dat het ten strengste verboden was te antwoorden op de gestelde eisen, en zeker om iets te betalen. Van alle brieven moest het origineel worden overgemaakt aan de overheid. Het feit dat zo duidelijk werd gesteld dat noch direct, noch indirect met de gijzelaars contact mocht worden gezocht, en dat dit een staatszaak was en geen particuliere kwestie, heeft alles enorm vertraagd.

Na enkele weken vonden de prior en het convent toch dat stilletjes aan iets moest worden ondernomen om Salé vrij te krijgen. De prior en twee confraters zochten de abt op om hiervoor de toelating te bekomen. De abt antwoordde dat in deze zijn handen door het Hof gebonden waren. Het beste was dat het convent de abt hiervoor niet om toestemming vroeg, zelfs niet betrok, voor diens eigen veiligheid.

Nu had op het einde van de vorige oorlog – de Oostenrijkse Successieoorlog, in 1747 – de abdij gastvrijheid verleend aan prins Lodewijk Ernst van Brunswijk⁶, de broer van prins Ferdinand. Deze was toen in dienst van het Oostenrijkse leger. Bij zijn vertrek had deze aan Nicolaas Geradts, de toenmalige cellier⁷, gezegd dat, als de abdij ooit zijn hulp nodig had, hij, voor zover hij dit kon, wilde tussenbeide komen. Het convent stelde er nu al zijn hoop op dat de prins zich deze “gratis en gracieuze” belofte nog zou herinneren. Aan Nicolaas Geradts, intussen pastoor geworden in Rummen, werd gevraagd om als speciaal gezant van het convent naar de prins te trekken, die in 1750 in dienst was getreden van de Republiek en in 1751, na de dood van stadhouder Willem IV, opperbevelhebber was geworden van het leger. Hij verbleef in Den Haag. Tegelijk werd de raadgever in Diest van de prins van Oranje, de heer d’Ortho, gevraagd om in naam van het convent een smeekschrift op te stellen, wat deze heeft gedaan.

Samen met een advocaat en medewerker van de heer d’Ortho vertrok de pastoor naar Den Haag. De advocaat drong er op aan dat ze eerst langsgingen bij de legaat van Oostenrijk aldaar. De legaat vond dat het smeekschrift zeer goed was opgesteld, er stond niets te weinig in en niets te veel, en schreef een aanbevelingsbrief voor de pastoor bij de prins. Onze confrater geraakte snel bij prins Lodewijk. Deze schreef nog dezelfde dag naar zijn broer. Nicolaas Geradts bleef acht dagen in Den Haag. Het antwoord kwam niet onmiddellijk. De prins schreef een tweede brief en zegde dat de pastoor gerust naar huis mocht vertrekken, via zijn secretaris zou hij hem op de hoogte houden.

⁶ Art. *Ludwich Ernst von Braunsweich-Wolfenbüttel* (1718-1788), <de.wikipedia.org> en art. *Lodewijk Ernst van Brünswijk-Lüneburg-Bevern*, <nl.wikipedia.org> (16.4.2012).

⁷ N. Geradts (1712-1791), cellier 1747-1753.

Prior en convent hebben ook nog een andere piste bewandeld. Omdat de clerus van Luik een contributie had betaald, meende het convent daarin begrepen te zijn. Daarom werd ook een delegatie naar Luik gestuurd met een smeekschrift, opnieuw op tekst van de heer d'Ortho. Dit smeekschrift werd aanvaard door de Staten van Luik in hun samenvoering op 1.8.1758 en doorgestuurd naar prins Ferdinand.

3. Wat Salé heeft gedaan na zijn vrijlating

De dag na zijn terugkeer is Salé naar de heer d'Ortho gegaan om hem voor alles te bedanken.

De dag daarna is hij naar Tongerlo getrokken. Hij is er eens goed uitgevaren tegen de prior omdat archivaris Van Eyxsel de hele tijd geen enkel nieuws vanuit Tongerlo had ontvangen. Een medebroeder zo in de steek laten is onmenselijk. "Dat is niet waar", antwoordde de prior. De abt had hem laten weten dat hij het mogelijke deed, maar omdat de regering alle contacten verboden had, was er niet veel mogelijk. Daarop vertelde Salé wat men in Averbode had gedaan: relaties ingeschakeld, langs verschillende pistes. Na het middageten zijn ze samen naar de markies van Westerlo gegaan. Deze heeft twee brieven geschreven: een voor prins Ferdinand en een voor de belangrijkste van zijn generaals; deze brieven gaf hij mee aan de prior.

Enkele dagen later is Salé naar Rummen getrokken om Nicolaas Geradts te bedanken voor diens tussenkomst en om hem te vragen, namens de abt, opnieuw, nu met Salé, naar Den Haag te reizen om prins Lodewijk te gaan bedanken. Opnieuw stelde de heer d'Ortho een mooie dankbrief op en ook nog een dankwoordje om tegenover de prins uit te spreken.

Op 7 oktober zijn ze vertrokken. 's Avonds in Antwerpen hebben ze gelogeed in de refuge van Tongerlo. Daar verbleef nog altijd de abt van Tongerlo na zijn vlucht voor de Hannoverse troepen. Hij vroeg om bij de prins een goed woordje te doen voor zijn archivaris. De volgende overnachting was in Rotterdam en 's anderendaags 's middags waren ze in Den Haag. De Oostenrijkse legaat zegde al op de hoogte te zijn van hun komst, en dat prins Lodewijk op hen wachtte. Deze was echter niet thuis, zodat ze 's anderendaags moesten terugkomen.

De ontmoeting met de prins bestond uit het voorbereide officiële woordje en uit een verder gesprek, waarbij ook de archivaris van Tongerlo en de meier van Aarschot ter sprake kwamen. Voor deze laatste had de prins twee keer geschreven naar zijn broer. Na het overhandigen van de officiële dankbrief werd afscheid genomen. De terugreis verliep opnieuw over Rotterdam en Antwerpen, op 14 oktober waren ze terug in Averbode.

Nadien is Salé ook nog naar Luik geweest om de mensen die zich daar voor zijn vrijlating hadden ingezet te bedanken.

4. Moraal in het verhaal

Na het afscheid van prins Lodewijk in Den Haag zijn Salé en pastoor Geradts nog even blijven praten met de secretaris van de prins. “Je weet toch waarom de prins jullie zo genegen is?”, vroeg de secretaris. Volgens hem was dit om de volgende reden. Toen tijdens de laatste oorlog, de prins in Averbode gehuisvest was, werd de vrouw van de kruidenmeester van de prins angstig, omwille van haar zwangerschap en de nakende bevalling. Ze was op zoek naar een afgezonderde kamer waar ze rustig kon bevallen, welke in een abdij, zeker als er zoveel soldaten waren, niet gemakkelijk te vinden was. De vrouw sprak erover met de prins. Deze riep de cellier – toen Nicolaas Geradts – en vertrouwde hem de vrouw toe. Deze trok naar het washuis en liet onmiddellijk de grote kamer beneden gereedmaken en stelde deze ter beschikking aan de vrouw. Daar beviel ze. Enkele dagen later vertrok de prins met zijn troepen naar Maastricht – wellicht voor de slag bij Lafelt.⁸ De vrouw was nog niet hersteld voor de reis. Ze bleef in de abdij en werd er gedurende vier weken niet alleen met het noodzakelijke, maar zeer comfortabel verzorgd. Toen ze opnieuw op krachten was gekomen, werd ze door een voiture van de abdij terug naar het leger gebracht. Zij vertelde dit alles aan de prins. Deze concludeerde uit dit verhaal dat de oprechtheid van de cellier voor de prins, die deze getoond had in zijn aanwezigheid, dezelfde was gebleven, ook wanneer hij vertrokken was. Daarop nam de prins het vaste besluit dat, wanneer het geval zich zou voordoen dat de abdij zijn bescherming nodig had, hij deze ook zou verlenen, zoals hij voordien bij het verlaten van de abdij aan de cellier had beloofd.

5. De bronnen voor dit verhaal

5.1 Het reisverslag van T. Salé

De eerste en belangrijkste bron over deze gijzeling is het reisverslag dat Trudo Salé ons van deze toch wel memorabele tocht heeft nagelaten. Het wordt bewaard als handschrift nr. 141 in het abdijarchief van Averbode.⁹ Op 115 pagina's, ongeveer octavo formaat, geeft hij, in een eenvoudig verstaanbaar Latijn, neergeschreven in schoonschrift op goed papier, een beredeneerd verslag van de gebeurde feiten, ongeveer zoals in de samenvatting hiervoor weergegeven. In de tekst zijn regelmatig afschriften ingevoegd van documenten, meestal in het Frans, maar ook in het Latijn, het Nederlands en een keer in het Duits. Over het verblijf in Munster zijn vijftien pagina's volgeschreven met bezienswaardigheden in de stad. Heel duidelijk wilde de auteur de herinnering aan het gebeurde vastleggen voor de latere generaties. De tekst is niet gedateerd, maar werd wellicht geschreven niet al te lang na de verhaalde gebeurtenissen.

Trudo Salé was in Averbode niet de eerste de beste. Zijn vader was als Brusselaar om politieke redenen uitgeweken naar Sint-Truiden.¹⁰ Daar werd de jongeman in 1722 geboren. In 1745, bij zijn inkleding in Averbode, ontving hij de kloosternaam die verwijst naar zijn geboorteplaats. In 1748 werd hij priester gewijd. Hierna kreeg hij enkele

⁸ 2 juli 1747. Zie art. *Ludwich Ernst von Braunschweig-Wolfenbüttel* (1718-1788), <de.wikipedia.org> en art. *Slag bij Lafelt*, <nl.wikipedia.org> (16.4.2012).

⁹ Averbode, Abdijarchief, IV, hs. 141: *Diarium Rerum maximè memorabilium quae acciderunt obsidibus, a° 1758, ex aliquibus Brabantiae locis per delectam exercitus confoederati manum, sublatis.*

¹⁰ Alphonse Goovaerts, *Salé, aussi Sallé (Adrien-Trudon)*, in *Biographie nationale*, dl. 21, Brussel, 1911-1913, kol. 197-208.

kleinere benoemingen in de abdij, o.a. cantor, maar hij studeerde ook meer dan twee jaar in Leuven. Vervolgens ontving hij geen taak in de pastoraal, maar werd hij docent theologie en in 1756 provisor en archivaris. De *camerarius* was in die tijd de belangrijkste econoom in de abdij. Bovendien was er nog een collega provisor, iets ouder dan Salé en eerder benoemd. Salé was dus duidelijk de tweede provisor, al wordt hij in ons verhaal meestal “provisor” genoemd. Pas in 1769 werd Salé zelf *camerarius* en eerste provisor. Salé had grote talenten op velerlei gebied. Door zijn toedoen werden te Averbode talrijke kunstwerken gerealiseerd, onder andere de vernieuwing van het interieur van de kerk en de uitbreiding van de bibliotheek. Hij werd tot abt gekozen in 1778, werd spoedig vicaris van de abt-generaal voor de Brabantse Circarie, maar overleed al in 1782. Hij was een van de grotere intellectuelen en abten uit abdijschiedenis van Averbode.

5.2 Het verslag door C. van Eyxsel

Naast het handschrift van Salé is er nog een tweede, evenwaardige bron. Want ook de andere gijzelaar, Cyriel van Eyxsel, de archivaris van Tongerlo, heeft een zeer waardevol geschrift nagelaten. Ook hij beschreef in 102 pagina's het gebeurde, vanaf het begin tot 17 augustus, dit is tot ze goed en wel in Munster geïnstalleerd waren.¹¹ Van Eycksel schreef in het Nederlands. Ook hij last een aantal documenten in. Zijn verhaal is minder gestileerd dan dit van Salé, soms geeft hij meer details over bepaalde situaties. Beiden waren ook niet altijd samen, soms hadden de Tongerloënzer en de Averbodienzer verschillende interessepunten en het waren ook verschillende persoonlijkheden. Ik heb de indruk dat het verslag van Van Eyxsel eerst geschreven werd, misschien wel op vraag van Salé, en door Salé als bron en sterke geheugensteun werd gebruikt. Dat zou de reden kunnen zijn waarom het eindigt in Munster – over wat Van Eyxsel beleefd heeft na het vertrek van Salé wordt niets meer verhaald – én een verklaring waarom het handschrift bewaard bleef in het abdijsarchief van Averbode en niet in Tongerlo. De bewaarde versie van dit geschrift werd eveneens na het gebeuren uitgewerkt¹², ze is evenmin gedateerd.

Van Eyxsel werd geboren in 1713. Hij was in Tongerlo cellier, archivaris en tegelijk verantwoordelijke voor de bakkerij en de brouwerij. Hij stierf in 1779.¹³ Wellicht had hij niet dezelfde literaire ambities als Trudo Salé.

5.3 Varia in het abdijsarchief te Averbode

In het abdijsarchief werd een bundel bijeengebracht met archiefstukken in verband met de gijzeling.¹⁴ Hierin zitten o.a. de kwitantie uit Roermond, de Duitse vrijgeleide waarmee Salé uit Munster veilig kon terugkeren, maar ook enkele originele brieven die Salé tijdens zijn gevangenschap naar de abt en de prior heeft gestuurd. Er is ook een brief van de abt aan Salé in Düsseldorf dat hij niet mag en niet zal betalen. Verder ook enkele interessante lijstjes met gemaakte kosten onderweg en twee brieven van Van Eyxsel uit

¹¹ Averbode, Abdijsarchief, IV, hs. 197, fol. 1-102: *Memorie van het besonderste het gene is voorgevallen aen de gijzelingen, genomen door de Hanoversche troupen, tot Thienen, Loven, Aerschot, Averbode, Tongerlo, ende Mol, tot versekeringe der contributie van dit deel van Brabant, voorgevallen ten jaere duijssent sevenhondert acht ende vijftigh inde maendt Julij &.*

¹² Zie hs. IV, 197, p. 12 onderaan.

¹³ *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo*, p. 194.

¹⁴ Averbode, Abdijsarchief, I, lias 20, fasc. 3.

Munster aan de reeds teruggekeerde Salé, waarbij hij in de laatste, van 30 oktober, kan meedelen dat ook hij zijn paspoort om te mogen terugkeren ontvangen heeft. Het dagboek van de abten van Averbode vermeldt drie uitgavenposten met betrekking tot de gijzeling: betaling aan de pastoor van Rummen voor diens reis naar Den Haag, een geldzending voor betaling van de onkosten van Salé en reisgeld voor de tweede reis naar Den Haag.¹⁵

Theotimus Vandeplas (1884-1948), archivaris te Averbode van 1909 tot 1917, is begonnen aan de uitgave van het reisverhaal van Salé, maar hij is er niet in geslaagd dit project te voltooien. Zijn afschriften van de teksten en nota's bleven eveneens bewaard.

Wellicht is ook nog in andere archieven aanvullende informatie te vinden. De hier gepubliceerde bijdrage is uiteindelijk slechts een bondige samenvatting van het gijzelingsverhaal.¹⁶

Deze bronnen verdienen een verdere uitwerking, hetzij als een kritische uitgave, eventueel met vertaling; hetzij als een cultuurhistorische tocht die ook vandaag kan worden overgedaan, een beetje, maar veel beknopter, zoals Dick de Boer het reisverhaal van Emo heeft uitgewerkt. Wie zich geroepen voelt of studenten of onderzoekers kent die een interessante uitdaging zoeken: de bronnen zijn beschikbaar. Onderschat echter de uitdaging niet!

¹⁵ Averbode, Abdijarchief, I, reg. 386, fol. 176 v° en 177 r°.

¹⁶ Een eerdere samenvatting werd reeds vroeger gepubliceerd: Herman Janssens, *Le séjour forcé en Allemagne de Trudo Salé, second proviseur de l'abbaye d'Averbode, otage des troupes alliées (5/7 - 27/9/1758)*, in Martine Plouvier (ed.), *Actes officiels du 18e colloque du Centre d'Études et de Recherches Prémontrées – Les Prémontrés pèlerins, voyageurs et missionnaires. Les abbayes des Ardennes françaises et belges – Charleville-Mézières 1992*, Laon, 1993, p. 29-36.

Curricula van de sprekers

Dick E.H. de Boer

Dick E.H. de Boer (1947) studeerde Geschiedenis en Nederlandse Taal- en Letterkunde aan de Universiteit van Leiden. Hij behaalde er in 1978 de doctorsgraad met de dissertatie *Graaf en grafiek*, over de middeleeuwse pestepidemieën in Holland. In 1985 werd hij bevorderd tot Universitair Hoofddocent. In 1992 trad hij in dienst van de Universiteit Groningen als hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis. In 2002 was hij gasthoogleraar aan de Universiteit van Michigan (USA) en verder o.a. van 2006 tot 2010 directeur van de Landelijke Onderzoeksschool Mediëvistiek. In 2011 ging hij met emeritaat. Zijn publicaties bestrijken een zeer breed terrein.

Santhorst 127, NL-2352 KC Leiderdorp

Janick Appelmans

Janick Appelmans (Brussel, 1973) studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Brussel en de Katholieke Universiteit Leuven, alsmede middeleeuwse studies aan de University of Glasgow. Zijn licentiaatsverhandeling, een biografie van abt Diederik van Tuldel, maakte hij onder leiding van prof. R. van Uytven. Als wetenschappelijk medewerker was hij werkzaam aan het *Narrative Sources*-project. Sinds een tiental jaar is hij Vlaams ambtenaar in de welzijnssector.

Van Wayenberghstraat 16, B-1853 Strombeek-Bever

Jaak Peersman

Jaak Peersman (Temse, 1953) behaalde de diploma's van kandidaat in de Oosterse Filologie en Geschiedenis en van licentiaat in de Klassieke Filologie aan de KU te Leuven. In 1992 promoveerde hij tot doctor in de Wijsbegeerte en Letteren, afdeling Oude Geschiedenis, specialisatie historiografie. Sinds 1976 doceert hij Latijnse literatuur aan het Heilige Maagdcollege te Dendermonde. Naar aanleiding van het archeologisch onderzoek op de site van de voormalige abdij te Ninove begon hij in het najaar van 1992 onderzoek te verrichten op het abdijarchief. Dit resulteerde in enkele voorlopige publicaties, zoals een viertalige gids voor de abdijkerk te Ninove (2000) en *Abdijnieuws* voor de lokale afdeling van het Davidsfonds. Hij gaf ook talrijke informatievoordrachten.

Fernand Tavernestraat 12, B-9400 Ninove

Herman Janssens

Herman Janssens (Brasschaat, 1957) is norbertijn en priester van de abdij van Averbode. Hij behaalde het diploma van licentiaat in de geschiedenis aan de KU Leuven. Sedert 1996 is hij archivaris van de abdij van Averbode en redactiesecretaris van het tijdschrift *Analecta Praemonstratensia*. In de abdij van Averbode doceert hij sedert 1989 "Geschiedenis van de premonstratenzer orde".

Werkgroep Norbertijner Geschiedenis in de Nederlanden

De Werkgroep Norbertijner Geschiedenis in de Nederlanden bestaat uit:

lic. J. Appelmans, *redactielid contactgroep Signum voor België en eindredacteur*

dr. L.C. Van Dyck, O.Praem., *eertijds archivaris van de abdij van Tongerlo en erelid van de Historische Commissie van de Orde van Prémontré*

lic. H. Janssens, O.Praem., *archivaris van de abdij van Averbode en secretaris van de Historische Commissie van de Orde van Prémontré*

lic. S. Van Lani, *archivaris van de abdij van Park en verantwoordelijke voor het Museum Parkabdij*

dr. J.G.M. Sanders, *adjunct directeur van het Brabants Historisch Informatie Centrum in Den Bosch en archivaris van de Abdij van Berne*

lic. L. Vienne, O.Praem., *eertijds archivaris van de abdij van Postel en pastoor van Arendonk*.

De Werkgroep organiseert jaarlijks, afwisselend in Vlaanderen en Nederland, een thematische contactdag voor belangstellenden. Tot nu toe vonden plaats:

Eerste contactdag, zaterdag 20 april 1991, Abdij van Averbode
Norbert van Gennep en de premonstratenzerorde in de Nederlanden

Tweede contactdag, zaterdag 9 mei 1992, Abdij van Berne te Heeswijk
De premonstratenzerorde in de Nederlanden. Bronnen en brongebruik

Derde contactdag, zaterdag 15 mei 1993, Abdij van Tongerlo
Ideaal en werkelijkheid. Stichtingsplaatsen en ontginningsactiviteiten van premonstratenzers in de Nederlanden

Vierde contactdag, zaterdag 7 mei 1994, klooster Sint-Catharinadal te Oosterhout
Vrouwen in de premonstratenzerorde

Vijfde contactdag, zaterdag 29 april 1995, Abdij van Postel
De stadshoven van de premonstratenzerabdijen in de Nederlanden: refuge, overslagplaats en stedelijke residentie

Zesde contactdag, zaterdag 27 april 1996, Abdij van Middelburg
Abdij en stad

Zevende contactdag, zaterdag 26 april 1997, Abdij van Park
Norbertijnen in de politiek

Achtste contactdag, zaterdag 16 mei 1998, Abdij van Rolduc
Omgang met norbertijner heiligen. Achtergronden en vormgeving van de heiligenverering in de orde van Prémontré

Negende contactdag, zaterdag 8 mei 1999, Ninove
Middeleeuwse premonstratenzer kerken

Tiende contactdag, zaterdag 13 mei 2000, Fryske Akademy te Leeuwarden
Norbertijnen in Westlauwers Friesland

Elfde contactdag, zaterdag 28 april 2001, Abdij van Grimbergen
Norbertijnen en Wetenschap

Twaalfde contactdag, zaterdag 20 april 2002, Stadsherberg de Mol te Delft
Hospitalitas en de aanwezigheid van leken in de middeleeuwse premonstratenzer kloosters

Dertiende contactdag, zaterdag 24 mei 2003, Abdij van Averbode
De Norbertijnen en de Barok in de Nederlanden

Veertiende contactdag, zaterdag 8 mei 2004, Landgoed Mariënwaerdt
Norbertijner Abdij-economie en Landschap

Vijftiende contactdag, zaterdag 16 april 2005, Abdij van Tongerlo
Norbertijnen en Zielzorg

Zestiende contactdag, zaterdag 20 mei 2006, Oude Abdij Drongen
Memorievieringen bij Norbertijnen

Zeventiende contactdag, zaterdag 12 mei 2007, Abdij van Berne te Heeswijk
De strijd om te overleven

Achttiende contactdag, zaterdag 19 april 2008, Abdij van Park
Kunst- en handschriftenbezit van de Norbertijnenabdijen

Negentiende contactdag, zaterdag 9 mei 2009, Latijnse School en Bergkerk Deventer
Internationale netwerken in een periode van transformatie

Twintigste contactdag, zaterdag 8 mei 2010, Roosendaal
Norbertijnse pastorieën in het hertogdom Brabant

Eenentwintigste contactdag, zaterdag 7 mei 2011, Abdij van Grimbergen
Premonstratenzer gregoriaans in de Nederlanden: Liturgische handschriften (13de-16de eeuw)

Tweeëntwintigste contactdag, zaterdag 5 mei 2012, Abdij van Postel
Reizen in woelige tijden

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Dick E.H. de Boer. <i>In het voetspoor van Emo. De reis van een premonstratenzer proost naar Rome in 1211-1212</i>	7
Janick Appelmans. <i>De politieke context van het premonstratenzer Iter Italicum: de Romereizen van Diederik van Tuldel (1419-1494)</i>	21
Jaak Peersman. <i>Op reis met vrijbuiters. De Ninoofse abdijkroniek over de gijzeling van een confrater anno 1588</i>	47
Herman Janssens. <i>Trudo Salé, provisor van Averbode, gijzelaar in Duitsland (1758)</i>	65
Curricula van de sprekers	79
Deelnemerslijst	81
Werkgroep Norbertijner Geschiedenis in de Nederlanden	85
Inhoudsopgave	87